



T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**ARİSTAKES LASTİVERTSİ’NİN *HISTORY (TARİH)* AD-
LI ESERİNİN ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRMESİ**

Hazırlayan

ÖMER İM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Bingöl-2020

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ARİSTAKES LASTİVERTSİ’NİN *HISTORY (TARİH)* AD-
LI ESERİNİN ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRMESİ**

Hızırlayan
ÖMER İM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Bingöl-2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	III
TEZ ONAY VE KABUL.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
XI. Yüzyıla Kadar Ermeni Tarih Yazıcılığı	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
ARİSTAKES LASTİVERTSİ’NİN HAYATI VE ESERİNİN DEĞERLENDİRMESİ	5
1.1. Aristakes Lastivertsı’nın Hayatı	5
1.2. Eseri Hakkında.....	5
1.3. Aristakes Lastivertsı ve Ermenistan Coğrafyası.....	8
1.4. Aristakes Lastivertsı Tarihi’nin Ermeniler Açısından Değerlendirilmesi.....	13
1.5. Aristakes Lastivertsı Tarihi’nin Gürcüler Açısından Değerlendirilmesi	17
1.6. Aristakes Lastivertsı Tarihi’nin Bizans Açısından Değerlendirilmesi	19
1.7. Aristakes Lastivertsı Tarihi’nin Selçuklular Açısından Değerlendirilmesi	22
İKİNCİ BÖLÜM	30
ARİSTAKES LASTİVERTSİ’NİN <i>HISTORY (TARİH)</i> ADLI ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ	30
2.1. Ermeni Topraklarındaki Olaylar	30
2.2. Ermeni Krallığı Hakkında	33
2.3. İmparator, Gürcü Birliklerin Yenildiği, Tayk Topraklarına İkinci Kez Nasıl Döndü?	37
2.4. Shghp’ay’deki Son Savaş Hakkında	40
2.5. Konstantin Dönemi	43
2.6. Romanus Nasıl Yönetti	44
2.7. Edessa Şehri’nin Ele Geçirilmesi.....	45
2.8. Romanus’un Ölümü	46
2.9. Michael Dönemi	46
2.10. Monomachus Diye Anılan Theodosius’un Oğlu Konstantin’in Dönemi	50
2.11. Basen Bölgesi’nde ve Smbat’ın Dağı Olarak Anılan Dağda Meydana Gelen Yıkıma İlişkin.....	59

2.12.	Arcn'ın Acımasız Yıkımı Hakkında.....	65
2.13.	Bizanslıların Bulunduğu Basen Ovası'nda Meydana gelen Büyük Savaşı Kaybetmesi Hakkında.....	69
2.14.	Patrik Petros Konstantinopolis'te Ne Kadar Süre Kaldı veya Nasıl Döndü?	70
2.15.	Kars Denilen Şehrin Ne Kadar Korkunç Derecede Vurulduğu Hakkında	71
2.16.	Sultan'ın Gelişi Hakkında	72
2.17.	Monomachus'un Saltanatının Sonu	79
2.18.	Theodora (Anlamı, "Tanrı Vergisi") Dönemi	83
2.19.	Mezopotamya ve Şehirlerinin Yıkımı ve Tahmin Edilemeyen Kalıntısı	89
2.20.	Comnenus Hükümdarlığı.....	90
2.21.	Shahastan Şehrinin Yıkımı, Melitene [Malatya]	91
2.22.	Hark' Bölgesinde Görülen ve Birçok İnsanı Tedirgin Eden T'ondrakelilerin Şeytani Tarikatı Hakkında.....	95
2.23.	Bu Sapkınlığın Ateşi Aynı Zamanda Mananaghi Sınırlarını Nasıl Alevlendirdi? ..	99
2.24.	Dünyaca Ünlü Ani Şehri Nasıl Kılıçtan Geçirildi?	104
2.25.	Pers Kralı Tarafından Tutuklanan Yunan Kralı Hakkında	106
2.26.	Bu Kitabın Kolofonu	109
SONUÇ.....		113
BİBLİYOGRAFYA.....		117
ÖZGEÇMİŞ		123

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Aristakes Lastivertsı'nın History (Tarih) Adlı Eserinin Çeviri ve Değerlendirmesi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2020

İmza

ÖMER İM

TEZ ONAY VE KABUL

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ömer İM tarafından hazırlanan *Aristakes Lastivertsı'nın History (Tarih) Adlı Eserinin Çeviri ve Değerlendirmesi* başlıklı bu çalışma, [.../.../2020] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Danışman	:	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../20120 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Ermeni tarih yazıcılığı Anadolu, Ermeni, Gürcü, Türk, Bizans ve İslâm tarihi için önemli bir tarihî zenginliğe sahiptir. Aristakes Lastivertsi de Ermeni tarih yazıcılığı babında, XI. yüzyılın en önemli tarihçisidir. Aristakes Lastivertsi'nin *Tarih (History)* adlı eseri 1000-1072 yılları arasında söz konusu bölgelerde yaşanan siyasî mücadeleleri konu edinmiştir.

Eser, Davit Küropolates'in 1000-1001 yılında ölmesi sonucu Bizans imparatoru II. Basil'in Doğu'ya hükmetmek için yaptığı seferle başlamaktadır. Akabinde de bundan sonraki süreçte bölgede gittikçe güçlenen Bizans İmparatorluğu'nun, Ermeni krallıklarını ilga etmesi, müteakiben Selçukluların Ermenistan ve Doğu Anadolu'ya girişleri ve Bizans hâkimiyetini tasfiye etmeleriyle devam etmektedir.

Aristakes *History (Tarih)* eserini Ermenice kaleme almıştır. Daha sonra eser, 1985'te Robert Bedrosian tarafından New York'ta İngilizce olarak tercüme edilip, ilim âlemine kazandırıldı. Bu sayede daha ulaşılır hale gelmesi tarihçiler için önemliydi. Değerli Hocam sayın Nevzat KELEŞ'in önerisi ile sözü edilen eseri çevirip değerlendirmeye başladık. Tezimizin ilk çalışması olan çeviri kısmını bitirme aşamasındayken İlhan ARSLAN tarafından *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi* ile 2019 yılında Aristakes'in *History (Tarih)* adlı eserini çevirdiğini gördük. Biz de eseri çevirirken Robert Bedrosian'ın çevirisini temel alarak inceledik. Söz konusu eseri elimizden geldiğince Türkçe'ye en az hatayla tercüme etmeye gayret göstererek, eserin içinde bahsedilen kişi, devlet ve savaşları ana kaynaklar ve araştırma eserlerden istifadeyle ilim âlemine tanıtmaya çalıştık. Giriş bölümünde XI. yüzyıla yani Aristakes'in dönemine kadar Ermeni tarih yazıcılığı hakkında bilgi verdik. Ardından Aristakes Lastivertsi'nin hayatını inceleyip tanıtmaya gayret ettik. Daha sonra çevirisini yaptığımız Aristakes'in eserini Ermeni, Bizans, Gürcü ve Selçuklular açısından ayrı ayrı değerlendirdik. Bu incelemeyi yaparken dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırarak Aristakes'in hangi olay, kişi, savaş ve devletlerden bahsettiğini de dikkat ederek derlemeye çalıştık. Bununla birlikte söz konusu eserde yer alan bölge, şehir ve daha küçük kasabaların da konumlarını yine ana kaynak ve araştırma eserleriyle dipnotlandırmaya çalıştık.

Çalışmamızın gerek önerisinde gerekse de hazırlanması sürecinde kıymetli bilgilerini bizden esirgemeyen, bizi yönlendirip takip eden sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ'e sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca kaynak taramamızda yardımlarından dolayı sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ'a da teşekkürlerimi borç bilirim.

ÖZET

Aristakes Lasticertsı, XI. yüzyılda yaşamış Ermeni bir din adamıdır. Dinî görevlerinin yanında aynı zamanda yazdığı *Tarih (History)* eseriyle tarihçiliği de ön plana çıkmaktadır. Eserinde 100-1072 yılları arasında Gürcistan, Ermenistan ve Anadolu'da yaşanan savaş ve olayları aktarmaktadır. İlk önce Vaspurakan Ermeni Krallığının topraklarını Bizans'a bırakması, ardından 1045 yılında Ani Ermeni Krallığının da Bizans tarafından ele geçirilmesi sonucu Doğu'ya hükmeden Bizans İmparatorluğu bölgenin yegâne gücü olmaya başladı. Bu esnada başlayan Selçuklu akınları da bölgenin sürekli bir savaş alanı olmasına neden olmuştu.

Kitabın en önemli özelliği de Selçukluların Anadolu'ya yaptıkları akınları kaydeden ilk eser olmasıdır. Esasında eser, Bizans'ın Doğu'ya yaptığı seferler sonunda sözü edilen bölgeyi kendi hâkimiyetine almasından sonra, Selçuklular ile yaptıkları savaşlar neticesinde kimin Anadolu'da söz sahibi olduğunun ispatıdır. Tuğrul ve Alparslan Bey'in zamanında yapılan seferlerin sonunda, söz konusu bölgeye Selçukluların yerleşmesi 1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı'yla neticelendi.

Anahtar Kelimeler: Aristakes, Lastivertsı, Selçuklu, Bizans, Ermeni, Gürcü

ABSTRACT

Aristakes Lasticertc is an Armenian cleric who lived in the 11th century. Besides his religious duties, his historiography also comes to the fore with his *Tarih* (*History*) work. As of the work he wrote, he conveys the wars and events in Georgia, Armenia and Anatolia between 100 and 1072. First Vaspurakan Byzantine Armenians to leave the territory of the Kingdom, after years of Ani Armenian Kingdom in 1045 as a result of the seizure by the Byzantine East begins to dominate the sole power of the Byzantine Empire. The Seljuk raids that started in the meantime caused the region to be a permanent battlefield.

The most important feature of the work is that it was the first work that recorded the influx of Seljuks to Anatolia. Apart from that, it is the proof of who had a say in Anatolia as a result of the wars made by the Byzantine to the East and the wars with the Seljuks after he took this region under his rule. As a result of the expeditions carried out in the time of Tugrul Bey and Alparslan Bey, the settlement of the Seljuks in this region and the Malazgirt War in 1071 results.

Key Words: Aristakes, Lastivertc, Seljuk, Byzantine, Armenian, Georgian

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Değ.	: Değerlendirme
Ed.	:Editor
İA	: İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
ODB	: The Oxford Dictionary of Byzantium
Terc.	: Tercüme
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale

GİRİŞ

XI. Yüzyıla Kadar Ermeni Tarih Yazıcılığı

Geçmişî oldukça eskiye dayanan Ermeni tarih yazıcılığı, sadece Ermeni tarihi için değil, aynı zamanda Kafkasya, Anadolu, Yakındoğu ve Ortadoğu tarihi için de önemlidir¹. Hem Ermenistan hem de Kilikya bölgesinde yazılan ve korunmuş olan Ermeni eserlerinin birçoğu kaybolmuşsa da büyük bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır².

Miladi V. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar uzun bir dönemi kapsayan bu arşivler birçok devrin tarihine tanıklık etmektedir. Ermeni yazım literatüründe önemli bir yer tutan bu eserleri, İslamiyet'ten önceki dönem, İslâm devri ve Türk hâkimiyeti devri olmak üzere farklı periyotta incelemek mümkündür³. Bu bağlamda çalışmamızda Ermenistan ve bölgenin tarihine ışık tutmuş olan önemli tarihçi ve eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

Ekseriyetle dinî motiflerle süslenmiş olan Ermeni tarih yazıcılığının ilk örneklerine V. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu yüzyılın ilk yarısında yazıldığı düşünülen Koryun'un "*Maştos'un Hayatı*" adlı eseri bunlardan biridir. Eser yazarın manevi babası ve hocasına yazdığı metinlerden meydana gelse de Ermeni kilisesi ve yapısı hakkında bilgiler vermektedir. İkinci önemli eser ise ondan biraz sonra kaleme alınmış olan Yegişe'nin "*Vardan ve Ermeni Savaşları Hakkında*" isimli eserdir. Bir tarih kitabı olan bu eser, 450-451 yıllarındaki Ermeni, Gürcü ve Alban toplumunun durumlarını ve Sasani İmparatorluğu'na karşı ayaklanmalarını yazmaktadır. Bunun dışında eser Hun ve Zerdüş inancı hakkında da bilgiler verip Türk adını taşıyan *Haylanturk* göçebe boyu hakkında da malumatlar sunmaktadır⁴.

Aynı yüzyılda eserini kaleme alan Favstos Buzand ise "*Ermenilerin Tarihi*" (*History of the Armenians*) adlı kitabıyla ilk defa bütün Ermenistan'ın tarihini yazmaya gayret etmiştir. Altı kitap olduğu düşünülen bu eserin yalnızca 332-387 yılları

¹ Aygün Attar, "Ermeni Tarih Yazıcılığı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/1, İzmir 2007, s. 2.

² Tim Greenwood, "Armenian Sources", *Byzantines and Crusaders in non-Greek Sources 1205-1204*, ed. Mary Whitby, Oxford 2007, s. 224-226; Attar, *a.g.m.*, s. 2.

³ Hrand Andreasyan, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, I/1, İstanbul 1949, s. 95-96.

⁴ Robert W. Thomson, "Armenian Literature", *ODB*, New York 1991, I, s. 179-181; Attar, *a.g.m.*, s. 6.

nı kapsayan üçüncü ve dördüncü kitapları günümüze ulaşmıştır. Buna rağmen Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, İran, Anadolu ve Türk Göçleri tarihinin öğrenilmesinde başvurulacak birinci elden kaynaklardandır. Ghazar Parpetsi, Buzand'ın tarih yazım geleneğini devam ettirdi. V. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında yazıldığı varsayılan *Ermeni Tarihi (History of the Armenians)* genel itibarıyla Kafkas ötesi toplumların tarihi ve 387 yılından V. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemi yazmaktadır⁵.

VII. asırda yaşayan Sebeos, genel anlamda *Tarih (History)* adlı eseriyle tanınmaktadır. Eser iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümünde, (1-6 bölümleri) Ermeni tarihinin başlangıcı kabul edilen Hayk ve Bel efsanesinden başlamak üzere Arshakuni döneminden Vardan II. Momikonian'ın Perslere karşı ayaklanmasına kadar olan olaylar anlatılır. İkinci bölüm ise daha özgün olup yazarın kendi çağdaşı olduğu olayları kapsamaktadır. VII. yüzyılda yazıldığı bilinen “*Ermenistan Tarihi*” isimli eserin müellifi ise bilinmemektedir⁶.

VII. yüzyılda yazılmış bir diğer eser Şiraklı Ananiya'nın (Anania Shirakatsi), Ermenicesi “*Ashkharhatsuyts*” olan “*Coğrafya*” adlı eseridir. Dünyanın umumi coğrafyası niteliğinde olan eser, Asya'yı 44 ülkeye bölmüştür. Ermenistan'ı ise 15 eyalete ayırarak bunlar hakkında detaylı bilgiler vermektedir⁷.

Ermenistan Tarihi ekolünün gerçek manada babası kabul edilen Moses Horenatsi'nin ise, VIII. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Horenatsi, Ermeni tarihini en eski tarihlerden alıp Miladi 428 tarihine kadar getirir. Müellif Ermeni halkının etnik yapısını, tarihsel konumunu, Babil krallığı, Asur imparatorluğu, Med imparatorluğu, İran'ın hanedanlık ve topluluklarını İskit Part Devletini, Roma ve Bizans, Sasanilerle birlikte analiz ederek zengin bir tarih yazıcılığı yapmıştır. Ayrıca, Azerbaycan, Ermenistan, İran ve Anadolu'ya yapılan Türk akınlarının yanında, Bulgarlar, Basil-ler/Barsiller, Hazarlar ve Hunlar hakkında da bilgiler vermektedir⁸.

⁵ Attar, *a.g.m.*, s. 7.

⁶ Agop J. Hacikyan-Gabriel Basmajian-Edward S. Franchuk- Nourhan- Ouzounian, *The Heritage of Armenian Literature from the Sixth to the Eighteenth Century*, II, Detroit 2002, s. 81-82; Attar, *a.g.m.*, s. 8.

⁷ Robert W. Thomson, “Ananias of Şirak” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 84; Attar, *a.g.m.*, s. 8; Hacikyan- Basmajian-Franchuk- Ouzounian, *a.g.e.*, s. 56-58.

⁸ Robert W. Thomson, “Armenian Literature”, *ODB*, New York 1991, I, s. 179-180; Attar, *a.g.m.*, s. 8.

VII. ve VIII. yüzyıla ait bir diğer eser de Gevond'un *Tarihi* 'dir (*History*). Eser 632'den 788 yılına kadar olan süreçte Ermenistan'a yönelik Müslüman fetihlerini, halifelerin Bizans ve Hazarlarla olan savaşları, Müslümanların Küçük Asya ve Ermenistan'a yerleşmeleri, Ermeni kilisesi ve soylularının pozisyonları ve Müslümanların vergi politikaları hakkında bilgiler sunmaktadır. VIII. yüzyıla ait yazarı bilinmeyen "*Mektuplar Kitabı*" (*The Book of Letters, Girk Tltos*) isimli eser ise, Ermeni devlet adamları, kilise ve yöneticilerinin mektuplarına yer vermektedir. Ermeni tarih yazıcılığına ait kabul edilen başka bir eser de VIII. yüzyılda Alban dilinde yazılıp daha sonra X. yüzyılda ilavelerle Ermenice'ye aktarılan Kalankatlı Moses'e ait olduğu kabul edilen "*Ağvan/Alban Tarihi*"dir (*History of the Albanians*). Günümüzde Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında kalan Alban Devleti'nin bilinen tek tarihçisidir. Azerbaycan veya Alban tarihi kadar Ermenistan, Gürcistan ve Türk tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Bu eser, bölgenin yaklaşık bin yıllık tarihine ışık tutmaktadır⁹.

X. yüzyılda Ermeni tarih yazıcılığı geleneğini devam ettiren en önemli müellif Katalikos Yovhannes Drashanakerts'i'dir. Yovhannes'in eseri, Bagratuni Hanedanlığı'nın tarihi ve Sâc Oğulları dönemine dair en önemli kaynaklardandır. X. yüzyılın bir başka müellifi Thomas Artsruni de, "*Artsruni Hanedanı'nın Tarihi*" (*History of the House of the Artsrunik*) adlı eseriyle Artsruni Hanedanı'nın tarihi ve Van Gölü çevresindeki mahalli Ermeni prensliklerinin tarihine dair özgün bilgiler vermektedir¹⁰.

Stephanos Asogik (Taronetsi) ise Artsruni'den farklı olarak "*Patmutium Tiezerakan*" (*The Universal History, Umumî Tarih*) adıyla genel bir tarih kitabı kaleme almıştır. Taron'da doğmuş olup Ermenistan'ın başşehri Ani'de eğitimini tamamlayan Asogik'in eseri üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde yaratılıştan M.S. III. yüzyıla kadar dünya tarihini, ikinci bölümde, Kral II. Trdat Arşakunî (270-330) döneminden Bagratuni Hanedanı'nın kurucusu Kral I. Aşot (885-890)'un tahta çıkmasını ve üçüncü bölümde ise I. Aşot'tan 1004 yılına kadarki dönemi yazmıştır. Asogik'in bu eseri özellikle Bagratuni tarihi ve Müslümanların Ermenistan coğrafyasındaki faaliyetleri açısından kayda değer bilgiler vermekle birlikte hem Ermeni hem

⁹ Attar, *a.g.m.*, s. 9.

¹⁰ Alexander Kanzhdan, "Artsruni or Artsruni" *ODB*, New York 1991, I, s. 161; Attar, *a.g.m.*, s. 10.

de komşu ülkelerin yaşayış biçimlerini ve politikalarını da içine alıp eğitim, bilim ve mimarî hakkında geniş bilgiler sunmaktadır¹¹.

XI. yüzyıla dair günümüze ulaşmış bulunan Ermeni tarih yazımının tek örneği ise çalışmamızın konusunu teşkil eden Aristakes Lastivertsî'nin "*Patmutiun*" (*History-Tarih*) isimli eseridir¹².

Aynı yüzyılın ikinci yarısında (yaklaşık 1045-1050) Artshak'da doğup 1129 yılında Ani'de vefat eden Vardapet Hovhannes Sargavag'ın "*Patmutiun*" (*History-Tarih*) eseri ise günümüze ulaşmamıştır. Selçuklu tarihiyle alakalı olan bu eserinden ne yazık ki yalnızca Samuel Anetsi ve Genceli Grigor tarafından yapılan küçük bazı iktibaslar bilinmektedir¹³.

Bundan sonraki süreçte Ermeni tarih yazıcılığı geleneği Samuel Anetsi, Urfalı Mateos, Mikhitar Anetsi (Anili), Vardapet Vanagan Hovannes, Genceli Kiragos, Stephanos Orbelian, Müverrih Vardan (Araveltsi), Genceli Grigor, Başkumandan Sımbat, Vardapet Vahram, Müverrih Hetum (Hetum Paemiç), Aknerli Grigor, Stepanos Orbelyan gibi tarihçiler tarafından devam ettirilmiştir.

¹¹ Robert W. Thomson, "Armenian Literature", *ODB*, New York 1991, I, s. 181; Hacikyan-Basmajian-Franchuk-Ouzounian, *a.g.e.*, s. 316-317; Nevzat Keleş, *Şeddâdiler, Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı (951-1199)*, İstanbul 2016, s. 33-34; Attar, *a.g.m.*, s. 10.

¹² Greenwood, s. 233-234; Hacikyan-Basmajian-Franchuk-Ouzounian, *a.g.e.*, s. 332-333; Andreasyan, *a.g.m.*, I/1 s. 98-101.

¹³ Andreasyan, *a.g.m.*, I/1 s. 101-102; Hacikyan-Basmajian-Franchuk-Ouzounian, *a.g.e.*, s. 350-351.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTAKES LASTİVERTSİ'NİN HAYATI VE ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Aristakes Lastivertsi'nin Hayatı

XI. yüzyılın muasırı olarak eseri günümüze ulaşan yegâne Ermeni din adamı ve tarihçisi Aristakes'in hayatı hakkında çok bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte yazdığı eserden onun Karin (Erzurum) bölgesinde, Arzen (Ardzen) şehrinin yakınındaki Lastivert köyünde dünyaya geldiği bilinmektedir. Doğum ve ölüm tarihleri malum olmasa da eserinin 1071-1072'de sona erdiği göz önüne alınarak bu tarihte ya da bundan birkaç yıl sonra öldüğü tahmin edilmektedir¹⁴.

Eserinde kullandığı üslubun etkileyici oluşu, dili düzgün kullanması ve kutsal kitaplardan yaptığı alıntılardan hareketle iyi eğitim görmüş bir rahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁵.

1.2. Eseri Hakkında

Aristakes Lastivertsi'nin *Tarih'i* (*Patmutiun, History*), bir giriş, 25 bölüm ve sonsözden oluşmaktadır. Eser, 1000-1001 yılında Tayk (Tao) eyaletinin hükümdarı Küropalat Davit'in ölümüyle başlayıp, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'na kadar II. Basil'in 1001 yılında başlayan ve 1022 yılında son bulan Ermenistan seferi, 1045 yılında Ani Bagratunî Krallığı'nın Bizans'a dâhil edilip Ermenistan'daki Ermeni Krallıklarının varlığına son vermesi, Selçukluların Bizans'ın Ermenistan'daki hâkimiyetini nihayete erdirdiği Malazgirt Savaşı ve bu süreçte Ermenistan coğrafyasında meydana gelen siyasî, sosyal ve dinî hadiseleri konu almaktadır.

Aristakes, 1000 yılından 1071'e kadarki zaman diliminde Ermenistan'daki siyasî süreç ve dönüşümlerin canlı tanığı olması hasebiyle büyük önem taşımakla birlikte Selçukluların Ermenistan'a yaptıkları seferleri yazan ilk Ermeni tarihçisidir. Bu

¹⁴ Robert W. Thomson, "Aristakes Lasticerc'i", *ODB*, New York 1991, I, s. 168; Andreasyan, *a.g.m.*, I/1 s. 98-101; Hacıyan-Basmajian-Franchuk-Ouzounian, *a.g.e.*, s. 332-333.

¹⁵ Andreasyan, *a.g.m.*, I/1 s. 98-99; Renê Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (Çev. Sosi Dolanoğlu), İstanbul 2005, s. 707; Hacıyan-Basmajian-Franchuk-Ouzounian, *a.g.e.*, s. 332-333; Keleş, *a.g.e.*, s. 31; Mehmet Ersan, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/I, İzmir 2010, s. 148.

bağlamda Ermeniler açısından Ermeni Krallığı ve topraklarında meydana gelen olaylar hakkında, I. Gagik (989-1020) ve ölümünün ardından oğulları Hovhannes Simbat (1020-1041) ve Aşot (1020-1039) arasındaki çekişmelerin sonrasında Kral Hovhannes Simbat'ın vefatıyla Ani'nin Bizans'a terkedilip son Bagratuni Kralı II. Gagik (1042-1045) gibi konulardan bahsetmektedir. Ayrıca Tayk topraklarında ve Şeğpa'daki savaş ve Gürcülerle ilgili olarak Abhazlar hakkındaki olaylardır. Bizans imparator ve imparatoriçelerinden de II. Basil (976-1025), VIII. Konstantin (1025-1028), III. Romanus (1028-1034), IV. Mikhael (1034-1041), IX. Konstantin (1042-1054), V. Theodora (1055-1056), VI. Mikhail (1056-1057), İsak Komnenos (1057-1059), X. Konstantin (1059-1067) ve Romanos IV. Diogenes'i (1068-1071) konuya dâhil etmektedir. Selçuklular ilgili olarak özellikle 1015-1016 yıllarında Çağrı Bey'in liderliğinde Selçukluların yaptıkları saldırılar sonrasında Vaspurakan Ermeni Kralı Senekerim'in ülkesini Sivas'a karşılık II. Basil'e terk etmesi gibi önemli konular değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Dvin ve Gence emiri Ebu'l-Esvar ile birlikte Selçuklu beylerinin yaptıkları saldırılar, Selçukluların yine 1048 yılında Bizans ile Pasin ovasında yaptığı muharebe, Selçukluların 1054 yılında Tuğrul Beyin (1040-1063) komutasında Vaspurakan bölgesine gelerek Erciş (Archesh) ve Muradiye (Berkri, Bargiri) gibi şehirleri ele geçirip Malazgirt'i kuşatması, farklı zamanlarda kimi Selçuklu liderlerinin Erzurum, Kars, Erzincan, Kemah ve Malatya'ya kadar ulaşan akınları, Alparslan'ın (1064-1072) 1064 yılında Ani'yi ele geçirmesi ve ardından 1071'de Romanos IV. Diogenes'i Malazgirt'te hezimete uğratması tüm teferuatlarıyla tasvir edilmektedir. Yazar tarihi olaylar dışında dinî bir tarikat olan Tondrakilerin yıkıcı hareketi gibi dinî-sosyal konulara da yer vermektedir.

Eserin geneline bakıldığında ise Aristakes, sade ve anlaşılır bir dil kullanmasının yanında betim ve tasvirleri ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle savaş meydanlarındaki askerlerin durumları, öldürülen insanlar ve şehirler hakkındaki tanımlamaları insana canlı bir tasvir sunmaktadır. Savaş sonrası bir Manastırın durumunu: *Mumlar söndürülmüştü, tütsülerin tatlı kokusu geçmişti. Bir zamanlar kutsal taç giyen yeni bir gelin gibi süslenen ve güzelleştirilen kutsal sunak şimdi birçok gözyaşına layık zavallı bir manzaraya sahipti; süsleri soyulmuş, tozla kaplı, kargaların tünediği bir yer olmuştu*¹⁶ gibi cümlelerle betimlemesi üslubunu açıklar niteliktedir. Bununla bir-

¹⁶ Aristkes Lastiverte'i, *History*, Ermeniceden (Çev. Robert Bedrosian), New York 1985, s. 52.

likte yukarıda zikrettiğimiz gibi eğitim görmüş bir rahip olmasından kaynaklı eserinin hemen her yerine yayılan İncil, Tevrat ve Zebur gibi Kutsal Kitaplardan alıntılarla olayları pekiştirmeyi ihmal etmiyor. Maalesef eserini kaleme alırken Kutsal Kitaplar dışında kullandığı başka bir kaynak olup olmadığını bilmemekteyiz. Ancak, Greenwood¹⁷, Aristakes'in Bizans İmparator ve İmparatoriçelerinin karakter özellikleri, başarıları ve saraydaki entrikaları hakkında bilgiler sunması sebebiyle bir Yunan kaynağından faydalanmış olabileceğini ifade eder.

Aristakes eserini kronolojik olarak yazmaktadır. Ancak, dönemin siyasî yoğunluğu ve olayların çeşitliliğinden mütevellit, belli bir sıralama sıkıntısı var gibi görünse de kronolojik sıralamaya sadık kalmıştır. Bunun dışında şehir ve bölge yönetimlerinin sürekli el değiştirmesi de bunu etkilemiştir. Ayrıca, olayların anlatılış tarihleri dönemin diğer kaynaklarıyla uyushmaktadır.

Tüm bunların dışında, *Aristakes'in Tarih (History)*'ini incelediğimizde onun Malazgirt Muharebesini gördüğüne kanaat getirmekteyiz. Kendi deyimiyle *böylesine büyük bir olayı kısaltılmış bir şekilde anlatmayı gerekli buluyoruz*¹⁸ diyerek not düşmektedir. Savaş esnasındaki hem manevra ve saldırıları hem de Bizans ordusundaki askerlerin duyguları ve Ermeni askerlerinin savaş esnasında cesaretle savaşmalarını *Pers okçularından korkmayan, kendilerini adanmışlıkla savaştığını görünce* gibi cümlelerle betimlemesi bu durumu güçlendirmektedir. Bir başka şekilde *Şimdi İmparator (Romen IV. Diogenes) oturduğu yerden baktı. Savunma yapanları gözlemledi ve birliklerinin şaşkınlık içinde kaçtığını gördü* diye yazmıştır. *Bu yüzden hızla ayaklanıp giyindi ve bir savaşçı gibi silahlandı ve bir şimşek gibi savaş alanına ulaştı.* Bunun dışında Sultan Tuğrul'un (1054) gelişinden bahsettiği bölümlerde ciddi tanımlamalar yapmaktadır: *Sultan Tuğrul, sayısız birliği, filleri, at arabaları, atları, kadınları, çocukları ve birçok teçhizatıyla bize doğru ilerledi. (...) Tüm bu topraklar ekilmiş ekilmemiş yerler, yollar ve ıssız yerleşimler, mağaralar, çamlıklar ve sarp yerler cesetlerle dolu olup (Selçuklular) ekilmiş arazileri, evleri ve kiliseleri kirletmiş ve ateşe vermişti*¹⁹.

¹⁷ Greenwood, a.g.e., s. 233.

¹⁸ Aristakes, a.g.e., s. 166.

¹⁹ Aristakes, a.g.e., s. 92-93.

1.3. Aristakes Lastivertsi ve Ermenistan Coğrafyası

Ermenistan coğrafyası tarihsel süreçte ve farklı milletlerce çeşitli isimlerle ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Ermeni kaynaklarında Hayk ve Hayastan²⁰ olarak adlandırılan bu coğrafya, Bizans kaynaklarında Armenia²¹, İslâm kaynaklarında ise Ermîniyye veya İrmîniyye²² olarak isimlendirilmiştir. Burada Ermeni coğrafyasının tümünü anlatmaktan ziyade Aristakes'in (*History-Tarih*) eserinde bahsi geçen yerler ekseninde bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Genel olarak Müslüman coğrafyacılar tarafından Ermîniyye Dâhiliye (İç Ermeniyeye) ve Ermîniyye Hariciye (Dış Ermeniyeye) olarak ikiye ayrılan Ermeni coğrafyası, doğuda Âzerbaycan ve Arrân, batıda Rum ülkesi, güneyde El-Cezîre ve kuzeyde Bilâdü'l-Kurc ile çevrilmiştir. Buna göre Debîl (Dvin, Dabîl), Neşve, Kalîkalâ (Erzurum), Aher ve Verezkân, İç Ermeniyeye'den sayılırken, Bargiri (Bergiri, Muradiye), Hılât (Ahlat), Erciş, Vostan, Bitlis, Erzen, Meyyafârikîn ve Zevezân/Zevzân Dış Ermeniyeye'den sayılmıştır²³. Buna mukabil *İbn Hurdâzbih* ve *Yakut el-Hamevî* Ermîniyye topraklarını *Birinci Ermeniyeye*, *İkinci Ermeniyeye*, *Üçüncü Ermeniyeye* ve *Dördüncü Ermeniyeye* olarak dört bölgeden oluştuğunu yazmışlardır²⁴.

İç Ermeniyeye topraklarının merkez şehri olan Dvin²⁵, Bizans kaynaklarında Doubios ve Tivion²⁶, Müslüman kaynaklarında Dabîl-Debîl ve Duvîn²⁷, Ermeni lite-

²⁰ Ananias of Shirak, *Ashkharhatsoys, The Geography of Ananias of Shirak*, (Çev. Robert H. Hewsen), Weisbaden 1992, s. 7, 187, 204, 372; Robert H. Hewsen, "The Armenian People from Ancient to Modern Times", Ed. Richard G. Hovannisian, New York 1997, I, s. 1-17; R. James-Issa Verdens, *Armenia And The Armenians*, Venice 1874, s. 11.

²¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 2017, s. 47, 52, 83, 88.

²² Muhammed b. Ahmed Makdisî, *İslâm Coğrafyası, Ahsenü't-Takâsîm*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 2015, s. 382; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 102; Mes'ûdî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Arapçadan Çeviri ve Notlar. Ahsen Batur), İstanbul 2017, s. 89; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2017, s. 302, 303; İstahri, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul 2015, s. 176, 181; İbn Rüşte, *el-A'lâku'n-Nefîse (Dünya Coğrafyası)*, (Trc. Ali Fuat Ekber), Ankara 2017, s. 124, 125; Ya'kubî, *Kitâbu'l-Buldan (Ülkeler Kitabı)*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul 2002, s. 20; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, I, Beyrut 2007, s. 495.

²³ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 302; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, I, s. 495; el-İdrisî, *Kitâbu Nuzhetü'l-muštâk fî ihtiraki'l-âfâk*, II, Kahire 2002, s. 824.

²⁴ İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul 2008, s.105-106; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, I, s. 160.

²⁵ Makdisî, *a.g.e.*, s. 382; İstahri, *a.g.e.*, s. 172; *Hududü'l-Âlem, a.g.e.*, s. 102; İbn Havkal; *a.g.e.*, s. 301.

²⁶ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, (Translte: John Wortley), New York 2010, s. 411; Ananias of Shirak, *a.g.e.*, s. 19.

²⁷ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 301; İstahri, *a.g.e.*, s. 179; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, II, s. 491.

ratüründe ise Dvin-Duin²⁸ olarak anılmaktadır. Aras Nehri'nin kuzeyinde²⁹ olup Ortaçağ'da Ermîniye'nin en büyük şehirlerindendi³⁰. Dvin şehrinin yer aldığı Aras'ın bu havzasına, Ararat Dağı ve İğdır Ovası'nın arasındaki alana da Ayrarat adı verilmekteydi³¹. Taşır, Ayrarat eyaletinin bir kısmını meydana getiren Nig mıntıkasının kuzeyinde yer almaktaydı³². Aristakes'in³³ *dünyaca ünlü şehir* olarak bahsettiği Ani şehri ise Ermeni Bagratuni Kralı III. Aşot (952-977) tarafından başkent yapılmıştır. Konumu dolayısıyla kısa sürede gelişen şehir, önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir³⁴. Ani şehri İslâm kaynaklarında Ermenistan tarafından Rum diyarının ilk şehri olarak anılmaktadır³⁵.

Ermeni literatüründe ise, coğrafi terminoloji biraz daha farklıydı. Buna göre Vanand, merkezinde Kars'ın yer aldığı tarihi coğrafya olup sekiz bölgeye ayrılmaktaydı³⁶. Vanand'ın batısında, Ermîniye'nin kuzeybatısını meydana getiren Tao, güneybatısında ise Ermîniye'nin Rum ülkesi ile sınırını oluşturan Basean (Pasinler Ovası) bulunuyordu³⁷. Ayrıca Basean'ın güneybatısında İslâm coğrafyacıları tarafından Ermeni topraklarının batıdaki sınırını oluşturduğu ifade edilen Kalikalâ-Teodosiupolis yer almaktaydı³⁸. Basean (Pasinler Ovası) ile Ayrarat arasında yer alan Kağızman ve Eleşkirt ilçelerinin bulunduğu Eraskatsor da denilen bölgeye Arşarunik denilmekte olup onun kuzeyinde de Şirak bulunmaktaydı³⁹. Uxtik (Oltu) şehri de Çoruh Nehri'nin orta ve yukarı havzasını kapsayan Tayk (Tao)⁴⁰ eyaletinde,

²⁸ Aristkes, *a.g.e.*, s. 109.

²⁹ Nina G. Garsoian, "Dvin", *ODB*, New York 1991, I, s. 665-666; M. Streck, "Dvin", *İA*, Eskişehir 1997, III, s. 682-683.

³⁰ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 301.

³¹ Robert H. Hewsen, *Armenia A Historical Atlas*, Chicago 2001, s. 102; Ananias of Shirak, *a.g.e.*, s. 33-34.

³² Hewsen, *a.g.e.*, s. 114; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi 952-1136*) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Adreasyan), Ankara 2000, s. 16.

³³ Aristakes, *a.g.e.*, s. 161.

³⁴ Hewsen, *a.g.e.*, s. 114.

³⁵ Ebü'l-Ferec, *Abü'l-Farac Tarihi*, I, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1945, I, s. 316.

³⁶ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 156-157; Nina G. Garsoian, "Kars", *ODB*, New York 1991, II, s. 1108.

³⁷ Keleş, *a.g.e.*, s. 52.

³⁸ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 303; Hududü'l-Âlem, *a.g.e.*, s. 102; İstahri, *a.g.e.*, s. 179; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, s. 299.

³⁹ Mateos, *a.g.e.*, s. 200; Keleş, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁰ Robert W. Thomson, "Tayk (Tao)", *ODB*, New York 1991, III, s. 2018.

Vanand (Kars) bölgesinin hududundadır. Ahlat (Khılat-Xlat) şehri de Van ilinin kuzeybatısında yer almaktaydı⁴¹.

Aristakes, Hark' (Bulanık), Malazgirt, Uxtik (Oltu) şehirlerini aynı güzergâhta tarif etmiş⁴² ve bu şehirler de Van Gölü'nün batısında yer alıp Bagrewand da kuzeyinde mukim idi. Yine merkezi Malazgirt olan ve aynı zamanda Küropalat Davit'in memleketi olarak da bilinen Apahunik, Vaspurakan eyaleti ile Ararat eyaleti arasında kalan bölge idi⁴³. Ermenistan'ın 15 (on beş) eyaletinden biri olan Turuberran'ın bir mıntıkasında, Van Gölü'nün batısında yer alan Taron (Muş)⁴⁴ ve ayrıca Aristakes'in *sapkın* ve *şeytanî* olarak anlattığı Tondraki tarikatının (T'ondrakeans) merkezi⁴⁵ olan ve doğusunda, Hark' (Bulanık) şehri yer almaktaydı⁴⁶. Bagrevand-Bagrewand şehri, günümüzde Eleşkirt olarak bilinip, Urfalı Mateos burayı Ermenistan'ın bir eyaleti olarak telaffuz eder ki Murat Nehri'nin üst vadisinde yer alır⁴⁷. Manazgert (Malazgirt), Xlat (Ahlat) ve Erciş (Arceş), Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer almakta olup ve özellikle Ahlat ve Erciş batı ticaret yolu üzerinde yerleşik önemli yerleşim merkezlerindendir⁴⁸.

Vaspurakan, 591 yılında Bizans-Sasanî savaşında bölünürken bu topraklar Sasanîlere ait bir bölge haline gelip⁴⁹ Ararat Dağı'nın güneyi, Van Gölü'nün doğusu olup Nahçıvan ve Azerbaycan arasındaydı. İdarî olarak Vaspurakan'a bağlı ve onun güneydoğusunda yer alan Andzavatsik yani ez-Zevezân⁵⁰ ise Yakut el-Hamevî'nin ifadesiyle Ermîniyye dağları ile Ahlat, Azerbaycan, Diyarbakır ve Musul arasında mukim idi⁵¹. Hakeza, başşehri Ostan olan, Rıştunik bölgesi de Vaspurakan eyaletinde yer almaktaydı⁵².

Aristakes'in eserinde, Ermenistan'ın şehir, kasaba ve eyaletlerinden nasıl bahsedip veya hangi olaylar içinde mevzubahis olduğuna gelirsek, ilk önce II. Ba-

⁴¹ Mateos, *a.g.e.*, s. 197, 233.

⁴² Aristakes, *a.g.e.*, s. 4.

⁴³ Mateos, *a.g.e.*, s. 38-39; Aristakes, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁴ Nina G. Garsoian, "Taron" *ODB*, New York 1991, III, s. 2012; Mateos, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁵ Aristakes, *a.g.e.*, s. 141, 150.

⁴⁶ Mateos, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁷ Ananias Shirak, *a.g.e.*, s. 211; Mateos, *a.g.e.*, 133.

⁴⁸ Mateos, *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁹ Ananias Shirak, *a.g.e.*, s. 179.

⁵⁰ Hewsen, *a.g.e.*, s. 101; Nina G. Garsoian, "Vaspurakan", *ODB*, New York 1991, III, s. 2154.

⁵¹ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, III, s. 108.

⁵² Mateos, *a.g.e.*, s. 12, 13, 48.

sil'in (976-1025) Küropolat Davit'in (990-1000) ölümünden sonra doğuya yaptığı seferle birlikte mola verdiği yerlerden bahsetmek gerekir. Buna göre, günümüzde Erzincan olarak bilinen Ekegeac (Ekeleac) bölgesine gelen II. Basil, daha sonra Ararat eyaletinin kuzeyinde yer alan Tayk Eyaletine, ardından Agori, Havaçiç (Havçiç)⁵³, Hark' (Bulanık) ve Bagrevan'ı geçtikten sonra Aras'ın batısında bulunan ve yine Tayk eyaletinin Uhtik⁵⁴ bölgesinde Abhazya kralı I. Georgi (1014-1027) ile çatıştılar⁵⁵. Daha sonra II. Basil (976-1025), Karin ovasında ordugâhını kurup Georgi'ye elçiler göndermesine rağmen gelmemesi üzerine ilerleyip Pasin'de yer alan Okomi'ye⁵⁶ ardından Pasin'in kuzeyinde yer alan Ermenistan'ın on beş eyaletinden biri olan Vanand eyaletindeki Kamir Porak (Porag)'a⁵⁷ ulaşmıştır. Ardından Aristakes'in, Gürcü ve Bizans birliklerinin çarpıştığı yer olarak aktardığı Ararat ile Tayk arasındaki Phagakatsi⁵⁸ Gölü'nün kenarını ifade etmektedir⁵⁹. Van Gölü ile Nahcivan arasında kalan Vaspurakan Eyaletinden de Senekerim'in Türk akıncılarından dolayı Sebastia (Sivas) karşılığında Basil'e teslim edilmesi sebebiyle bahsedilir. Aras Nehrinin kenarında, Salkora'da⁶⁰ bekleyen II. Basil, Georgi'nin gelmemesi üzerine daha ilerisinde yer alan Shghpay (Şehpa)'a yürümesinden dolayı buradan bahseder⁶¹.

Kral Gagik'in ölümüyle toprakların bölüşülmesi esnasında Hovhannes Smbat ve Aşot arasındaki çatışmayı durduran I. Georgi, daha sonra Ararat eyaletinde yer alan Shatik'in haksız yere Hovhannes Smbat'a verildiğini öğrenmesi üzerine peşinden birlikler gönderdiği olaylarda bahsedilmektedir. Arcrunik' bölgesinde yer alan Berkri (Bargiri-Muradiye) ve Arcak (Erçek) şehirlerinden de Bizans imparatoru Mikhael döneminde Müslümanlardan alınması hasebiyle konuya dâhil olmaktadır⁶². Bagratuni Hanedanının başşehri olan Ani şehri de, Aşot'un ölümünden sonra Gagik'e kalan mirasını isteyen XI. Monomachos Konstantinos tarafından ele geçirilmesi olayında geçer. Burada aynı zamanda Ararat eyaletinde, Nig bölgesinin mer-

⁵³ Grousset (s. 22, 589) Agori, Bingöl suyu ile Aras'ın kaynakları arasında bir kaza olarak tarif edilirken, Havaçiç (Havçiç)'i Taruberan eyaletine bağlı Aras'ın kaynaklarında yer aldığını söyler.

⁵⁴ Grousset (s. 536) bugünkü Oltu ilçesidir.

⁵⁵ Mateos, *a.g.e.*, s. 81; Aristakes, *a.g.e.*, s. 3-6; Grousset, *a.g.e.*, s. 536-537.

⁵⁶ Grousset (s. 536) Hasankale'nin 6 km kuzeydoğusunda.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Grousset (s. 536) Vanand eyaletinin bir kazasıdır.

⁵⁸ Grousset (s. 536) Çıldır gölü.

⁵⁹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 10-12. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Grousset (s. 536)

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Honigmann (s. 163, n. 6) Aras kenarında Sarküli dağının aşağısında, Deliba'nın kuzeyindedir.

⁶¹ Honigmann, *a.g.e.*, s. 163; Aristakes, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁶² Aristakes, *a.g.e.*, s. 40.

kezi olan Bjni (Beçni)⁶³ Kalesi ve Ani şehrinin anahtarlarının tesliminde bahsetmektedir⁶⁴.

Devam eden Selçuklu seferleri boyunca Vaspurakan'dan Ermeni topraklarına yapılan saldırılar anlatılmaktadır. Bu yüzden, Basean (Pasin) ve Karin ovaları, Ararat bölgesinde bulunan Arşarunik bölgesi ve Bingöl coğrafyasına tekabül eden Haşteniç (Haşdiank), ve Horzen⁶⁵ ormanlarını bu sayede öğrenmekteyiz. Bunun yanında bugünkü adıyla Muş olan Taron ve Tayk Kalesi'nde yapılan çatışmalar da yer alır. Ayrıca Aristakes, Arcn (Erzen) şehrinin tahribatını da Kutsal Kitaplardaki Sodom ve Gomora şehirlerinin yıkılışına benzetir⁶⁶.

1053 tarihinde Ermenistan topraklarının eyaletlerinden biri olan Vanand, merkezi Kars'ın Selçuklular tarafından alınışını zikretmektedir⁶⁷. 1054 yılında da Sultan Tuğrul'un Ermenistan'a yaptığı seferin güzergâhından bahsederken sultanın Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Berkri (Muradiye) ve Archesh (Erciş) şehirlerini geçtikten sonra Arcke⁶⁸ şehrini ve çevresini aldıktan sonra Apahunik bölgesinde yer alan Malazgirt'i kuşattığını bahis konusu etmektedir⁶⁹. Ayrıca, dördüncü Ermenistan'da yer alan, Horjean ve Hanjet (Khanzit) şehirlerindeki yıkımdan bahseder⁷⁰. Yine 1055 yılında Selçuklu akıncılarının saldırıları vesilesiyle Ahlat, Ciranis dağı ve onun eteğinde bulunan Okomi ve Hark bölgesinde olan Mankam Dom'a⁷¹ değinmektedir. Selçuklu birliklerinin Aradzani'yi (Murat Çayı) geçerken çözülen buzlar nedeniyle bertaraf olduklarını aktarmaktadır⁷².

1057 yılında da Liparit'in oğlu İwane olayını anlatırken, tarih kitaplarında isimleri pek anılmayan kimi şehir, kasaba ve kaleleri zikretmektedir. Buna göre İwane'nin dördüncü Ermenistan'da yer alan şimdi Erzincan olarak bilinen Erizay, Agor

⁶³ Nig bölgesinin merkezi olup, Aras'a karışan Zengi suyu/Huzardan çayının başıdır. Bugünkü Erivan'ın Kuzeyindedir. Bknz. Honigman (s. 173), M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 39

⁶⁴ Mateos, *a.g.e.*, s. 16; Aristakes, *a.g.e.*, s. 50-53, 59.

⁶⁵ Ermenistan'ın dört büyük parçasından birisidir. Bknz. Hewsen, *Historical Atlas*, s. 19.

⁶⁶ Aristakes, *a.g.e.*, s. 64-69, 83.

⁶⁷ Aristakes, *a.g.e.*, s. 91-92.

⁶⁸ Honigman (s. 205) Bugünkü Adilcevaz.

⁶⁹ Mateos, *a.g.e.*, s. 53, 65; Aristakes, *a.g.e.*, s. 93.

⁷⁰ Mateos, *a.g.e.*, s. 11, 32; Aristakes, *a.g.e.*, s. 96.

⁷¹ Honigmann (s. 180) Çocuğun ahır anlamına gelmektedir.

⁷² Honigmann, *a.g.e.*, s. 180-181; Aristakes, *a.g.e.*, s. 109-10; Grousset, *a.g.e.*, s. 587; Zeki Atçeken-Yaşar Bedirhan, *Malazgirt'ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Konya 2019, s. 88.

ve Havaçığ'ı aldıktan sonra Bingöl sınırlarındaki Egnut'ta⁷³ sıkıştığını müteakiben Karin şehrini almak için ilerlediğini ifade etmektedir⁷⁴. Zor durumda kalan İwane Selçuklulardan yardım isteyince, Selçuklu birlikleri yağma için önce Xagteach bölgesini, ardından Mananaghi⁷⁵ ve Ekegheac'ı tahrip ettiler. Yine onların Karin bölgesindeki Blurs⁷⁶ denilen bir köyü de harap ettiğini öğrenmekteyiz⁷⁷. 1058 yılında da Selçuklu komutanlarından Emir Dinar'ın Kemah'ı geçip Malatya'ya saldırıda bulunduğunu yazar⁷⁸. Dinî-sosyal nitelikteki Tondraki tarikatını anlatırken de yine tarikatın merkezi kabul edilen Hark' (Bulanık) ve Mananaghi bölgesindeki Shirni kasabasından Paxra dağına kadar birçok yeri bahse konu etmektedir⁷⁹. 1064 yılında Alparslan'ın Ani şehrini almasından dolayı bu şehir hakkında malumat sahibi olmaktayız. Ani şehri de Ermeni Bagratuni krallarının baş şehri olarak kabul edilirken, bugünkü Kars şehrinin içerisinde, Arpaçay'ın sağ tarafında konumlandırılır⁸⁰. Bu tarihten itibaren 1071 Malazgirt Savaşına geçiş yapan Aristakes, burada da bugünkü adıyla Erzurum olan Karin/Teodupolis şehrini konuya dâhil eder⁸¹.

Netice itibariyle Aristakes'e göre, Ermenistan coğrafyasının sınırlarını kesin olarak belirleyemsek de geniş bir coğrafyayı kapsadığı aşikâr. Ermenistan coğrafyası açısından geniş bilgiler vermese bile bahse konu ettiği yerlere dair önemli bilgiler sunması açısından önemlidir.

1.4. Aristakes Lastivertsî Tarihi'nin Ermeniler Açısından Değerlendirilmesi

Aristakes (*History-Tarih isimli*) eserine Davit Küropolates'in (990-1000) ölümü ve ardından Bizans İmparatoru II. Basil'in *imparatorluğunun 25. yılında* Ermeni topraklarına ilk seferiyle başlamıştır⁸². İmparator bu seferinde kendisini karşı-

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Grousset (s. 588-589) -Oğnud-Burası yukarı Göynük suyu kıyısında Khortziank ile Arşarunik arasında yer almaktadır.

⁷⁴ Mateos, *a.g.e.*, s. 81; Aristakes, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Grousset (s. 163, 574) Erzurum'un en güneybatısı olup, Bizana vadi-sinde Tercan'ın güneyinde yüksek bir dağ vadisi.

⁷⁶ Honigmann (s. 182) Şimdiki Pulur, Erzurum'un 14 km batısındadır.

⁷⁷ Aristakes, *a.g.e.*, s. 124-126.

⁷⁸ Mateos, *a.g.e.*, s. 107-109; Aristakes, *a.g.e.*, s. 134-140.

⁷⁹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 141, 150, 154.

⁸⁰ Mateos, *a.g.e.*, s. 6, 36, 372; Aristakes, *a.g.e.*, s. 161-164.

⁸¹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 167-168.

⁸² Grousset, *a.g.e.*, s. 520; Honigmann, *a.g.e.*, s. 155; Aristakes, *a.g.e.*, s. 2.

layan Abhazya Kralı Bagrat'a (Bagarat) Küropolate⁸³ ve babası Gurgen'e de Magister (Magistros)⁸⁴ unvanlarını tevcih etmiştir⁸⁵. Sefer esnasında Ermenistan'da sahip olduğu kale ve şehirlere çeşitli yöneticiler atayarak İstanbul'a dönmüştür. Aristakes'in ifadesiyle bundan sonra *ülke 14 yıl sakın kalmıştır*⁸⁶.

Aristakes'in Ermenistan tarihi açısından en önemli tarihi olaylarından bir tanesi olarak işaret ettiği hadise Ermenistan'ın refah zamanı olarak kabul edilen Bagratunî kralı I. Gagik'in (989-1020) ölümü ve sonrasında yaşananlardır. I. Gagik ölünce oğulları Yovhannes (Hovhannes)-Smbat ve Aşot onun prensliğini miras aldılar. Aristakes'in ifade ettiğine göre anlaşmazlığa düşen iki kardeşin imdadına Abhazya Kralı Georgi yetişti. Georgi'nin arabuluculuğuyla Ani Kalesi ve çevresindeki yerler Smbat'a; Gürcistan ve İran topraklarıyla çevrili yerler Aşot'a kalacak şekilde bölüştürüldü⁸⁷. Ancak II. Basil 1021 yılında I. Georgi'ye karşı çıktığı Gürcistan seferinde, ona galip gelerek Gürcü topraklarının büyük kısmını zapt etti. Bunun üzerine Yovhannes-Simbat, Bizans'a karşı Abhazya kralı Georgi ile ittifak yapmış olduğundan, imparatorun kendisinden intikam alacağından korktu. Bu nedenle Katolikos Petros'u bir mektup ile Trabzon'da kışlamakta olan II. Basil'in yanına gönderdi. Aristakes'e göre, bu mektup *Ermenistan'ın yıkımı* olup ölümünden sonra krallığın Bizans'a devredileceğine dair taahhüdünü belirtmekteydi. Netice itibarıyla bu vasiyet vesikasından hoşnut olan II. Basil, Smbat'a *magister* (saray/devlet müşaviri) unvanının yanı sıra ölünceye kadar Ani Kralı kalacağına dair teminat verdi⁸⁸.

Bundan bir süre önce Vaspurakan bölgesinde görülmeye başlayan Selçuklu Meliki Çağrı Bey'in baskılarından dolayı Vaspurakan Kralı Senekerim de, Trabzon'da kışlamakta olan Basil'e başvurarak, Aristakes'in deyimiyle Sebastia (Sivas) yöresine karşın bütün mülklerini ona devretti. Senekerim'in büyük oğlu Davit her ne kadar Türk akıncılarına karşılık verse de olumlu bir sonuç elde edememişti. 1018-

⁸³ Bizans İmparatorluğu döneminde kullanılan bu unvan, saray muhafız komutanı demektir. (Mateos, *a.g.e.*, s. 183.)

⁸⁴ Saray ve devlet müşaviri mevkiine uymaktadır. (Mateos, *a.g.e.*, s. 22.)

⁸⁵ Marie Fêlicite Brosset, *Historie de la Géorgie*, Hrand D. Andreasyan, (Tercümesini Yayına Hazırlayan, Erdoğan Merçil), *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Ankara 2003, s. 529; Grousset, *a.g.e.*, s. 521.

⁸⁶ Aristakes, *a.g.e.*, s. 4; Grousset, *a.g.e.*, s. 522; Honigmann, *a.g.e.*, s. 156; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 286.

⁸⁷ Aristakes, *a.g.e.*, s. 9; Movsisyan, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁸ Aristakes, *a.g.e.*, s. 16; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 291, 292; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 409; Honigmann, *a.g.e.*, s. 166; Movsisyan, *a.g.e.*, s. 69. Grousset, *a.g.e.*, s. 543, 544; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2019, s. 15.

1019 tarihleri aynı zamanlarda Türklerin Anadolu’da ilk kez ortaya çıkış tarihleridir⁸⁹. Bu bölümü Selçuklular kısmında daha detaylı anlatmaya çalışacağız.

Böylece İmparator II. Basil, Ani Bagratuni topraklarının varisi olmasının yanı sıra, Vaspurakan topraklarının kendisine devrini de almış oldu. 1022 yılının sonuna doğru Şehpa üzerinden Ermeniyeye yoluyla Azerbaycan’a doğru sefer yapmaya devam ederek Ermenistan’ın (Her-Hoy) etrafını gezdi. Bu seferin amacı kendisine devredilen Vaspurakan topraklarına saldıran Müslümanlara gözdağı vermektir. Kötü hava koşulları ve Hoy emirinin itaatini bildirip haraç vermeyi teklif etmesi üzerine Vaspurakan’a çekildi. Hava koşullarını fırsat bilen Hoy Müslümanları geri çekilen Bizans ordusuna ağır kayıplar verdirmişlerdir⁹⁰. Bu seferin ardından II. Basil, Bizans topraklarına dâhil ettiği Vaspurakan’a Kamianos (Nikephoros Komnenos)’u yönetici tayin ettikten sonra Konstantinapolis’e döndü. Müteakiben Van Gölü havzasında Bizans lehine hâkimiyet alanını genişletmeye çalışan Kamianos, Müslümanların elinde bulunan Erciş ve civarını zapt etti (1023-1024)⁹¹.

Van Gölü’nün kuzey havzasını ele geçirmeye devam eden Bizans İmparatorluğu daha sonra 1034-1035 yılında, Aristakes’in *Bizans birliklerinin büyük tahribatıyla neticelendiğini* belirttiği saldırı, Berkri-Bargiri (Muradiye) şehri de, Bizans Kumandanı Niketas Pegonitas tarafından ele geçirildi⁹². Van Gölü’nün kuzeyi tamamen Bizans’ın idaresine katılmış oldu.

Ermenistan’da Ermeni tarihi açısından en önemli ve son dönüm noktalarından biri Bagratuni kralları IV. Aşot (öl. 1039) ile Hovhannes-Simbat’ın (öl. 1041) ard arda ölümleri sonucunda meydana gelen gelişmelerdir. Simbat’ın yasal varisi olmadığı için Ani Bagratuni tahtına IV. Aşot’un oğlu II. Gagik (1042-1045) getiril-

⁸⁹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 19; Mateos, *a.g.e.*, s. 48-49; Grousset, *a.g.e.*, s. 539-540; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, (Çev. Hrant D. Adreasyan), İstanbul 2017, s. 24; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 336; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, II, s. 293; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti (Siyasi Tarih)*, Ankara 2012, s. 6-7; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara 2000, s. 106-108; İbrahim Kafesoğlu, *Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti*, İstanbul 1953, s. 268; M. Halil Yananç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 35.

⁹⁰ Honigmann, *a.g.e.*, s. 165; Aristakes, *a.g.e.*, s. 25-27; Grousset, *a.g.e.*, s. 548-549.

⁹¹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 30; Grousset, *a.g.e.*, s. 550; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 366.

⁹² Aristakes, *a.g.e.*, s. 40-41; Mateos, *a.g.e.*, s. 65; Honigman, *a.g.e.*, s. 171; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 366-367.

di⁹³. Aristakes eserinde, bu esnada, Emenistan'ın ve Bagratunilerin kaderini tayin edecek olayın meydana geldiğini zikretmektedir. Buna göre İmparator Konstantin ölümcül hastalığa yakalanınca Bizans sarayında hizmet veren Ermeni Kiwrakos'u çağırıp, Simbat'ın II. Basil'e vermiş olduğu Ani Krallığının onun vefatından sonra Bizans'a verileceğine dair mektubu Ermenilere teslim etmek üzere ona verir. Ancak Kiwrakos, bu mektubu Monomakhos dönemine kadar saklar ve sabık imparatorun emrine binaen Ermenilere vermez. Bu nedenle Aristakes bunun Ermenistan'ın kaderini değiştirecek bir gelişme olarak çok acılara yol açtığını ve çok insanın kanına mal olduğunu kaydetmektedir⁹⁴.

Konstantinos Monomakhos Bizans tahtına geçtiği yıl (1042-1054), Kiwrakos'un hazinede sakladığı mektubu buldu. Buna dayanarak Ani Krallığı'nın anlaşma gereği Bizans'a verilmesini talep etti. Ani Kralı Hovhannes-Smbat'ın yerine geçen yeğeni II. Gagik, topraklarını teslim etmek istemedi⁹⁵. Bunun üzerine Ani'ye gönderilen Bizans ordusu, Aristakes'in *güçlü, asil ve dindar olarak bahsettiği* Vahram Pahlavuni idaresindeki Ermeni birlikleri tarafından yenildi. Ancak daha sonra bir anlaşma için İstanbul'a çağrılan II. Gagik, her ne kadar gitmek istemese de, Lord Sargis tarafından kandırılarak gitmeye razı edildi. İstanbul'a giden II. Gagik şehrin teslimi konusunda razı olmayınca burada alı konuldu. Bu arada Monomakhos bir hadımağası olan Nicolaus'u, Ani'yi ele geçirmek için gönderdi. Ermeniler, bu Bizans ordusunu bozguna uğratmaya muvaffak oldular. Fakat krallarının geri gelmeyeceklerini anladıklarında, Ani'nin anahtarını teslim etmekten başka çareleri kalmadı. Böylece 1045 yılında Ani Ermeni Krallığı son bulmuş oldu⁹⁶. İstanbul'da tutsak edilen II. Gagik'e de, Kayseri civarında Galonbağad ve Bizu şehirleri verildi⁹⁷. Ani şehrinin idaresi de Mikhael İsites'e verildi⁹⁸. Bizans'ın eline geçen Ani şehri daha sonra 1064 yılında

⁹³ Honigmann, *a.g.e.*, s. 172; Mateos, *a.g.e.*, s. 68, 71; Aristakes, *a.g.e.*, s. 54; Artak Movsisyan, *Ermenistan Tarihi (Özet Kitap)*, Yerevan 2017, s. 69; Grousset, *a.g.e.*, s. 558; Nina G. Garsoian, "Gagik II" *ODB*, New York 1991, II, s. 814.

⁹⁴ Aristakes, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁹⁵ Honigmann, *a.g.e.*, s. 173; Grousset, *a.g.e.*, s. 560-561; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 410-411; Aristakes, *a.g.e.*, s. 53; Mateos, *a.g.e.*, s. 73.

⁹⁶ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, s. 317; Azimî Tarihi, *Azîmi Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, (Çev. Ali Sevim), Ankara 2006, s. 8; Aristakes, *a.g.e.*, s. 59-61; Nina G. Garsoian, "Bagratids", *ODB*, New York 1991, I, s. 244; Honigmann, *a.g.e.*, s. 173; Grousset, *a.g.e.*, s. 563, 564, 567; Movsisyan, *a.g.e.*, s. 69; Mateos, *a.g.e.*, s. 81; Ersan, "Ermeni Kaynaklarına Göre", s. 147-154.

⁹⁷ Alexander Kanzhdan, "Armenians" *ODB*, New York 1991, I, s. 181-182; Grousset, *a.g.e.*, s. 567, Honigmann, *a.g.e.*, s. 173; Movsisyan, *a.g.e.*, s. 69; Mateos, *a.g.e.*, s. 80; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 411.

⁹⁸ Grousset, *a.g.e.*, s. 568; Honigmann, *a.g.e.*, s. 174. Aristakes, *a.g.e.*, s. 62.

Alparslan tarafından ele geçirildi. Böylece Ani, bir daha Ermeni hâkimiyetine girmemek üzere kaybedildi.

Aristakes'in *Tarihi* 'nde, Ermeni topraklarının (Ani'nin verilmesi) Konstantinos Monomakhos (1042-1054)'a teslim edilmesiyle birlikte bu bölgenin istilalara açık kaldığını yazmaktadır. Başlarında bir Kral bulunmayan Ermenistan'ın, Bizans tarafından atanan yöneticilerce yönetildiğini defalarca vurgulamaktadır. Bu durumun Ermeni coğrafyasının sürekli bir savaş bölgesi haline getirildiğini ve Ermenilerin sürekli yas tutup ganimetler için yapılan savaşlardan dolayı her yerin tahrip edildiğini özellikle bildirmektedir⁹⁹.

Selçuklular Doğu Anadolu'da gerçekleşen bu yönetimin zayıflığını, yaptıkları seferler sonucunda görmüşlerdir. Tuğrul Bey ve özellikle Alparslan döneminde Türkmen akıncılarının bölgeye yönlendirilmesi ve nihaî olarak Bizans'ın Malazgirt'te mağlup edilmesi (26 Ağustos 1071) sonucunda bölgenin Bizans ve Ermenilerin egemenliğinden çıktığı söylenebilir.

1.5. Aristakes Lastivertsı Tarihi'nin Gürcüler Açısından Değerlendirilmesi

Davit Küropolates'in (990-1000) ölümünden sonra, Bizans İmparatoru II. Basil'in kendisine miras kalan toprakları almak için Ermenistan'a doğru harekete geçtiğini yukarıda yazmıştık. Bu sefer esnasında Abhaz Kralı III. Bagrat ve babası Gurgen, Vanand Kralı Abas, Vaspurakan Kralı Senekerim ve kardeşi Gurgen imparator II. Basil'e gelerek itaatlerini bildirdiler¹⁰⁰. Bundan mütevellit imparator savaş yapmadan Ermeni ve Gürcü devletleri kendine bağlamış oldu.

1015 yılında Abhazya Kralı Bagrat ölünce tahta oğlu Georgi geçti. II. Basil, Georgi'ye "*Küropolate unvanına ilave olarak babana hediye olarak verdiğim toprakları terk et ve babandan sana miras kalan toprakların prensi ol*" mealinde bir mektup yollayarak, Bizans'ın daha önce Küropolate Davit'e vermiş olduğu toprakları iade etmesini talep etti. Ancak Aristakes'in¹⁰¹ *gençliğine güvendiğini* vurguladığı Georgi, "*babamın hüküm sürdüğü topraklar üzerinde tek bir ev dahi vermem*" diye-

⁹⁹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 19, 29, 39, 50, 53-55, 58, 62.

¹⁰⁰ Honigmann, *a.g.e.*, s. 156; Grousset, *a.g.e.*, s. 520-521; Aristakes, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁰¹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 6.

rek buna karşı çıktı. Bunun üzerine II. Basil ona karşı bir ordu gönderdi. Georgi, Bizans birliklerini Tayk bölgesinde karşıladı ve onları püskürtmeye muvaffak oldu. Bu savaşla birlikte Bizans'ın elinden Tayk ve Pasinler bölgesini aldı¹⁰². Ancak Aristakes¹⁰³, Tayk'taki bu Gürcü galibiyetinin, Bizans cihetinden gelecek olan *yıkımın başlangıcı* olacağını özellikle belirtmektedir. Nitekim II. Basil'in söz konusu bölgeleri geri istemesindeki ısrarcı tutumu 1021 yılına kadar sürdü. Bu yılda bizzat ordusunun başında doğuya hareket etti. Basean'a (Pasin) gelen II. Basil burada karargâhını kurdu. I. Georgi'ye bir elçi göndererek hem talebini yeniledi hem de onu huzuruna çağırdı. Ancak Georgi, ne imparatorun talebine olumlu karşılık verdi ne de huzura gelmeyi kabul etti. Buna hiddetlenen II. Basil, harekete geçerek Georgi'ye saldırdı. Ağır bir mağlubiyete uğrayan Georgi kaçabilen askerleriyle Gürcistan'ın müstahkem yerlerine sığınırken, Aristakes'in ifadesiyle Bizans ordusu gün batımına kadar Gürcüleri takip etmeye ve öldürmeye devam ettiler. Savaş sonucunda kaynağımızın belirttiğine göre II. Basil, Georgi'ye ve Bizans'a itaatte isteksiz davranan bölge halkına gözdağı vermek ve korkutmak amacıyla kesilen Gürcü askerlerinin kesilmiş kafalarını güzergâh yolu boyunca asılmasını emretti. İmparatora karşı koyamayacağını anlayan Georgi, II. Basil'den af dileyerek anlaşma teklifinde bulundu. Georgi'nin isteğini olumlu karşılayan Basil, zamanında Küropolate Davit'e verilen yerlerin iade edilmesi ve oğlu Bagrat'ı üç yıllığına rehin vermesi koşuluyla anlaşma yapmaya razı oldu¹⁰⁴.

Anılan anlaşma sonucuna göre, Georgi, Küropolate Davit döneminden beri Gürcü hâkimiyetinde olan Tayk, Basean, Javahati ve Şavşati bölgelerini kaybetti. II. Basil de arzu ettiği yerleri ve Georgi'yi itaat altına almış olarak Gürcistan'dan ayrılarak Ermenistan'a girdi¹⁰⁵.

1027 yılında, Gürcü kralı Georgi'nin (1014-1027) ölümü üzerine tahta küçük yaştaki oğlu Bagrat (1027-1072) geçti. Bunun üzerine İmparator VIII. Konstantin Bagrat'a karşı bir ordu gönderdi. *Aristakes*'in belirttiğine göre önce haremağası Nikit'i, ardından da bir başka haremağası Simon'u çok sayıda birliklerle Doğu'ya gön-

¹⁰² Honigmann, *a.g.e.*, s. 160; *Gürcistan Tarihi*, s. 267.

¹⁰³ Aristakes, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁰⁴ Aristakes, *a.g.e.*, s. 13, 21-24; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 346-347; Honigmann, *a.g.e.*, s. 160, 163, 164, *Gürcistan Tarihi*, s. 269, 270; Grousset, *a.g.e.*, s. 535-537.

¹⁰⁵ John Julius Norwich, *Bizans (Yükseliş Dönemi M.S. 803-1081)*, (Çev. Selen Hırçın Riegel), İstanbul 2013, s. 212; Vardan, *a.g.e.*, s. 26; Aristakes, *a.g.e.*, s. 27; Mateos, *a.g.e.*, s. 50.

derdi. Ancak haremağası, İmparatorun ölüm haberi üzerine birliklerini alıp İstanbul'a döndü¹⁰⁶. Müteakiben Gürcü kralı Bagrat'ın annesi Mariam'ın, İstanbul'u ziyareti sonrasında bundan memnun kalan İmparator III. Romanus (1028-1034), Bagrat'a Küropolates unvanını ve Kraliçe Elena'yı da eş olarak verdi¹⁰⁷.

Arsitakes, ayrıntısını vermese de Sultan Alparslan'ın 1064 yılındaki Gürcistan ve Ermenistan seferinde de Gürcü tarihi ve Gürcistan'a yönelik bazı imalarda bulunmaktadır. Buna göre, Alparslan'ın ordusunun Ani önlerine gelişi için “*günahkârlık sınırına ulaşmış olan Ani şehrine ulaşana kadar pek çok yeri ezip alt üst etti*,”¹⁰⁸ şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Onun bu izahı sultanın bu seferi sırasında Gürcistan topraklarına girerek Şavşati, Kartli (Kangami), Klarcet, Tao, Panaskert bölgele-
rindeki pek çok kale ile Ahal-Kalek (Sepidşehir), Allahverdi vb. şehirleri ele geçirmesine yorumlanabilir. Yine bu sefer esnasında sultanın Gürcü kralı Bagrat'ı yıllık vergi vermek üzere kendisine tabi kıldığı da malumumuzdur¹⁰⁹.

1.6. Aristakes Lastivertsi Tarihi'nin Bizans Açısından Değerlendirilmesi

Aristakes'in *History (Tarih)* eserini özel kılan hususiyetlerden bir tanesi de kanaatimizce Bizans'ın taht mücadelelerini ve Bizans tarihine dair Ermeni krallıkları etkileyen olayların mahiyetini bilerek yazmasıdır. Söz gelimi II. Basil'in (976-1025)¹¹⁰ ölümünden sonra tahta oturan kardeşi VIII. Konstantin (1025-1028)¹¹¹, gerek *Aristakes*¹¹² gerekse de çağdaşı olan Bizans kronikçisi *Sklytzes*'e¹¹³ göre yönetim becerisinden yoksun, at yarışlarından hoşlanan ve zevk içinde siyasî olayların az olduğu bir imparatorluk yaşamıştı¹¹⁴. Bu pasif kişiliğine rağmen Nikit adında bir haremağası ile Kamianos'un isyanını bastırabilmişti¹¹⁵. Dört yılın sonunda vefat ettiğinde geride yalnızca Zoe ve Theodora adında iki kızı bırakmıştı. Zoe ile evlenen Romanus

¹⁰⁶ *Gürcistan Tarihi*, s. 276; Aristakes, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁰⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 276-277.

¹⁰⁸ Aristakes, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁰⁹ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2018, s. 346-347; *Gürcistan Tarihi*, 287-288; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih (İslam Tarihi)*, (Çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul 2016, VIII, s. 234-236; Merçil, *a.g.e.*, s. 47-48; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 63-64

¹¹⁰ Charles M. Brand-Anthony Cutler, “Basil II”, *ODB*, New York 1991, I, s. 261-262.

¹¹¹ Charles M. Brand-Anthony Cutler, “Constantine VIII”, *ODB*, New York 1991, I, s. 503-504.

¹¹² Aristakes, *a.g.e.*, s. 30

¹¹³ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 349-350.

¹¹⁴ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 297; Vardan, *a.g.e.*, s. 26; Aristakes, *a.g.e.*, s. 28; Norwich, *a.g.e.*, s. 214.

¹¹⁵ Aristakes, *a.g.e.*, s. 30; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 349-350.

Argyros, III. Romanus (1028-1034) ismiyle Bizans tahtına oturdu¹¹⁶. III. Romanus döneminin en önemli olayları Aleppo (Halep) şehrine yaptığı sefer ve ardından Edessa (Urfa) şehrinin Bizans İmparatorluğu topraklarına katılmasıdır¹¹⁷. Ancak İmparator'un bu sefer esnasında bölgedeki münzevi Hristiyanlara ve Hristiyan ahaliye yönelik kötü tutumunu eleştiren müellifimiz onu “*tam bir budala*” şeklinde nitelendirmektedir. Nitekim III. Romanus, sefer dönüşünde Suriye piskoposunu beraberinde Konstantinapolis'e götürerek *Aristakes'in* deyimıyla “*sakallarının kesilmesini ve hakaret edilmesi için bir eşeğe bindirilerek sokaklarda ve meydanlarda dolaştırılması emretti.*” Bundan sonra III. Romanus Kraliyet şehriden hiç dışarı çıkmadı¹¹⁸. III. Romanus, 1034 yılında banyoda Kraliçe Zoe'nin emriyle görevlilerce boğdurularak öldürüldü¹¹⁹. Buna mukabil, *Ebü'l Ferec* imparatorun ansızın öldüğünü, *Mateos* ise zehirlenerek öldürüldüğünü yazar¹²⁰.

III. Romanos'un ardından, IV. Michail (1034-1041), Kraliçe Zoe ile evlenip yeni Bizans imparatoru oldu¹²¹. İmparator'un ilk işi Kraliçe Zoe'yi saraydan uzaklaştırıp izin almaksızın arkadaşlarıyla görüşmesini bile yasaklamak oldu¹²². *Aristakes'in* belirttiğine göre önemli mevki ve makamlara akrabalarını tayin etti¹²³. Ardından Vaspurakan'a yapılan Selçuklu akınlarıyla ilgilendi¹²⁴. Daha sonra Balkanlardaki Delyan isyanını bastırıp merkeze gelince hastalanıp öldü¹²⁵. *Skylitzes'in* belirttiğine göre Romanos'a yaptıklarını itiraf edip tövbe ederek, pişmanlığını dile getirdikten sonra öldü¹²⁶. Ardından Sezar olarak bilinen V. Michael tahta çıkıp Kraliçe Zoe'yi sürgüne gönderip bir manastıra kapattı. Bunu duyan kardeşi Theodora hızlıca gelip kraliçeyi geri getirmelerini istedi. Kraliçe Zoe gelir gelmez Sezar tutuklanarak gözleri kör edildikten sonra bir manastıra kapatıldı. *Aristakes* Sezar'ın altı ay hükmettiğini

¹¹⁶ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 354; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 289; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 298; Vardan, *a.g.e.*, s. 26; Norwich, *a.g.e.*, s. 216; Aristakes, *a.g.e.*, s. 31; Mateos, *a.g.e.*, s. 51; Charles M. Brand-Anthony Cutler, “Zoe”, *ODB*, New York 1991, III, s. 2228.

¹¹⁷ Aristakes, *a.g.e.*, s. 31, 36; Norwich, *a.g.e.*, s. 219; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 298; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 290.

¹¹⁸ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 288; Aristakes, *a.g.e.*, s. 33.

¹¹⁹ Vardan, *a.g.e.*, s. 26; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 300; Aristakes, *a.g.e.*, s. 36.

¹²⁰ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 289; Mateos, *a.g.e.*, s. 58.

¹²¹ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 370; Norwich, *a.g.e.*, s. 223; Aristakes, *a.g.e.*, s. 37; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 300; Vardan, *a.g.e.*, s. 26; Mateos, *a.g.e.*, s. 58; Charles M. Brand-Anthony Cutler, *a.g.m.*, III, s. 2228.

¹²² Norwich, *a.g.e.*, s. 223; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 300.

¹²³ Aristakes, *a.g.e.*, s. 38.

¹²⁴ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 295.

¹²⁵ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 26; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 301; Norwich, *a.g.e.*, s. 230; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 297; Mateos, *a.g.e.*, s. 75.

¹²⁶ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 390.

söylemesine karşın Mikhael Attaleiates, onun beş ay, Mateos ise dört ay imparatorluk yaptığını ifade eder¹²⁷.

Daha sonra IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) Kraliçe Zoe'nin üçüncü kocası olarak Bizans tahtına oturdu¹²⁸. Monomakhos devrinin başlarında batı ordularını yanına alıp imparatorluk mücadelesine girişen Maneak (Maniag) isyanı (1043) patlak verdi. Bunun üzerine imparatorluk ve Ermeni ordusunu yanına alan Monomakhos saldırıya geçtikten sonra Selanik yakınlarında yapılan savaşta Maneak'ın yaralanıp ölmesi üzerine askerlerinin her biri başka yere kaçışmış ve isyan bastırılmış oldu

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Aşot ve Smbat'ın ölümü üzerine Monomakhos anlaşma gereği Ani şehrinin anahtarlarını kendisine teslim edilmesini talep etti. Ancak Ani Bagratuni tahtına oturtulan II. Gagik (1042-1045), Ani'yi teslim etmeye yanaşmayınca, hileyle Konstantinapolis'e gitmeye ikna edildi. II. Gagik, başkentte alıkonulunca, Ani imparatorluk ordusuna teslim edildi. Böylece Ermeni Bagratuni Hanedanı sona erdi (1045)¹²⁹ ve Kars hariç bütün Ermenistan doğrudan Bizans topraklarına dâhil oldu. *Aristakes*, İmparator IX. Konstantinos Monomakhos tarafından Ani Krallığı'na Asit adında bir prensin tayin edildiğini yazmaktadır. Ayrıca Asit'in, şehre geldikten sonra Vahram ve oğlu dâhil olmak üzere birçok Ermeni soylusunu katlettiğini de ilave etmektedir¹³⁰. *Aristakes*, *Attaleiates*'in aksine Monomakhos'un devlet işlerinde iyi olmadığını liyakatsiz insanları önemli mevkilere getirerek, fahişelerle ilgilenip hazineyi gereksiz yere harcadığını da kaydetmektedir¹³¹.

Sonuç itibarıyla 1055 yılında Bizans imparatoru Monomakhos ölünce yerine Theodora geçti (1055-1056)¹³². *Aristakes*, Theodora'nın Tuğrul Bey'e bolca ganimet göndererek Ermeni topraklarına akınları unutturmaya çalıştığını ifade etmektedir¹³³. Theodora 1056 yılında vefat edince yerine VI. Michael geçmiş ancak imparatorluğu

¹²⁷ *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 44, 45; *Attaleiates*, *a.g.e.*, s. 32; *Mateos*, *a.g.e.*, s. 76.

¹²⁸ Charles M. Brand-Anthony Cutler, "Constantine IX Monomachos", *ODB*, New York 1991, I, s. 504.

¹²⁹ *Mateos*, *a.g.e.*, s. 81; *Ostrogorsky*, *a.g.e.*, s. 309; *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 59-61; *Skylitzes*, *a.g.e.*, s. 410-413; *Honigmann*, *a.g.e.*, s. 173; *Grousset*, *a.g.e.*, s. 563- 564, 567; *Movsisyan*, *a.g.e.*, s. 69; *Mateos*, *a.g.e.*, s. 81.

¹³⁰ *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 62.

¹³¹ *Attaleiates*, *a.g.e.*, s. 59, 60; *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 108.

¹³² Charles M. Brand-Anthony Cutler, "Theodora", *ODB*, New York 1991, III, s. 2038; *Mateos*, *a.g.e.*, s. 103; *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 108; *Attaleiates*, *a.g.e.*, s. 58; *Norwich*, *a.g.e.*, s. 257.

¹³³ *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 117.

yedi ay sürebilmişti. İsaakios Komnenos isyan ederek onu tahttan indirdi ve Bizans imparatoru (1057-1059) oldu¹³⁴.

Aristakes Komnenos'un tahta çıkışı dışında bu dönemdeki Bizans tarihine ara vermiş gibidir. Ancak kaynaklardan öğrendiğimize göre, 1059'da Komnenos hastalanarak yönetimi dostu Konstantinos Doukas'a (1059-1067) bıraktı¹³⁵. *Aristakes* eserinde, Bizans tarihi için, 1067'ye kadar imparatorluk yapıp daha sonra hastalanarak ölen Doukas ve Malazgirt Muhaberesi'nde öne çıkıp daha sonra savaşta Selçuklulara esir düşen, Romanos Diogenes (1068-1071) (Romen Diyojen) dönemine kadar anlatmaktadır¹³⁶.

1.7. Aristakes Lastivertsı Tarihi'nin Selçuklular Açısından Değerlendirilmesi

Aristakes'in eseri aynı zamanda birinci el kaynak olma özelliği taşımaktadır. Çünkü o, kitabında, görgü şahitliği yaptığı olaylara da yer vermektedir. Müellifin, yaşamış olduğu olayların tamamını anlatması ise onun eserinin kıymetini arttırmaktadır. Nitekim eserinde bunu çoğunlukla "*sadece kendi gözlerimizle gördüklerimizi değil yaşadığımız kötü olayları da yazdık*"¹³⁷ gibi cümlelerle bunu ifade etmektedir. Bu açıdan Selçukluların Anadolu'ya ilk seferlerine şahit olmuş bir tarihçi, din adamı ve şairdir.

Aristakes'in Selçuklularla alakalı olarak aktardığı ilk bilgiler doğrudan olmasa da Çağrı Bey'in 1016-1021 yılları arasında gerçekleştiği belirtilen Anadolu Sefesine dairdir. Bilindiği üzere Çağrı Bey, tarihi kesin olarak bilinmese de 1016-1021 yılları arasındaki bir tarihte Horasan, Rey ve Azerbaycan güzergâhını kullanarak Vaspurakan bölgesine kadar ulaşan bir sefer düzenlemiş ve aldığı ganimetlerle kardeşi Turğrul Bey'in yanına dönmüştü (1021)¹³⁸. Bu Selçukluların Anadolu'ya yaptık-

¹³⁴ Charles M. Brand-Anthony Cutler, "İsaac I Komnenos", *ODB*, New York 1991, II, s. 111-112; Mateos, *a.g.e.*, s.103; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 68. Norwich, *a.g.e.*, s. 260.

¹³⁵ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, s. 35; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 78; Mateos, *a.g.e.*, s. 106; Charles M. Brand-Anthony Cutler, "Constantine X Doukas", *ODB*, New York 1991, I, s. 504.

¹³⁶ Bryennios, *a.g.e.*, s. 46; Mateos, *a.g.e.*, s. 143; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 109.

¹³⁷ *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 85.

¹³⁸ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti (Siyasi Tarih)*, Ankara 2012, s. 6-7; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara 2000, s. 106-108; İbrahim Kafesoğlu, *Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti*, İstanbul 1953, s. 268; Movsisyan, *a.g.e.*, s. 70; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2018, s. 8-10; Ali Sevim-Erdoğan Merçil,

ları ilk seferdir. *Aristakes* de, Vaspurakan Kralı Senekerim'in 1021 yılında topraklarını Sebestia (Sivas) karşılığında Bizans imparatoru II. Basil'e bırakırken buna gerekçe olarak Vaspurakan'a yönelik artan Per ssaldırıları göstermektedir. Aynı zamanda bu saldırıların 1021 yılından iki üç yıl önce gerçekleştiğini belirterek Çağrı Bey'in bahsi geçen seferine işaret etmektedir¹³⁹.

Üzerinde çalıştığımız kaynağımıza göre, Selçuklu ve Oğuz kitlelerinin Ermenistan'a seferleri bundan sonra artarak devam etmiştir. Buna rağmen, 1037 yılındaki Göktaş, Boğa, Mansur ve Dana gibi beylerin Azerbaycan üstünden Ermenistan'a seferleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermemektedir. Ancak, 1044 yılında Türk boy-larının bir kısmının *güney şehirlerine* (muhtemelen Diyarbakir'den Musul'a kadar olan bölge kastedilmektedir) indiğini ve ardından Ermenistan'ın Vaspurakan bölgesini yağmaladıklarını kaynağımız ve dönemin diğer kaynakları sayesinde öğrenebilmekteyiz. Erciş'e gelen Oğuzlar, buradaki Bizans valisi Katapan Stefanos'un yol vermemesi üzerine çıkan savaşta onu esir edip Hoy'a götürdüler (1045)¹⁴⁰.

1048 yılından itibaren bölgeye karşı Türk akınları tekrar devam etti. Bu tarihte Selçuklu Meliki Hasan Vaspurakan bölgesine gerçekleştirdiği akında öldürüldü. Bunun üzerine Aristakes'in ifade ettiği gibi, *Tuğrul Bey'in emriyle* gelen İbrahim Yinal ve Kutalmış kalabalık bir orduyla Ermenistan'a girdiler¹⁴¹. Aristakes Selçuklu ordusunun bu seferini "*bir kez daha öfke dolu acı tortuları, devasa dalgalar halinde İran'dan harekete geçti*" şeklinde vermektedir. İbrahim Yinal'ı ve Kutalmış'ı 1049 yılında Basean (Pasin) ovasında karşılayan Bizans'ın Vaspurakan Valisi Bulgar Aaron ve Ani-İbery Valisi Katakalon Kekaumenos ile müttefikleri Gürcü Liparit ve Ermeni Grigor mağlup oldular. "*Batıda Xaghteac' eyaletini, kuzeyde Sper ve Tayk kalesi ve Arsharunik'i güneyde Taron ve Hashtenic' ve Xojrean ormanına kadar ül-*

Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür), Ankara 2014, s. 24; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*, Ankara 2014, s. 33-35; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1983, s. 11-12; Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005, s. 42; Ali Sevim, "Çağrı Bey", VIII, *DİA*, İstanbul 1993, s. 183-186; Zekiye Tunç, "1015-1064 Yılları Arasında Kafkasya Bölgesi'nde Selçuklu- Ermeni İlişkileri" *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, VIII, 2017, s. 307-315; Mükrimin Halil Yinanç, "Çağrı Bey", III, *İA*, Eskişehir 1997, s. 324-328.

¹³⁹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁴⁰ Aristakes, *a.g.e.*, s. 64, 129; Azîmî, *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, s. 6; Mateos, *a.g.e.*, s. 82-83; Bryennios, *a.g.e.*, s. 43-44; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 419-420; Grousset, *a.g.e.*, s. 571; Mateos, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 130; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 55; Aristakes, *a.g.e.*, s. 68; Mateos, *a.g.e.*, s. 85; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 421-422; Grousset, *a.g.e.*, s. 573

kenin dört bir tarafına” yayıldıklarını yazmaktadır. Neticede Bizans ve müttefiklerine karşı elde edilen zaferin ardından esir aldıkları Gürcü prensi Liparit ve yüklü miktarda ganimetle birlikte İran’a götürdüklerini bilmekteyiz¹⁴².

Bu yenilgi sebebiyle İmparator Konstantinos, Tuğrul Bey’e Liparit’in serbest bırakılması ve barış talebiyle Geord Drosos’u elçi olarak gönderdi¹⁴³. Bunun yanı sıra imparator, Mervanî Emîri Nasruddevle’den (1011-1061) de Tuğrul Bey nezdinde arabuluculuk yapmasını teklif etti. Neticede Tuğrul Bey, kurtuluş akçesi almaksızın Liparit’i serbest bıraktı. Kaynağımız bu müzakere ve anlaşmaya dair herhangi bir ayrıntı sunmazken Bizans imparatorunun varılan anlaşma mucibince İstanbul’da bulunan camiye onarıp burada Abbasî halifesi ve Tuğrul Bey adına hutbe okutmayı kabul ettiği malumumuzdur¹⁴⁴. Attaleiates¹⁴⁵, bu görüşmeleri Bizans ile Selçuklular arasındaki ilk resmi görüşme olarak değerlendirir. Ancak Tuğrul Bey’in yıllık vergi ödenmesi talebi imparator tarafından kabul edilmedi¹⁴⁶.

Aristakes, Kutalmış’ın 1053 yılında Kars’a düzenlemiş olduğu seferi ise duygusal bir dille aktarmaktadır. Müellifimiz Selçuklu birlikleri karşısında yalnızca “şehrin üst tarafında bulunan kaleye girmeyi başaran kişilerin hayatlarını kurtardıklarını” belirttikten sonra Selçukluların “esirlerini ve şehrin ganimetlerini alarak kendi ülkelerine döndüklerini” yazmaktadır¹⁴⁷. 1054 yılına gelindiğinde, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, ordusunun başında önce Azerbaycan ve Tebriz üzerine yürüyüp bölgede hüküm süren Revvâdî ve Şeddâdî emirliklerini itaat altına aldıktan sonra Ermenistan’a girdi. Aristakes, bu sefer ile sultanın *bir defa değil üç kez birbirinin peşi sıra ülkenin tamamını yerleşimcilerden mahrum bırakana, hayvanların bağırımlarını bastırana kadar tüm bu toprakları mahvettiğini* ifade etmektedir. Sultan Tuğrul, ilk olarak Berkri (Muradiye) ve Erciş (Archesh) şehirlerini aldı. Sonra Malazgirt üzerine

¹⁴² Aristakes, *a.g.e.*, s. 87-88; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 423-426; Mateos, *a.g.e.*, s. 89-90; Azîmî, *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, s. 10; *Gürcistan Tarihi*, s. 283; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 130; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 56; Bryennios, *a.g.e.*, s. 43-44; Honigmann, *a.g.e.*, s. 177-178; Grousset, *a.g.e.*, s. 573-576; Vardan, *a.g.e.*, s. 34; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 324-326; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 45; Sevim, *Genel Çizgileriyle*, s. 14-15; Charles M. Brand, “Tughrul Beg” *ODB*, New York 1991, III, s. 2127.

¹⁴³ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 426.

¹⁴⁴ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 423-426; Mateos, *a.g.e.*, s. 89-90; Azîmî, *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, s. 10; *Gürcistan Tarihi*, s. 283; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 130; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 56; Bryennios, *a.g.e.*, s. 43-44; Honigmann, *a.g.e.*, s. 177-178; Grousset, *a.g.e.*, s. 573-576.

¹⁴⁵ Attaleiates, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁴⁶ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 46; Ayönü, *a.g.e.*, s. 20-21; Merçil, *a.g.e.*, s. 29, 30; Sevim, *Anadolu’nun Fethi*, s. 48.

¹⁴⁷ Aristakes, *a.g.e.*, s. 91-92.

ilerleyip burayı kuşattı. Sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez saldırmasına rağmen şehri alamadı. Bunun üzerine *Aristakes*'in *baban* diye telaffuz ettiği mancınığı Bitlis'ten getirtti. Şehrin surlarına açtığı delikler sayesinde Selçuklu ordusu içeriye girmesine rağmen her defasında geri çekilmek zorunda bırakıldı. Malazgirt emiri Vasil adında biri idi. Orduda yer alan bir Norman (Mateos, Frank olduğunu söyler) fedaisi şehirden çıkıp bu büyük mancınığı yakıp sağ salım şehre geri döndü. Bu şekilde bir ay boyunca devam eden kuşatma kaldırdı. Selçuklular dönüşte, Van Gölü kenarında yerleşik Adilcevaz (Arcke) şehrini aldı. Ardından Anadolu'ya tekrar geleceğini söyleyen Sultan Tuğrul, Anadolu'dan ayrıлып Rey'e gitti¹⁴⁸.

Yine *Aristakes*'in bildirdiğine göre 1055 yılında, Gence ve Dvin'in Şeddâdî Emîri Ebü'l-Esvâr, Tuğrul Bey'in emriyle Şirak bölgesine girerek Ani önlerine kadar gidip buradan aldığı birçok esir ve ganimetle geri döndü¹⁴⁹. *Aristakes*, 1055 yılında Selçuklu birliklerinin bir başka saldırısından söz eder. Buna göre Selçuklu ordusu firar edip Taron'daki, Aaron (Vestes)'un oğlu Theodoros ile işbirliği yapan bir grup Türkmen'in kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Ancak red cevabı alınca Theodoros ile savaştılar ve onu mağlup ettiler. Ertesi yıl geri gelen, Selçuklu birlikleri Hark' bölgesine saldırdılar. Mankan Gom gibi yerleri alıp birçok ganimet elde ettiler. Ancak geri dönüş yolunda buz tutan Aradzani (Murat Çayı)'yi geçerken buzların kırılması sonucu hepsi suya düştü¹⁵⁰.

Görüldüğü üzere Theodora (1055-1056) zamanında da Selçuklular yaz-kış demeden sürekli Ermeni topraklarına saldırılar yapıyordu. Yine müellifimizin kaydettiğine göre aynı yıllarda Ciranis Dağı'nda yer alan Okomi (Ügümi) şehrine de saldırıp şehri harap ettiler¹⁵¹. 1058 yılına gelindiğinde Emîr Dinar üç bin kişilik orduyuyla Kemah'ı geçip Malatya üzerine yürüdü. Burada bulunan Bizans garnizonu Selçuklularla savaşmak maksadıyla şehrin dışına çıkmışsa da mağlup oldular ve Selçuk-

¹⁴⁸ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632-1258*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2016, s. 207; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 169-170; Skylitzes, *a.g.e.*, s. 432-434; *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 93-107; Azîmî, *a.g.e.*, s. 15; Grousset, *a.g.e.*, s. 582-584; Honigmann, *a.g.e.*, s. 179; Mateos, *a.g.e.*, s. 100-102; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 57, 58; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 328; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 49; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 48; Merçil, *a.g.e.*, s. 31-32; Ayönü, *a.g.e.*, s. 21-23; Sevim, *Genel Çizgiyle*, s. 15; Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", XXXXI, *DİA*, İstanbul 2012, s. 344-346; Mehmed Altay Köymen, "Tuğrul Bey", *İA*, XII/II, İstanbul 1988, s. 25-41.

¹⁴⁹ *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 109; Honigmann, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁵⁰ *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 110; Grousset, *a.g.e.*, s. 587; Honigmann, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁵¹ *Aristakes*, *a.g.e.*, s. 117; Honigmann, *a.g.e.*, s. 181; Grousset, *a.g.e.*, s. 588; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 329.

lular Malatya'yı ele geçirdiler. Selçuklu birlikleri yaklaşık yirmi gün burada kalıp şehirdeki tüm zenginlikleri yağmalayıp Hanzit'e kadar gittiler. Dönüşte Bizans garnizonunun peşinde olduğunu düşünen Dinar, Sason dağlarına kadar durmadı. Ancak Taron'da (Muş) Mamigonian Ermeni prensi Thornig'in saldırısına uğradılar. Thornig Dinar ve beraberindekileri bozguna uğratarak ağır kayıplar verdiği gibi esirleri ve ganimetleri kurtardı. Aristakes ölenler arasında Emîr Dinar'ın da yer aldığını ifade etmektedir¹⁵².

1064 yılına gelindiğinde Sultan Alparslan Gürcistan seferine çıktı. Arstakes Sultan'ın bu seferi "*Selçukluların, topraklarını genişletmek ve Bizans'ın sınırlarını yönetmek amacıyla*" gerçekleştirdiğini yazmaktadır. Alparslan, Aras Nehri'ni geçtikten sonra ordusunu iki kola ayırıp oğlu Melikşah ve Nizamülmük'ü Bizans'ın doğu sınırlarına, kendisi de Gürcistan üzerine ilerledi. Selçuklular her zamanki gibi ansızın gelerek Kangarni bölgesine ve Trialet'e girip birçok yağma yapıp üç gün içinde Kvelis-Kur'a kadar ilerlediler. Alparslan Gürcü şehirlerinden Şavşet, Klarcet ve Tao içinden geçerek Panaskert'e geldi. Aynı gün içinde Tor ve Ghviv vadisine kadar Trialet'te üç gün kaldı. Ardından Akhala (Ahal-Kalak, Akşehir) şehrine gelince diğer ordu da ona katıldı, şiddetli çatışmalar sonucu şehri aldı. Lori Kralı Davit'in oğlu Georgi'ye haber göndererek huzuruna getirtti. Bu görüşme sonucunda, Alparslan kızını eş olarak ve yıllık vergi vermesi koşulu ile sözü edilen krallığı kendine bağladı. Lori Kralı olacaklardan çekindiğinden durumu kabul etti. Daha sonra harekâtına devam eden Selçuklular Ani şehrinin önüne gelip karargâhlarını kurdular. Alparslan'ın hazırladığı mancınıklar sayesinde şehir kısa zamanda alındı. Bizans adına şehri yöneten Bagrat ve Grigor da teslim alındı. Ancak Aristakes¹⁵³ Ani'nin düşmesini daha ziyade şehir yöneticileri ile muhafızlar arasında yaşanan anlaşmazlık ve çatışmadan dolayı muhafızların savaşmayı bırakıp firar etmelerine bağlamaktadır. Nitekim hadisenin birebir çağdaşı olan müellifimiz Ani'yi savunan askerlerin kaçmalarının yarattığı kaos ve kargaşa ortamına vurgu yaparak sözlerini şöyle devam ettirir: "*Dışarıda savaşan Selçuklu birlikleri bunu görünce (kent içinde meydana gelen karışıklığı), surların üzerinde bir yol yaparak köpüren deniz dalgaları gibi içeri girdiler. İranlılar kılıçlarını çalıştırdılar. Kimseye merhamet etmediler, çoğu erkek ve*

¹⁵² Aristakes, *a.g.e.*, s. 132-140; Honigmann, *a.g.e.*, s. 182; Mateos, *a.g.e.*, s. 107-109; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 312-313; Merçil, *a.g.e.*, s. 34; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 49; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁵³ Aristakes, *a.g.e.*, s. 163.

*kadın güvende olacaklarmış gibi kral sarayına müracaat ettiler. Diğerleri de Nerk (iç) Kale olarak nitelenen kaleye kaçtılar. Şehirde saklananlara gelince, düşman onların hazırlıksız, savaş kabiliyetinden yoksun adamlar olduklarını görünce etraflarını sararak dehşete düşürdüler*¹⁵⁴. Neticede Aristakes, Selçukluların kent ahalisinin bir kısmını kılıçtan geçirmeleri ve kalanları da esir almaları nedeniyle şehrin ıssız hale geldiğini de ilave etmektedir¹⁵⁵. Ani'nin fethiyle Halife el-Kaim Biemrillah (1031-1075) tarafından kendisine *Ebü'l-Feth* lakabı verilen Alparslan¹⁵⁶, müteakiben Kars üzerine yürüdü ve Kars hâkimi Gagik b. Abbas'ı huzuruna çağırdı. Fakat Gagik, Tuğrul Bey'in yasını tuttuğunu dile getirip Selçuklu elçisini siyah elbiselerde karşıladı. Bu durumdan hoşnut olan Sultan Alparslan, ona güvenerek şehrin yönetimini kendisine bıraktı. Ancak Selçuklular bölgeden ayrıldıktan sonra 1064'te şehrin yönetimini Bizanslılara bırakarak, karşılığında günümüzde Kayseri sınırları içerisinde yer alan Zamantı (Pınarbaşı) şehrini aldı¹⁵⁷.

Sultan Alparslan, Gürcistan ve Doğu Anadolu seferlerinden sonra Anadolu'nun fethini gerçekleştirmeleri için sevk edip desteklemiştir. Buna karşın *Aristakes*¹⁵⁸, Romanos Diogenes'in Pers kralı diye nitelendirdiği Alp Arslan'ın, “*onun krallığının küçük bir bölümünü almakla yetinmeyip Yunanlı teğmenleri kaçırtıp büyük ganimetler ve pek çok tutsakla kendi topraklarına götürdüğünü görünce*” ona karşı sefere çıkmaya karar verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Diogenes'in bu sefere çıkmasını biraz da “*kadınca ve korkmuş görünmemek, savaşa çıkmamak gibi kendisi için kötü bir izlenim bırakmak istememesine*” bağlamaktadır. Neticede Bizans imparatoru Bizans'ın doğu sınırını güvende tutmak ve Selçukluları Anadolu'dan atmak amacıyla Balkanlardan Peçenek, Uz, Kıpçak ve Hazar Türkleri ile Rus, Alman, Bulgar, Frank, Ermeni ve Gürcülerden müteakip yaklaşık 200 bin kişilik ordu ile 1070 yılında doğu seferine çıktı. Ordusunu gruplara ayırarak farklı yollardan doğuya gönderdi, kendisi de kalabalık bir ordu ile Theodopolis'e (Erzurum) geldi. Bu sırada Şif-

¹⁵⁴ Aristakes, *a.g.e.*, s. 163-164.

¹⁵⁵ Aristakes, *a.g.e.*, s. 164-165.

¹⁵⁶ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 317.

¹⁵⁷ Mateos, *a.g.e.*, s. 118-122, 615-616; *Gürcistan Tarihi*, s. 287-288; Honigmann, *a.g.e.*, s. 183-185; Kazvinî, *a.g.e.*, s. 346; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 234-237; Grousset, *a.g.e.*, s. 596-597; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 316-317; Aristakes, *a.g.e.*, s. 161-165; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 88-90; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, Ankara 2001, s. 15-20; Merçil, *a.g.e.*, s. 47-49; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 63-64; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 343; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 57-58; Sevim, *Genel Çizgileriyle*, s. 15-17; Ersan, “Ermeni Kaynaklarına Göre”, s. 147-154; Nina G. Garsoian, “Kars”, *ODB*, New York 1991, II, s. 1108.

¹⁵⁸ Aristakes, *a.g.e.*, s. 167-168.

Fatımiler üzerine ilerleyen Alparslan Halep kuşatmasını yaptığı esnada haber aldı. Kuşatmayı kaldırarak bölgeye hareket etti. Aristakes, Sultan'ın Malazgirt sınırlarında karargâh kurduğunu söylerken, İslâm kaynaklarında¹⁵⁹ onun Malazgirt ile Ahlat arasındaki Rahva'da ordugâh kurduğuna dair bilgiyi teyit etmektedir. İmparatorun gelip onun karargâhının karşısında kraliyet çadırını kurduğunu ve karargâhının çevresini tahkim edip savaş gününü beklediğini yazmaktadır. Ancak taraflar arasındaki müzakerelere dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Oysa kaynaklardan anladığımız kadarıyla Sultan'ın savaşı önlemek ve İmparator ile bir barış yapmak gayesiyle bir takım diplomatik girişimlerde bulunmuştu¹⁶⁰. Kaynağımız Malazgirt savaşının gelişim ve seyrine dair de çok bilgi sunmaktadır. Buna göre kurnaz olduğunu nitelediği Sultan Alp Arslan'ın, korkusuz bir şekilde İmparator'un farklı taraflara sevk etmiş olduğu birliklerinin ona ulaşmadan savaşı başlatmak gayesiyle harekete geçtiğini söylemektedir. Bu nedenle Bizanslılar, hazırlanmış ve örgütlenmiş İranlılara karşı çıkmaya zorlanmış ve çarpışmalar esnasında büyük bir birlik de İmparator'a isyan ederek düşmanın tarafına geçmişti. Yüksek bir noktadan ordusunun bozgun halde dağıldığını gören imparator, zırhını giyinip bir savaşçı gibi savaş meydanına indi. Generallerinden pek çoğunun onu terk ettiğinden habersiz olarak savaştı. Sonuç olarak, bu şartlarda Diogenes, esir düştü ve bir korkak ve suçlu köle gibi elleri bağlı bir şekilde Sultan'ın huzuruna çıkarıldı¹⁶¹. Aristakes'in sunmuş olduğu bu bilgiler, Malazgirt savaşına dair pek çok ayrıntı barındırdığı gibi öteki kaynaklarla da uyusmaktadır. Söz gelimi İmparator'a isyan edip Sultan'a katıldığını belirttiği birlik, Zonaras'ın¹⁶² da kaydettiği Uz ve Peçenek grupları idi.

¹⁵⁹ Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Terc. ve Değ. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 169; Kemâleddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), Ankara 2014, s. 28; Kemâleddin İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-Talab fî Tarih Halab (Selçuklularla ilgili Hal Tercümeleri)*, (Çev. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 67; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 257; İbnü'l-Ezrak el-Farikî, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, (Çev. Mehmet Emin Bozarıslan), İstanbul 1975, s. 177. (Ayrıca Bizans ordusunun sayısını, *Sibt İbnü'l-Cevzî; 400 bin kişi; İbnü'l-Adîm-Zübdetü'l-Haleb; 300 bin kişi* olduğunu aktarmaktadırlar.)

¹⁶⁰ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 171; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 26-28; El-Farikî, *a.g.e.*, s. 176-177; Kazvinî, *a.g.e.*, s. 347; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 256-258; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 318-319; Mateos, *a.g.e.*, s. 140-144; Grousset, *a.g.e.*, s. 610-614; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁶¹ Aristakes, *a.g.e.*, s. 170-171; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 29; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 257; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 172; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 323; *Azîmî Tarihi*, s. 23; El-Farikî, *a.g.e.*, s. 179; Norwich, *a.g.e.*, s. 278-279; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 80; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 81; Ayönü, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶² Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 135.

Yine savaş esnasında Ermeni askerlerinin cesaretle savaştığına dair vermiş olduğu bilgiler de Urfalı Mateos'un kayıtlarıyla uyusmaktadır¹⁶³.

Öte yandan *İbnü'l-Esîr*, *Ebü'l-Ferec* ve *Sibt İbnü'l-Cevzî*, Sultan Alparslan'ın huzuruna getirilen Romanos Diogenes'e elindeki kamçıyla üç defa vurarak, “*sana barış için elçi gönderdiğim halde reddetmedin mi?*” diyerek azarladığını yazarken Aristakes bundan bahsetmeksizin sultanın onu sevgili bir kardeşi gibi görüp şevkatle muamelede bulunup bir tabureye oturttuğunu yazmaktadır. Neticede Sultan Alp Arslan, Romanos Diogenes ile yaptığı anlaşmadan sonra onu serbest bırakıp ülkesine gönderdi. Bu noktada da müellifimiz sultanın onu “*nezaket ve özenle serbest bırakmasına*” rağmen “*haince ve utanç verici bir şekilde kendi halkı tarafından kör edilip öldürüldüğünü*” söyleyerek İmparator'un esir düşmesi üzerine Bizans tahtına oturan VII. Mikhael Doukas'ın (1071-1078) onu kör ettiğini aktarmaktadır¹⁶⁴.

Aristakes, önce Bizans ardından da Selçukluların lehine Ermenilerin tarihinin ve Ermenistan coğrafyasının değişim ve dönüşümüne bizzat tanık olmuştur. Öyle ki, bölge kontrolü kesin olarak bir daha Bizans'ın eline geçmemek üzere kaybedilmişti¹⁶⁵. Kaynağımızın son konusu olması ve sözü edilen topraklardaki, büyük bir dönüşüme neden olması hasebiyle, Malazgirt Savaşı (1071) ile Anadolu'nun kapıları Selçuklu akınlarına açık kalmış Bizans ise, Doğu Anadolu'da dağıttığı Ermenilerin burada sınır karakolu misali onlara karşı saldırıları durduran bir güç olduğunu görememişti. Bu bağlamda Selçukluların özellikle Ermenistan ve Doğu Anadolu'ya yönelik seferlerine dair çok önemli bilgiler sunmuştur. Öte yandan “*hiçbir şey yapmamamıza rağmen elimizdeki her şeyi aldılar ve yağmaladılar*”¹⁶⁶ sözüyle Selçuklulara sitem ve öfkesini dile getirmektedir.

¹⁶³ Mateos, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁶⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l- Haleb*, s. 26-30; İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-Talab*, s. 67-68; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 171-172; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 256-258; Mateos, *a.g.e.*, 140-144; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 318-319; Attaliates, *a.g.e.*, s. 164-168; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, s. 319-323; Bryennios, *a.g.e.*, s. 49-55; Grousset, *a.g.e.*, s. 610-614; Vardan, *a.g.e.*, s. 37-38; Carole Hillenbrand, *Malazgirt Muharebesi (Türklerin Efsanesi İslamın Simgesi)*, (Çev. Mehmet Morali), İstanbul 2015, s. 27-28; Alexander Kanzhdan, “Battle of Mantzikert” *ODB*, New York 1991, II, s. 1288-1289; Köymen, *a.g.e.*, III, s. 27-35; Azîmî, *a.g.e.*, s. 22-23; Norwich, *a.g.e.*, s. 276-279; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 71-83; Ersan, *a.g.e.*, s. 34; Merçil, *a.g.e.*, s. 66-70; Movsisyan, *a.g.e.*, s. 71; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 80-81; Ayönü, *a.g.e.*, s. 48-52.

¹⁶⁵ Honigmann, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁶⁶ Aristakes, *a.g.e.*, s. 134.

İKİNCİ BÖLÜM

ARİSTAKES LASTİVERTSİ'NİN *HİSTORY (TARİH)* ADLI ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ

2.1. Ermeni Topraklarındaki Olaylar

[1] İzdırap günleri bize geldi,
İnanılmaz felaketler bizi buldu,
Çünkü günahlarımızın miktarı doldu,
Taştı ve bizim çılgınlıklarımız Tanrı'ya ulaştı.
Herkes kendi yolunu lekeledi,
Ve ülke küfürle doldu.
Adalet azaldı ve ahlaksızlık arttı.
İnsanlar ve rahipler Tanrı'ya karşı sözlerinde durmadılar.
Bu nedenle yabancı halklar
Bizi yerleşimlerimizden attılar [g21]
Ve zaferlemiz enkaza dönüştü.
İçimizde nefes kalmadı
Ve umutsuzluğumuzda kaybolduk.
Ölüm güçlendi ve yuttu bizi.
Ne de mezarlıklar “Yeter” demeyi arzuladı.
Herkes bize saldırdı,
Ve ölüm günlerimizde zaman yoktu,
[iyileşmek için] Zaten ızdıraplardan doğmuştuk.
[2] Böylece varislerin yerini varisler aldı.
Ve hayatı canlandıran nefes (hayat veren nefes) azaldı.
Hayatta kalanlar,
Sürgünlerinde, ikinci kez göç ettiler,
Ve sürgün isyancılar tarafından sürgün edildiler.
Onlar, sevdiklerinden koparıldılar.
Eğer kılıç katletmeseydi, dağınık yıldızlar gibi dağılmışlardı.
Günümüzde savaşlar her tarafa yayıldı:
Doğu'daki kılıç, Batı'daki cinayet,

Kuzey’de ateş ve Güney’de ölüm,
Ülkede sevinç yok oldu.
Lirin sesi susturuldu,
Davulun sesi susturuldu,
Ve kederinçığılıkları yükseldi...

Şimdilik bunlar yeter. Sözlerimiz sizin için anlaşılır olsun diye şimdi [bu olayların] tarihine dönmenin ve bu noktadan başlamanın zamanıdır.

Dawit Curopalate [990-1000] kudretli, dünyayı imar eden, çok saygın, fakirlerin dostu ve doğrusu barışın tanımı olan bir kişiydi. Onun zamanında kehanetin dediği gibi, herkes kendi evinde güvendedi. Şimdi ise onun ölümünden sonra Bizanslıların imparatoru (Romalılar) Basil, imparatorluğunun 25. yılında, büyük bir orduyla [g22] ortaya çıktı ve pek çok mola yerinde durmaksızın Ekegheac’ (Ekeleac)¹⁶⁷ bölgesine ulaştı. Tayk’ın¹⁶⁸ süvari kuvvetleri imparatorun önce oraya gitti ve herkes değerine göre imparator tarafından cömert hediyelerle onurlandırıldı. Otorite, onur ve durumlarının onaylanmasıyla (ishxanut’iwm) son derece mutluydular. Bununla birlikte, onlara ilişkin olarak Davut peygamberin “Sabahları çimen gibi serpilir, gelişir ve sevinirler; akşamları solgunlaşır, kurur ve düşerler” [Mezmurlar 89.5-6] şeklindeki kahanet gerçekleşti. İmparator, Aghorhi (Agori)¹⁶⁹ topraklarını geçtiğinde o akşam muhkem Hawachich¹⁷⁰ Kalesi’nin yakınından geçmeye karar verdi. Ben sebep olan şeyin ne olduğunu bilmiyorum ama *Erhuzk* olarak adlandırılan Batı ordusu ve *azatagund* çarpıştı ve en onurlu otuz *azatagund* orada maktul düştü. Bu onlara sebepsiz yere veya boşu boşuna olmadı. Çünkü onlar, kutsal Perşembe sohbetine zehir katmışlardı ve onu (zehri), ona (Davut) verip, bu saygıdeğer adamın boğularak ölümüne neden olmuşlardı. Çünkü ondan usanmışlardı ve bu durum imparatorun daha önce verdiği sözlerle ilgiliydi. Bu yüzden Tanrı’nın haklı hükmü onların emelleri doğrultusunda tecelli etti. O günden itibaren Tayk’ın Evi’nden hiçbir *azat* (soylu) yükselmeyi başaramadı/ortaya çıkmayı başaramadı -hayatta kalabilmişse de- onlar daha ziyade vakitsiz ölümle karşılaşılıp yok edildiler. Onları azarlayan Yüce İsa diyor ki: “Çünkü Şiloah’ın usulca akan sularını red eden insanlar, Resin ve Remal-

¹⁶⁷ Bugünkü Ezrinan bölgesidir.

¹⁶⁸ Tayk, Çoruh Nehri’nin yukarı orta ve yukarı havzasını kapsayan bölgedir.

¹⁶⁹ Bingöl duyu ile Aras Nehri’nin kaynakları arasında bir kazadır. (Grousset, *a.g.e.*, s. 22, 589.)

¹⁷⁰ Taruberan eyaletinde yer alan bir kazadır. (Grousset, *a.g.e.*, s. 22, 589.)

ya'nın oğlundan önce korkudan eridiler, bu nedenle, seyret, Rab karşılarına güçlü ve pek çok ırmak suyu, Asur kralı ve bütün ihtişamını çıkarıyor. [Yeşaya 8.6-7]. Bu konuda çok fazla [grabar'ın sonu (Klasik Ermenice) sayfa numarası 23; bundan sonra gösterildiği gibi, örneğin, g23]

Abhazya Kralı Bagarat ve babası Gurgen aynı yerde imparator ile buluşmaya geldi, imparator Bagarat'a Curopalate¹⁷¹, babasına da Magister¹⁷² payesini verdi ve onları barış içinde bıraktı. Sonra harekete geçerek Hark'¹⁷³ ve Manazkert¹⁷⁴ yoluyla ilerledi ve ardından Bagrevand¹⁷⁵ üzerinden dönerek Uxtik (Uhtik)¹⁷⁶ şehrine ulaştı. Çok sayıda bölgeye, kaleye ve şehre egemen oldu. Oralara resmi görevliler, hâkimler ve yöneticiler tayin etti. Sonra barış içinde bölgeden ayrıldı ve kraliyet şehri Constantinople'e (İstanbul) ulaştı. Bu 450 yılında [5] [Milattan sonra 1001] meydana geldi ve ardından ülke 14 yıl sakin kaldı.

Şimdi imparatorun kendisine gelince, o gitti ve batı bölgesindeki sorunlarla bizzat ilgilendi. Zira iktidarının başlangıcını müteakibenzun süre Bulgar topraklarına, bölge ve şehirlerine hâkim olmuş, fakat birbirleriyle olan zorlu savaşlarına engel olamamıştı. Ama şimdi elverişli fırsatlar kendilerine sunuldu, çünkü savaşta muzaffer olup bölgeyi elinde tutan kişi [adam] öldü, oğulları ise birbirleriyle uzlaşamadıklarından dolayı imparatora gidip boyun eğdiler. Çünkü "bölünmüş bir krallık ayakta kalamaz" [Mark 3.14]. Bulgarların ülkesinde de durum böyleydi. İmparator derhal, Bulgar despotunun oğullarını kabilelerinden, miraslarından ve ailelerinden uzaklaştırıp onlara Bizans topraklarına yerleşebilecekleri bir yer verdi. Sonra onlara armağanlar verip sayılarını kaydedecekmiş gibi bu yerin birliklerini haince bir yerde topladı, fakat sonra onları dönme şansları olmaksızın [g24] Doğu'ya gönderdi. Sonra gelip bölgeyi talan ettiler. Yazık, doğuya gelişlerine ve vah terk ettikleri topraklara ki, onlar kötü, acımasız [6], katı yürekli ve saldırgan bir millettir. Bu peygamberce ağıt onların durumlarını uygun bir şekilde anlatabilir: "Ülke onlardan önce Aden bahçesi ama

¹⁷¹ Bizans sarayında imparatorluk saray muhafızı demektir. (Mateos, *a.g.e.*, s. 183.)

¹⁷² Bizans imparatorlarının nezdinde saray ve devlet müşaviri mevkiine denir. (Mateos, *a.g.e.*, s. 22.)

¹⁷³ Ermenistan topraklarının Taruberan eyaletinden Taron bölgesinin doğusunda yer almaktadır.

Bugünkü Muş ilinin Bulanık ilçesi olarak bilinmektedir. (Hewsen, *a.g.e.*, s. 163.)

¹⁷⁴ Muş ilinde yer alan Malazgirt ilçesidir.

¹⁷⁵ Bagrewan-Bagrevan, bugünkü Eleşkirt ilçesi olup Murat Nehri'nin üst vadisinde yer almaktadır.

¹⁷⁶ Aras ve Kür nehri arasında, Aras'ın batısında yer alır.

onlardan sonra ıssız bir çöl gibiydi.” **[Yoel II.3]**. Bu konu hakkında yeterince konuştuk. Hikâyemizin akışına dönelim.

Bizim çağımızın 464. yılında [1015] Abhazya Kralı Bagarat öldü ve yerine oğlu Georgi geçti [1014-1027]. İmparator Basil ona şu mealde bir ferman gönderdi: “Curopalate ünvanına ilave olarak babana hediye olarak verdiğim toprakları terket ve babandan sana miras kalan toprakların prensi ol.” Ama gençliğine güvenen Georgi buna razı olmadı ve emre karşılık olarak şunları yazdı: “Babamın hüküm sürdüğü topraklar üzerinde bir tek ev dahi hiçkimseye vermem.” İmparator bunu duyduğu zaman, o topraklara zorla hâkim olmak için bir ordu gönderdi. Tayk’ın cesur askerleri, bu orduya karşı koymak için büyük Uxtik’ (awan) yakınına geldiler ve Bizans ordusunu püskürttüler. Fakat onlar hiçbir şekilde ekilmiş topraklara ve şehirlere zarar vermedi. Mamafih bu durum Tayk’ın evinin yıkımının başlangıcıydı.

2.2. Ermeni Krallığı Hakkında

Bu zamanda Ermeni ülkesinin kralı Bagratid hanedanından Aşot’un oğlu Simbat ve Gürgen’in kardeşi savaşta güçlü ve başarılı bir adam olan Gagik [I, 989-1020] idi. O, Ermeni topraklarını barış içinde tuttu. Onun zamanında, kilisenin buyrukları parladı ve [g25] [kilisenin] kutsal yemin rahipleri aydınlandı. Onun devri peygamberin şu öngörüsündeki gibiydi: “Sular denizi nasıl kapladıysa dünya da Tanrı’nın bilgisiyle doluydu” **[Hab. 2:14]** Çünkü Sewan adası diye bilinen manastırda dini eğitim gören ve kilisenin bağrındaruhanilikle büyütülmüş olan efendi Sargis tahtta oturuyordu. Tanrı’nın inayetiyle, liyakatine uygun olarak onu [Sargis] davet ettiler ve onu Aydınlatıcımızın tahtına oturtular. [Aydınlatıcı Gregory gibi, Sargis] Hayatını iyi işler yaparak geçirmiş ve ölmüştü.

O zamanda, Sargis, Tiranum ve katolikoslukta vardapet (başrahip) olan Yenovk’; Kamrjac’ Jor manastırını yöneten Samuel; Hnjuc’ manastırının başpiskoposu Yovsep, muazzam bir uslupta ilk insan ile başlayıp Gagik’in ölümüyle biten, o zamanın tarihiyle alakalı bir dünya tarihi yazan Stephanos Taronac’i; aynı bölgeden [Taron] olup iman üzerine kitap yazan Kozerhn lakaplı Yovhannes; aşırı derecede bilgili Grigor ve daha birçokları gibi geleneksel söylemleriyle kilisenin ruhaniyetini büyük ölçüde yücelten kayda değer *vardapet*ler vardı.

Şimdi, Kral Gagik uzun yıllar hüküm sürdü ve çok geç bir yaşta vefat etti. İyi bir şekilde anılmaya layık idi. Oğulları Yovhannes diye anılan Smbat ve kardeşi Ashot onun prensliğini miras aldılar. Smbat fiziksel olarak geniş ve oldukça şişmandı, fakat onun pek çok çok kişiden daha bilgili olduğunu söylediler; oysa Ashot yakışıklı, cesur ve savaşçıydı. Onlar ülkenin bölüşülmesine ihtiyaç duyulan kanun ve yargıyı ayakta tutma konusunda birbirleriyle anlaşmazlığa düştüler. Bu yüzden Abhazya Kralı Georgi geldi ve onları uzlaştırdı. O, yaşça büyük olduğundan dolayı çift isimli Simbat'a Ani Kalesi'ni ve onun çevresindeki yerleri verdi. O, ülkenin Gürcistan ve İran ile çevrili olan aşağı topraklarını Ashot'a verdi. Smbat bunu kabul etti ve şehrine dönerken, yolda vücudunun ağırlığından dolayı geceyi geçirmek için attan indi ve kaygısızca uyudu. Ardından, Ashot taraftarı prenslerden bir hüküm vermesi için Georgi'nin huzuruna geldi ve dedi ki: "Simbat'ın haksız yere benden aldığı Shatik benim mülkümdür." Georgi bunu duyduğunda çok kızdı ve öfkeleni, Smbat'ın arkasından bir birlik gönderdi. Onlar geldi ve beklenmedik bir şekilde Simbat'ın üzerine atıldılar. Ama Smbat fiziksel ağırlığı nedeniyle ata binemedi. Smbat'ın yanındaki prensler derhal kaçtı ama peşlerine takılan takipçi birlikler Ani kalesinin kapısına kadar yolu cesetlerle doldurdular. Takipçi birlikler sonra geri dönüp katoliklik kiliselerinin süslerini soydular ve yağmaladılar, haçlarını söktüler ve aşağılayıcı bir şekilde dediler ki; "Bunları alıp nal yapacağız." Ama uygun yerde anlatmak üzere, adil Tanrı onları uygun zamanda Bizans aracılığıyla cezalandırdı. Smbat'a gelince, onu yakalayıp, hapsedilmesi emrini veren Georgi'ye götürdüler. Ama ardından, Smbat'tan üç kale aldıktan sonra onu serbest bıraktı.

[10] Şimdi Ashot'un çevresinde bulunan asilzadeler, haksız bir şekilde ondan pek çok yeri aldılar. Onun buna dayanacak gücü yoktu, bu yüzden ülkesini terketti [g27] ve Bizans imparatorunun sarayına gitti. Onu memnun ettiği için, [Ashot] yardımcı birlikler istedi. Onları alıp kendi ülkesine geldi. Tanrı, pek çok bölge ve kaleye hâkim olmasına ve ondan önce gelenlerden daha güçlü olmasına yardım etti. Öyle ki, birçok asilzade babadan kalma topraklarını ona bıraktı ve gönüllü olarak ona tabi oldular. Şimdiye kadarki anlatım memnun edicidir.

Çağımızın 467. yılında [1018] Bizans imparatoru Nicomedian prensini gönderdi, o geldi ve ülkeye baş vergisi (mardahark) koydu. Ardından kalabalık insan

grubunu toplayarak Thedosiopolis'i (T'eodosupolis/Karin/Erzerum) tekrardan inşa etmeye başladı.

468 yılında [1019] Lord Petros [Petros I Getadardz, 1019-1058] Lord Sagis zamanında katolikosluğa atandı. Ve 470 yılında [1021] imparator büyük bir orduyla bir kez daha Doğu'ya geldi. O gelip Karin'in geniş ovasında kamp kurdu ve Gürcistan Kralı Georgi'ye huzuruna gelip bağlılığını sunması için elçi gönderdi. Vagharshakert şehrinde ikamet eden Gürcü bir piskoposimparatora geldi ve "Sen Ekegheac' ya da Karin'e geldiğinde Georgi huzurunuzda gelecek" diye teminat verdi. [Basil]¹⁷⁷ ona inandı ve bunun olacağına bel bağladı. O, sürekli yer değiştiren Georgi'nin gelişini bekledi. Ama Georgi, imparatorun davetine gelme niyetinde değildi. Halkın birçoğu "imparator seni gördüğünde ya öldürecek ya zincirleyecek ama seni onurlandırmayacak," diyerek onu korkuttular. Şimdi, Bagean'ı geçen imperator, seyahatini barış içinde sonlanması ve ülkenin gelişen bir durumda kalmasını çok arzuladığından Georgi'ye iki ya da üç defa mesaj gönderdi. Bununla birlikte, gönderilene mesajlar beyhude neticelenince İmparator öfkeyle hareket ederek Okomi¹⁷⁸ olarak bilinen büyük yerleşim yerinin (hamlet), köylerin ve onun çevresinde yer alan tarlaların (agarakk) ateş, kılıç ve esaretle yok edilmesini emretti. İmparator, Basean'ı geçip Vanand¹⁷⁹ bölgesindeki Karmir P'orak'a¹⁸⁰ ulaştığında esirlerin Xaghteac' bölgesine götürülmesini emretti. Şimdi uygun bir zaman bulmuş olan Georgi, Uxt'ik' şehrine doğru gitti ve tek bir kişiyi bile incitmeden ordularına [12] ateşle güzel mekânların yakılmasını, ürünlerin yağmalanmasını emretti. İmparator bunu duyduğunda daha fazla öfkelendi ve ona karşı döndü. İki ordu Paghakatsi¹⁸¹ adındaki küçük bir gölün yakınında karşılaştı ve dehşet verici güreleyle çarpıştı. Parlayan kılıçlar ve ışıltıyan miğferler bir dağ kadar savrulan ateşli kıvılcımlar çıkardı ve kılıçların çarpışmasından çıkan kıvılcımlar etrafa yayıldı. Bütün bunlara bakıldığında imparatorun kendisi tıpkı hızlı akan bir nehrin bir kayaya çarpması gibi çarpışan savaşçıların cesareti karşısında şaşkına döndü. Böylece Bizans ordusu da onlara karşı saldırdı ve onları kaçırttı. Bu yerde atı bir bataklığın içine düşüp çıkamayan büyük prens Erhat öldü. Onlar övgüye layık kişiye saldırdılar ve kılıçlarla onu öldürüp Tayk'ın Evi'de büyük

¹⁷⁷ 976-1025 yılları arasında hüküm süren Bizans İmparatoru II. Basil kastedilmektedir.

¹⁷⁸ Hasankale'nin 6 km kuzeydoğusunda yer alır. (Grousset, a.g.e., s.536.)

¹⁷⁹ Ermeni topraklarının on beş eyaletinden biri olup merkezinde Kars şehri bulunmaktaydı.

¹⁸⁰ Ermeni topraklarında Vanand eyaletinde bir kazadır. (Grousset, a.g.e., s.536.)

¹⁸¹ Ararat ve Tayk arasında bulunan bir göldür. Bugünkü Cıldır Gölü'dür.

bir yasa neden oldular. Georgi birlikleriyle gidip bir Abhazya kalesinde kendisini emniyete aldı. Bu arada imparator [g29] ülkenin dört bir tarafına birlikler gönderdi ve onlara genç-yaşlı, çocuk-yetişkin, erkek-kadın hiç kimseyi ayırmaksızın hiddetli bir emirle öldürmelerini buyurdu. Bu şekilde 12 bölgeyi harap edip kirllettiler. Binlerce gözyaşına değer acınası bir manzara idi. Büyük harcamalar ve mimarların hüneri ile inşa edilip bakanlarda hayret uyandıran ve oturanları hoşnut eden azametli kraliyet sarayları alevlerle yakılıp yıkıldı, Sahipleri ise onlardan önce kılıçlarla kesilerek yere serildi.

Ah bu anlatım, Ah, bu feci durum! Bilgiden yoksun ve herkesten daha cahil olan ben, vuku bulanları nasıl yazabilir ve talihsizliğimize uygun bir yolla nasıl ağıt yakabilirim? Bu vazife talihsizliğe uygun ağıtların nasıl udurulacağını bilen Jeremiah'ın (Yeremya) ruhuna iattir. Fakat biz bu ayrıntılı olayları bizden sonra gelen nesile fayda sağlayabilmesi için ve böylece çocuklar doğduklarında ve büyüdüklerinde, bunları kendi çocuklarına aktarsınlar ve Job'un "O, O'ndan nefret edenlere karşılık verecek ve geciktirmeyecektir" **[II Tesniye 7.10]** şeklindeki sözlerinde olduğu gibi O'nun kanunlarından sapanlara adilce karşılık veren Tanrı'nın yaptıklarını unutmasınlar diye özetle kaydediyoruz.

Şimde gel de o zaman öldürülen ak saçları kanlarla boyanan muhterem ve saygıdeğer yaşlıları, kılıçlarla öldürülen gençleri ve kör edilen sayısız gözleri hesapla bana. Bana öyle geliyor [14] ki, bütün bunlar, aşağılayıcı bir şekilde "biz bunları at nalı yapacağız" deyip kutsal katedralin kapısındaki kraliyet sembolünün [haç] çivilerini sökmelerine mukabil onların başına geldi. Bu acı ders [g30] haklı olarak onlar ve onlarla beraber olanların başına geldi. "Azat" (hür) kadınlar ortaya çıkarıldıktan sonra peçeleri başlarından kaldırıldı ve edebsizce gün ortasında rezil edildiler. Bir hac yerini veya bir hastayı ziyaret etmek için güçlkle yürüyebilen insanlar, şimdi başları açık ve yalınayak bir şekilde ziynetleri soyulan, onurlarından mahrum edilen ve sayısız küçük düşürmelere maruz kalan esirlerin önünde gittiler. Annelerinin kucağından alınan emzirilen bebeklerin kimileri kayalara fırlatılırken diğerleri annelerinin kollarında mızrakla deşildi, öyle ki bebeklerin kanlarıannelerinin sütleriyle karıştı. Yine diğerleri atların toynakları altında ezilerek yol kenarlarına fırlatıldılar ve hepsi öldü. Aman Tanrım senin affına sığınıyoruz! Ah Kral'ın merhametsiz komutanları! Ama bütün bunlara rağmen [Basil]'in öfkesi dinmedi, aksine daha fazla kötülükle elini

kaldırmaya ve onlara musallat olmaya devam etti. Bu hareketle kışın başlangıcına kadar verimli ülkeyi, insanlardan yoksun, harap edilmiş topraklara dönüştürdü.

[15] Ben onların başına gelenin, ülke sakinlerinin Allah’a karşı aşırı saygısızlıklarına münasip bir dersmi yoksa barbar halklardan toplanmış batı ordularının acımasız davranışlarının bir sonucu mu olup olmadığını bilmiyorum. Şu anda imparator ılıman iklime sahip Pontus’daki kışlık karargâhına dönüp Xaghteac’ bölgesinde kamp kurdu ve geceyi orada geçirdi. Patrik Petros onun arkasından gitti, Tanrı’nın Vahyi’nin kutsal bayram gününde onunla görüştü ve onun tarafından yüceltilti.

Hıristiyan kralların ve prenslerinin dindar olduğu, kendilerini kilise yöneticileriyle eşit saydıkları, Hz. İsa’nın (Lord) vaftiz törenini icra ettikleri ve suya yaya indikleri Vahiy gününde, imparator, onların kanunlarıyla [kutsayan] Bizans piskoposları orada bulunmasına rağmen, bizim [Ermeni] kanunlarımıza göre suları Patrik Petrus’un kutsamasını emretti. Patrik suya kutsal yağı serpiştirdiği zaman aniden sulardannurlu ışıklar saçıldı. Herkes bunu görüp Tanrı’yı andı ve bu durum imanımızı [16] yüceltti. Sonrasında, İmparator ve devlet adamları tarafından onurlandırılan Patrik Petros, memleketine döndü. Fakat yazılı bir mektup [nedeniyle] burada, Ermenistan’nın yıkımı gerçekleşti. Çünkü Yovhannes patriğe “ölümünden sonra şehir ve ülkemin miras kalması için imparatora bir vasiyet ver,” diye buyurmuştu. Ziraoğlu Erkat [“Demir”], babasının yerine geçmeden erken yaşta öldüğünden dolayı krallığı için bir varisi yoktu. İmparator gitti ve yukarıda bahsedilen kışlık karargâhına ulaştı ve askerler esirlerini uzak halk diyarlarındaki insanlara sattılar.

Bu zamanlarda kutsal ve saygıdeğer partik, Lord Sargis, bu dünyadan göçtü. Kabri Horhomos Manastırı’ndadır.

2.3. İmparator, Gürcü Birliklerin Yenildiği, Tayk Topraklarına İkinci Kez Nasıl Döndü?

Kışı ılıman Pontus’ta geçirmekte olan imparator, ilkbahar geldiğinde Tayk’a (Taik) döndü. Birçok konaklama yerini geçerek gelip Basean bölgesinde konakladı. Şimdi ise, çeşitli zamanlarda ve muhtelif sebeplerden dolayı imperator tarafından yönetme payelerinden/görevlerinden azledilen pek çok Bizans asilzadesi/prensi uygun zamanı bulup kafeslerdeki aslanlar gibi kükreyerek bir yerde toplandılar. Onla-

ruygulamaya koyamadıkları bir istişare yaptılar. İmparatora karşı isyan edip seçecekleri birini imperator yapmayı planladılar. Onlar bunu onayladıkları zaman, plan yaptılar ve geniş bir ovaya bir ordu yerleştirdiler. Sayısız insan bir yere toplandı ve birbirlerine kraliyet onurunu birbirlerine telkin etmeye başladılar. Ardından, onların tümü birlik içinde, uzun zaman önce babasının suçları yüzünden prenslik onurundan yoksun bırakılan Chaviz olarak adlandırılan Phocas (P'okas)'ın oğlunu seçtiler. Ama o [Nicephor Phocas] razı olmadı ve [görevi] istemedi. Buna rağmen onu teşvik edenler gevşemediler aksine onlar, o kabul edene kadar onu zorla ikna ettiler.

İmparator [Basil] bunu duyar duymaz büyük huzursuzluk içine girip eski bir Yunan geleneği olduğundan Mazdat denilen güçlü kaleye gitti ve kendini güvene aldı. Fakat bunun ilahi bir adalet mi - ki hizmetçiler lordlarına karşı isyan etmeliler yoksa [18] imparatorun bazı özel fazileteleremi sahip olup olmadığını bilmiyorum. Ancak kesin olarak bildiğim ve kendi gözlerimle gördüğüm şu ki ona karşı çıkanlar tuhaf ölümlerle öldüler. Benzer benzer bir vaka, onun saltanatının başında meydana gelmişti. Bu zamanda Scleros (Siklarhos) diye bilinen Vard [Phocas] ona karşı isyan etmiş ve imparatorun Gürcü Karopalat'ından bir yardımcı ordu talep etmesi gerektiği noktaya gelinceye dek neredeyse tüm Bizanslıları yanına almıştı. [Basil] bu birliklerle bu zorbayla savaştı ve onu topraklarından kaçırttı. Sonra [Vard] Chaldeans'ın şehri Babil'e gitti. [Vard'ın] Ardından, onun adaşı [akrabası, Nicephor] Phocas aynı hastalığa yakalandı ve yedi yıl boyunca bütün Doğu'ya [g33] hükmetti. [Basil] sadece 4.000 asker ile akşam vakti denizi geçti ve sayısız isyancı birliğine saldırdı. İsyancının kendisi hariç bu sayısız kalabalıktan kimse ölmedi. Onun başını kestikten sonra [Basil] barış trompetinin çalınmasını emretti ve bütün birlikler evlerine döndüler. Daha sonra imparatorun kendisi büyük bir zaferle şehri Constantinople'e (İstanbul) gitti.

Benzer şekilde onların [isyancıların] çocuksu oyunları uzun sürmedi ki o daha ziyade sel baskınından arta kalan harabelerin hızlıca dağılmasından ortaya çıkan kumların üzerine inşa edilmiş bir yapı gibiydi. Persliler tarafından eziyet edilmiş olan Senek'erim olarak bilinen Dawit, Sebastia¹⁸² şehri ve onun çevresindeki bölgelerin karşılığında, imparator Basil'e, Vaspurakan¹⁸³ hanedanını ve babadan kalma mirasını

¹⁸² Bugünkü Sivas şehridir.

¹⁸³ Ararat Dağı'nın güney kısmından, Van Gölü'nün doğusunda yer alan bölgedir.

verdi. Bu olaylar çokuzak bir geçmişte vuku bulmamıştı yalnızcaiki-üç yıl öncesine aitlerdi. O zamandan şimdiye değin Bizanslılar Doğu'yu yönetti. [Senek'erim] o zamanlar isyancılarla konseyde birleşmişti ve onlara sadıktı. Ama sonra aniden uykusundan uyanan veya sarhoşluktan sonra gücü yerine gelen biri gibi yaptığı yanlışın farkına vardı. Bir gün bu kötü birliği dağıtmanın başka bir yolu olmadığından, beklenmedik bir anda kral olarak nasp ettikleri kişiyi kendisine tavsiyelerde bulunacakmış gibi ordudan uzaklaştırdı. Aniden kılıcını çekerek onu [Nicephor Phocas] öldürdü ve imparatora götürmeleri için kafasını kesip yardımcılarına verdi.

Şimdi bu gerçekleşince onların herbiri toplanıp acele bir şekilde bir sonraki adamı belirlemeye uğaşırkenkendisi gizlice evine ulaştı. Böylece onların bütün planları [20] suya düştü. [g34]

İmparator, isyancının kafasını gördüğünde, onun tüm ordunun görebileceği bir direğe asılmasını emretti, çünkü onların aralarında ayaklarıyla imparatoru takip eden ancak söz ve düşüncelerinde isyancılarla bir olan çok kimse vardı. [Basil] kendi derin bilgeliğineuymayan bu şeyi, onların [Nicephor'un kafasını] görerek böyle boş planlardan uzak durmaları ve kalplerinin tekrardan imparatora itaate yönelmesi için yaptı.

Bu [olaylardan] sonra imparator ve birlikleri Basen'in geniş ovasına indi. O, isyancı Per's'i yakalamak için vahşi süvari birliklerini gönderdi. Kendisi ise Basean sınırında bulunan Salk'ora¹⁸⁴ denilen yere gitti, ordusunun etrafına barikat olarak derin hendekler kazdı ve bir ay veya daha fazla bir süre burada kaldı.

İmparator tarafından gönderilen ordular, P'ers'i ve onun taraftarı olan damadı (Andronike) Andronicos'uyakaladılar. Onları Karin sınırındaki Xaghtoy Arhich denilen kaleye kadar getirdiler.

[21] Kalenin karşısındaki alana ulaştıktan sonraalana kamp kurdular ve P'ers ve Andronicos'u öne çıkarıpboyunlarını vurdular. Çünkü imparator onlara emir vermişti. [Bunun nedeni] isyan boyunca Abhazlar müttefik olmuştu ve onlar payı olan bu yeri onlara vermeye söz vermişti. Daha önce bu [bölge] babadan kalma mirası olmamasına rağmen Curopalate Dawit tarafından yönetilmiş ve [Dawit'in] itaatkârlı-

¹⁸⁴ Aras Nehri'nin kenarında yar almaktadır.

ğı karşılığında imparator tarafından ona hediye olarak verildi. [Dawit] ölümünden sonra bu bölgeyi imparatora geri vermeye söz vermişti, fakat [komplocular] da bu konuda rahat vermediler. Tam tersine kendilerine ait olmayan hediyeleri cömertçe verdiler. Bu yüzden imparator, bu noktada onların kafalarının kesilmesini emretti [g35].

2.4. Shghp'ay'deki Son Savaş Hakkında

İmparator Salk'ora'da kaldığı süre zarfında Giorgi'ye elçi gönderip ona hoş sözlerle hitap ederek kendi topraklarına dâhil olan ve Giorgi'nin Curopalate'nin payından haksız yere el koyduğu üç kaleyi talep etti. [Basil] ona, “babadan kalma olmayan yerleri terk edip topraklarınızda huzur içinde yaşayın ve İran'a giden yolumda bana engel oluşturmayın,” diye yazdı ancak [Georgi] bunu kabul etmedi. Fakat [Basil] biraz önce bahsettiğimiz Vagharshakert'in piskoposunu gönderdi, o gidipikna edici cümlelerle kısa sürede Giorgi'yi kandırdı. Daha sonra [Georgi] razı oldu ve imparatora istediğini veren mektubu yazdı. [Piskopos Zak'aria] belgeyi aldı ve sevinçle geri döndü.

Ama [Zak'aria] güçlkle henüz bir günlük seyahat etmişti ki, geceyi geçirmekte olduğu konaklama yerine aceleyle elçiler geldi ve [Georgi] aptalca eyleminden pişman olduğu için mesaj mektubunu geri istiyorlardı. Onlar onu aldı ve oradan ayrıldılar. [Zak'aria] da derhal imparatora gitti ve olanları anlattı. İmparator, ordusunun savaşa hazırlık durumu ve örgütlenmeleri hususunda bilgi isteyince Zak'aria: “[Georgi'nin] herkesten daha fazla askere sahip olduğunu, askeri bakımdan güçlü ve savaşa hazır” cevabını verdi. İmparator bunu duyduğunda hiddetlenerek “Sen asilerden beni korkutmak için gelmişsin” deyip [Zak'aria]'nın Konstantinopolis'e götürülmesini emretti ve ona “kaçak olarak sana gelene kadar git ve orada kal” dedi [23]. Ama imparator onun dilinin kesilmesi için getirilmesini de emretti. [Zak'aria] gitti ve bir daha asla ülkesine geri dönmedi. Ölene kadar [Constantinople]'de kaldı [g36].

Bu olaylardan sonra imparator Salk'ora'daki kampını terkettti ve birlikleriyle ileribir konumda bulunan Shghp'ay denilen yere gitti. Abhaz [Georgi] bunu duyduğunda, onlar henüz kamp kurup siperlerle kendilerini güvenceye almadan şu şeytanca planı takip ederek onlara saldırdı: Bir piskoposu elçi olarak gönderdi, ardında kendi-

sida [Bizanslılar] elçiden sonra harekete geçti. Beklenmedik bir şekilde gelip [Bizanslılar'ı] dehşet içinde kaçırtdı. Cesur atlara binip gelen birlikler savaş düzeni içinde hareket etmeyip daha ziyade yağma için dağıldılar. Eski zamanlarda, Yovram günlerinde İsrail'e karşı gelen Moabites gibi keskin kılıca maruz bırakıldılar. Şimdi [Abhazlar] aynı [kader] ile karşılaştılar. Onlar atlarıyla cesurca başarılarla ulaşmalarına rağmen, demir silahlarının ağırlığından, uzun ve yorucu seyahatlerden dolayı bitkin duruma düştüler. Aniden ve sorunsuz bir şekilde [24] Bizans birlikleri onları kuşattı ve sayısız kalabalığı öldürdü. Hayatta kalanlar krallarıyla birlikte Abhazya'nın müstahkem bölgesine kaçtılar. Onları takip eden [Bizans] birlikleri gün batımına kadar onları öldürmeye [devam etti]. Sonrasında imparator maktüllerin kafalarının bir noktada toplanmasını emretti ki, her getirilen kafaya bir dahekan [para birimi] verilecekti. Onlar imparatorundan önce bir yerde kesilen kafaları arayıp bir yerde topladılar. O [başları] seyredenleri dehşete düşürmek ve korkutmak için kesilen kafaların yığın haline getirilip yol boyunca yerleştirilmesini buyurdu.

Bundan sonra, tüm umutlarını yitirdiğini fark eden Georgi gelip imparatora yalvararak onunla uzlaştı. Duyulan şu ki; [Basil] ona merhamet gösterdi ve şu ifadeleri içeren bir ferman yazdı: “mağlup edildiğini düşünme, senden öncekinden daha fazlasını isteyemeceğim. Doğrusu Curopalate'nin bana vermiş olduğu [g37] babadan kalma toprağı ('benim toprağım') ve oğlunu rehin olarak bana verirsen aramızda barış olur.” [Georgi] bu antlaşmaya razı oldu. İmparator daha önce olduğu gibi tarla tarla, köy köy, ev ev ayırdığı bölgeler üzerinde prenslikler kurdu. [25] İmparator Basil, onları üç yıl sonra geri vereceğine dair söz vererek rehineleri aldı. Daha sonra Basil ve birlikleri, Ermenistan'ın (*zHayovk'*) çevresini dolaşarak Her'in (Hoy) geniş ovasında kamp kurdular. Birliklerine şehrin meyve bahçelerindeki ağaçları kesmelerini emretti. Şehrin hâkimi, imparatora [onun izni ile] haraç vermek ve ona tabi olmak için talepte bulundu.

[Basil] onun önerisi ile meşgulken-tüm İran toprakları dehşet içinde kalmış ve sarsılmıştı, [insanlar] bazı kurtuluş yolları arıyorlardı- aniden gökyüzü koyubulutlarla kaplandı ve sağanak bir yağmur yağdı. Bundan sonra keskin bir kuzey rüzgârı esti, doluya dönüşen yağmur, kara ve buza döndürerek şiddetli bir şekilde yağdı ve ülkenin her tarafını kapladı. Kış geldiği için [böyle bir yağış] vaktiydi. Kar fırtınasının uzaması ve buz gibi soğuğun devam etmesi ile birlikte at ve katır sürüleri hissiz-

leşti ve hareket edemez oldu. Ordunun piyadelerine gelince soğuk el ve ayaklarını ateşle kavrulmuş gibi kopardı. Ayrıca, çadırların kordonları ve kazıkları keskin fırtınadan dolayı toprağa sıkıştıklarından hareket ettirilemedi. Bana öyle geliyorki bu, Hristiyanlar üzerine salıverilen [26] acımasız kılıcın cezasının karşılığıydı. [Abhazlar] günahlarından ötürü bu [muameleye] maruz kaldılar fakat yine de onlaramerhamet etmeliydiler ama etmediler, tıpkı Tanrı'nın [g38] Babilliler'e "Ben sizin elinize insanları verdim fakat siz onlara merhamet göstermediniz" [Yeşaya 47.6] dediği gibi. Sonuç olarak düşmanlarının gözü önünde yalnızca yüksek dağlarda değil çok ılıman ve derin ovalarda dahi şiddetli sağuğa maruz kaldılar. Bölgenin doğasına uygun olarak yağın dolu ve yağmurla ızdırap çeken Her (Hoy) tıpkı Musa günündeki-Mısır gibiydi. Bu yüzden barbarlar onlarla savaşının Allah olduğunu açıkça anladılar. Bu ortaya çıktığında gücü ve kuvveti yerinde olanlar atlarına binip krallarıyla birlikte Arcrunik¹⁸⁵ bölgesine geçtiler. Kendilerine ait olan eşyaları unutup düşmanları takip ediyormuş gibi soğuk onları kovaladı. [Her (Hoy)] şehrinin [sakinleri] [Bizanslıların ayrıldıklarını] görünce aceleyle ve sevinçle soğukta afallamış olan at, katır, [Bizanslıların] dokunamadığı çadır ve diğer [terkedilmiş olan] eşyaların üzerine atıldılar. Şimdi yağmacıların alay ettiği imparator, [27] tıpkı "aziz kendi gücü ile güçlenmedi aksine Tanrı onun düşmanlarını zayıflattı," [I Kings 2.9.] şeklinde Kraların Kitabı'nda yazıldığı gibi Tanrı'nın Gürcüleri onun eline verdiğini açıkça anladı. Ondan sonra imparator ve birlikleri hareket edip birçok yerden geçerek Constantinopolis'e ulaştılar. Üç yıl sonra Abhaz'ın [kral] oğlunu birçok hediye ile serbest bıraktı. Kendisi de ölüm acısıyla hastalandı.

Bunun üzerine [Basil'in] abisi ve yardımcısı Constantine (Kostandin), Nicaens (İznik) bölgesinde olduğu için imparator hızlı bir şekilde [Constantine'nin] yanına gelmesi için habercilerin gönderilmesini emretti. [Askeri] komutanlar emre sözde uysalar da yine imparatorun emrini aralarında sakladılar, çünkü onlar [g39] Constantine'nin imparator olmasını istemiyorlardı. Meseleyi hallettikten sonra imparator onların hilekârlığınınanladı ve görevlilerine "bana bir at getirin!" diye emir verdi. [Basil] Yatağından çıkıp atına bindi ve şehirlilerinbakışları önünde sarayın dışına çıktı. Birçok [insan] bunu gördüğünde, korku içinde karanlık [yeraltı] odalarına girdiler. [28] Müteakiben haberciler Constantine'yi hazırlayıp hızlı bir şekilde [Cons-

¹⁸⁵ Ermeni topraklarının on beş eyaletinden biridir.

tantinapolis'e] getirdiler. İmparator bunu gördüğü zaman [Constantine'nin] başına krallığın taçını yerleştirdi ve onu imparator olarak onayladı. Tıpkı Davut'un (Hz. Davut) Süleyman'a ülkeyi karıştıran ve yönetici olmasını istemeyenleri ortadan kaldırması şeklindeki nasihatında olduğu gibi onu görevlendirdi. Ama Davut gibi değil daha ziyade [onları öldürmek için] nedenler aramalıydı. Sonrasında [Basil] yatağa düştü, zayıfladı ve iki gün sonra öldü [M.S. 1025]. Basil elli yıl hükmetmişti. O ölürken gökyüzünde fevkalade bir işaret görüldü. Akşamleyin o son nefesini alıyorken gökyüzünde bir şimşek çakmış ve aniden düşmüştü. Herkes onu görmüştü ve bunun imparatorun ölümüne bir işaret olduğunu söylemişti.

2.5. Konstantin Dönemi

Basil'den sonra abisi Konstantin [VIII, 1025-1028] dört yıl boyunca hükmetti. O barışsever ve cömert biri [adamdı] olduğundan, hükümdarlığının ilk yılı sakindi ve ülke bu büyük krizden çıkmıştı. O, [29] büyük Basil tarafından atanmış olup belirli bölgelerden sorumlu prenslerin görevlerini onayladı. Şimdi, çok cesur ve savaş seven biri olan Komianos adındaki [Konstantin'nin] kardeşi, Vaspurakan şehrinin lordu olarak görevlendirildi. O, İran [g40] hududunda büyük cesaret isteyen işler yaptı ve namı tüm doğuda yayıldı. Fakat imparatorun ölümü üzerine [Komianos] Doğu'ya hükmetmek ve Georgi'nin müttefiki olmak için kötü bir plan tasarladı. Kapadokya (Cappadocian) ordusu bunu duyduğunda ittifakla beklenmedik bir şekilde ona karşı yürüyüp [onun] çadırlarının halatlarını kestiler ve [onu] çökterttiler. Onu ve danışmanlarını tutuklayıp bir kalede hapsedtiler, sonra da imparatora haber verdiler. Bu hadise bizim takvimimizin 475. [1026] yılında ve Konstantin döneminin ilk yılında meydana gelmişti.

İmparator bunu duyduğunda [Komianos'u] hemen cezalandırmadı, aksine imparator kontrolü eline alana kadar tüm yıl boyunca bekledi. [30] Sonra ikinci yılın başlangıcında o, [Komianos'u] ve beraberindeki sekiz adamın gözlerini kör edecek bir cellat gönderdi. Böylesine onurlu ve iyi hatırlanan birisinin bu tarz kötü işlere bulaşmış olması çok pişmanlık vericidir. Çünkü Arches (Erciş) [şehrini] Bizans hâkimiyetine dâhil edip buraya yerleşen [Komianos] idi.

İkinci yıl geldiğinde, imparator bölgeyi yönetecek olan Nikit adında bir haremâşasını doğuya gönderdi. O, bölgeye ulaşp Gürcistan mntıkasına geçti. Hileyle

birçok *azatı* (soylu kimseleri) topraklarından çıkarıp imparatorun mahkemesine gönderdi. Bunu gördükten sonra [imparator] onları muhteşem hediyeler ve prenslere yaraşır makamlarla onurlandırıp imzalı ve mühürlü belgelerle her birine uygun, kalıcı miras olarak değerli yerler verdi. Üçüncü yılın başlangıcında, krallığın yarısı üzerinde nüfuz sahibi olanve Grekçepara-koimonemos (parhekimanos) ünvanı taşıyan haremagaşı Simon, çok sayıda birlikle Doğu'ya geldi. Gelir gelmez [g41] Gürcistan topraklarına geçti. Ama imparatorun ölümünün kötü haberlerini aldığından, hiçbir şey yapamadı. [Simon] bunu duyar duymaz birliklerini alıp hızlı bir şekilde Konstantinopolis'e döndü.

2.6. Romanus Nasıl Yönetti

Basil, krallar arasında cesur ve savaşlarda her daim muzaffer olup pek çok ülkeyi ayakları altında çiğneyen biri (adam) idi, fakaterkeklik ihtişamı gereğince, bütün krallarda görülenin aksine evlenmemiş ve krallığa varis olacak bir çocuk yetiştirmemişti. Onun [Basil'in] ardından yerine yukarıda bahsi edilen kardeşi Konstantin geçti. [Basil] gibi onun da bir oğlu yoktu, aksine iki kızı vardı. Konstantin, en büyük kızı Zoe'yi Bizans ordusunda bir subay olan Romanus [III, Argyrus, 1028-1034] (Romanos) ile evlendirdi ve onu kendi yerine tahta geçirdi. Sonra bütün ölümlülerin yolunu izleyip öldü.

[Romanus] hükümdarlığının birinci yılında birlikleri topladı veAleppo (Halep) diye anılan şehre gidip orayı almak ve yıkmak arzusuyla Antakya'ya doğru yola koyuldu. O, Seaw (Siyah) olarak bilinen dağa saldırdı, burada çok sayıda rahip ve [32] fiziksel bir bedene sahip olup daha çok münzevi varlıklar gibi olan manastır üyeleri gördü. [Elbise ile ilgili olarak] onlar, bir şal ve keçi kılından yapılmış ceket ile yetiniyorlardı, [Vaftizci] John gibi [ondan farklı olarak, şöyle ki] onlar, demir çapaları ellerinde günlük yiyeceklerini arpa tohumlarından hazırlamak için yorulmadan çalışırken, o, çekirge ve yabani bal yedi. Onlar, üzümünden yapılmış şarabı üreten, nefis yemekleri ve dünyanın farklı lezzetlerini seven kişilerden [g42] ayrılırlar. Dağın zirvesine tırmanınca, Tanrı ile her zaman konuşan ilk peygamber [Musa] ile tanıştılar.

İmparator onları gördüğü zaman, ileri gelen adamlarına “Bu kâfir kalabalığı nedir?” diye sordu. “Onlar dünya barışı ve senin sağlığın içinher zaman dua eden

cemaattir.” diye cevapladılar. İmparator onlara dönüp: “Onların dualarına ihtiyacım yok. Benim krallığıma hizmet etmesi için bütün rahipleri okçu olarak kaydedin.” dedi. [Romanus] Chalcedon (Kadıköy) bildirgesini kabul ettiği için bütün Ortodokslardan [Monofizit] nefret ediyordu. O, Suriyeli piskoposu Konstantinopolis’e götürerek piskoposu alaya ve rezalete maruz bıraktı. O, piskoposun sakallarının kesilmesini vehakaret edilmesi için bir eşeğe bindirilerek sokaklarda ve meydanlarda dolaştırılmasını emretti. Daha sonra imparator onun [piskoposun] sürgün edilmesini emretti ki orada öldü. İmparator tam bir budalaydı. O, daha önceki kralların kendi egemenliği altındaki insanlara nasıl ilgi gösterdikleri hususunda düşünmemişti. Bunun yerine, Tanrı’nın “Ve bu taşın üstüne düşen parçalara ayrılacak, fakat o taş birinin üstüne düştüğü zaman onu ezecek” **[Matta 21.44]** şeklindeki kusursuz buyurduğunu unutarak kaprisli bir emirle Tanrı’nın kiliselerinde değişiklik yapmak istedi. Sonuç olarak Tanrı’nın haklı kararları hızlı bir şekilde ona isabet etti. [Romanus’un] seyahat ettiği pek çok yolda [g43] Tacik ordusu ortaya çıktı. 800 ya da 1000 kişiden fazla olmayan [bu ordu] sayısız (biwrawor) [Bizans] ordularına saldırdı. Onlar, sayısız Bizans askerini öldürdüler, imparatorun ve askerlerinin hazinelerini ganimet alarak şehirlerine döndüler.

İmparator derhal, böylesine büyük bir onur kırıcı durumla kaçıp başkentine ulaştı. Sonra, büyük bir dinsizlikle aşağılanmış olarak, “Tanrı’ya ve azizlerin dualarına sığınmak kıymetli hazineler ve prenlere güvenmekten daha değerlidir” **[Mezmurlar 117. 9]** şeklindeki Davut’un sözlerini hatırlamayı başardı. Onlara gazap gününde hiçbir şekilde yardım edilmeyecektir. [34] Bu [yenilgiden] sonra, onun ölümüne kadar [Romanus] bir daha kraliyet şehrinden çıkmaya cesaret edemedi.

2.7. Edessa Şehri’nin Ele Geçirilmesi

[Edessa] şehrinin hâkimi olan [adam], şehrin [yerleşimcilerince] emir olarak nitelendirilen ve atalarından kendisine miras kalan bu yere herhangi bir varis bırakmadan öldü. Şimdi, onun eşi, Salamay adında bir hizmetliye âşık olup onu, eşinin yerine şehrin efendisi yaptı.

[Salamay] şehrin en üst rütbeli [kişisinin] ona itaat etmemesinden korkmuştu ki, sadık hizmetçilerinden birisini, Samusat (Onlar, Sampson tarafından inşa edildiğini söylüyorlardı) diye bilinen şehirde yaşayan ve Bizans bölgesinin sınırlarında

aynı zamanda hâkimiyet kuran Maneak’a gönderdi. [Salamay] kraliyet mühürlü ferman [onaylı] ile Bizans topraklarında kendisine bir prenslik ve ebedi miras vermek üzere [Maneak’ın] imparatoru bilgilendirmesi için yaptı. Ve [Salamay] “ben şehri savaşmadan vereceğim.” dedi [g44]. [35] İmparator Romanus bunu duyduğunda,[Salamay’a] onu *antipatos* soylusu yapacağını ve daha sonra onu yüksek ve büyük onurla yücelteceğine dair bir onay belgesine yazdı.

Şimdi [Edessa] halkı tpompet seslerini ve yaygarayı duyar duymaz deniz dalgaları gibi bir diğerine bağlı, heyecanlı, korkmuş, dehşete düşmüş ve tedirgin bir şekilde ortaya çıktılar. Onlar çıkış yolu göremediğinden, Müslümanlar, onların olası bir tehlikesi durumunda gece boyunca hızlı bir şekilde [insanları] bilgilendirdiği yakın şehre doğru yola çıktılar. [Bizanslılar] ne olduğunu haber alınca, çok sayıda askerlerin bir noktada toplansını emrettiler. Şehre karşı harekete geçip, duvarlarında gedik açıp içeri girerek şehirde büyük yıkıma neden oldular. Bu yüzden birçok vatandaş katedrale gidip kendini güvene alırken, diğerleri ise kale ya da güvenli bir yerlere sığındı. Kuşatmacılar, here tarafı ateşe vererek tahrip etti ve hatta kutsal katedralide yaktdılar. Onlar, eski Ermenistan krallarının Tanrı’nın tapınağına yaraşır kaplarla sağladıkları kutsal hazineleri açtdılar ve [36] aceleyle her şeyi taşıyarak topraklarına geri döndüler. O günden itibaren [Edessa] şehri Bizanslılar’ın eline geçti.

2.8. Romanus’un Ölümü

Şimdi bu imparatora gelince hiçbir şekilde o, iyi hatırlanacak birisi değildi. Kutsal Perşembe günü o, birliklerine konuşma yapmak için saraydan ayrılıp otoritesine uygun olarak kraliyet hediyelerini vermek için öğle vaktine kadar [zaman harcadı]. O, işlerini bitirdiği zaman yıkanmak için altın havuzun suyla doldurulmasını emretti. O sıcak suyla dolu olan altın havuza girer girmez görevliler, saçlarından yakalayıp son nefesini verene kadar onu suya batırdılar. Kraliçe bunu desteklemişti. [Romanus] yedi yıl [1028-1034] hüküm sürdü.

2.9. Michael Dönemi

Onun kehanetinde Daniel, başı altından, [37] omuzları ve kolları gümüşten, sırtı ve yanları bakırdan bir hayalet-görüntü görmüştü. Bu olay geçmişte olmuştu. Şimdiki [görüntü] çömlek-toprak ve demirle karışmış ayak ve bacaklara sahip Bizans

Krallığı idi. Çünkü onlar, imparatorun oğlunun babasının yerine geçmesi sayesinde başka insanların [yollarını takip] etmediler. Babasından ve büyük babasından idareyi [miras] miras alan demirdendir, fakat dışardan olup imparatorluk ailesine mensup olmayan kişibir çömlek gibidir. Bu [babadan gelmeyen veraset] durumu, [Bizanslılar] arasında oldukça yaygındı ve mevcut imparatorun durumunda görmekteyiz. [Michael] ne kraliyet soyundan, ne imparatorun oğlu, ne de [orduda] önemli bir subayın yetkisine sahiptir, aksinesarayda önemsiz bir memurdu. Kraliçe, bir hayat kadının hastalıklı ihtirasıyla onu arzulayıp, [Michael] için kendi kocasını boğdurdu. Onun da katillerden biri olduğu söylenir. Bu şeytani işlerini tamamladıktan sonra kraliçe, şehrin ileri gelenlerinin gelmesini emretti. İmparatorun ölmüş [vücudunu] [onlara] göstererek onun kazayla öldüğünü iddia etti. Kısa bir süre sonra, Michael'i tahta çıkardı ve ardından onunla evlendi. Böylece mesele herkes için açıklığa [38] kavuşmuş oldu. [Michael] çok sayıda akrabaya ve [g46] kardeşe sahip olduğundan, onları yüksek makamlara getirdi. Kardeşlerinden birine Selanik'i verip *magister* yaptı ve onu Bulgar meselesi ve batı bölgelerinin sorunlarıyla ilgilenmekle görevlendirdi. Diğer bir kardeşine *domestikos*'luk makamına getirip büyük Antakya [şehrine] gönderdi ve onun Tacikistan ve güney bölgeleriyle ilgilenmekle görevlendirdi. Üçüncü kardeşine gelince o, Orht'anorhos adında bir rahip olup haremağasıydı. [Michael] başkent Konstatinopolis'e yerleşince onu *sugkletikos* (sinklitos) makamına yükselterek, sarayın bütün düzeni ile ilgili konularda onu görevlendirdi.

[Michael] kiliseye veya azizlerin dinlenme yerlerine giderken bile gençliğinde kötü bir şekilde etkilenmişti. Fakat ben, bu ızdırabın haksız yere öldürülen Romanus'un intikamının olup olmadığını veya [Michael'in] gerçekten etkilenip etkilenmediğini bilmiyorum. Onlar (Bizanslılar) başka sebeplerin olduğunu söylüyorlar ki, krallıkona uygun olmadığı için, eski zamanlarda yani Basil'in döneminde, bir gencin[39], bir büyücü aracılığıyla benzer şeyler yapması gibi, onun dabütün kötülüklerin babasına hizmet eden büyücü bir kadının bulunduğu Selanik'e gittiğini söylüyorlar. [Ve dediler ki] şeytani bir iblis aralılığıyla kraliçeyi kendisine âşık ettirdi ve kraliçenin onu, ülkeye imparator yapmasını sağladı. Bu olaylardan sonra olan oldu, [Michael] kraliyet geleneklerine göre kutsal bayram gününde kiliseye gitmek zorunda kaldı. Fakat kötülük cini [Michael]'in ona isyan ettiğini düşünerek buna riayet etmedi. Bunu söyleyenler, imparatorun Selanik'te sık sık, muhtemelen cadı ile oldu-

ğunu doğrularlar. Her halükârda ölümüne kadar [Michael'i] eziyet eden [şeytan] onu bırakmadı [g47].

[Michael'ın] saltanatı sırasında [1034-1041] muhkem Berkri (Bargiri-Muradiye) şehrinde Bizans birlikleri büyük bir felakete maruz kaldı. Bütün arazile-riyle birlikte Arcrunik' bölgesinde bulunan [bu şehir], uzun süre önce Persliler tara-findan gasp edilmiş ve onların kontrolündeydi. Vaspurakan'ın bölge emiri Kawasilas çok sayıda birlikle [şehre karşı] harekete geçerek, orayı aldı ve şehri savunmak için bir süvari tugayı yerleştirdi. Sonra Kawasilas'ın yerine geçen bir başkası, birlikleri alıp, gerekli erzakı ve [orada bulunan] süvari birliklerinin ihtiyaç duyduğu şeylei temin etmek için[40] Arcak diye nitelendirilen çok uzak bir yere gitti. Bu zamanda, adındaki şehrin hâkimi olup sessiz kalan Xtrik adındaki kişi, İran topraklarının emir-lerine haber verdi, onları haberi hızlı bir şekilde kulaktan kulağa yaydılar ve birlikle-riyle bir yerde toplanıp Bargiri'ye karşı harekete geçtiler ve şehri bir barikatla kuşat-tilar. Bizans birlikleri, şarapla ve ahlaksız davranışlarıyla uyuşmuş kendilerini bile koruyamıyorlardı. Dahası İsrail'in koruyucusu onları, kendiyardımlarından mahrum etmişti. [Persler/İranlılar] yaklaşık 24.000 erkeği kılıçtan geçirdi. Bu [felaket] Persli-lerin haklılığı yüzünden gerçekleşmedi, daha çok öfke kılıcının kaldırılmasına sebep olan [Hristiyan] birliklerinin ahlaksızlığından dolayı gerçekleşmiş olup tıpkı Tan-rı'nın dediği gibi: "Kötü olan kötü bir şekilde yok edilecektir." **[Matta 21.41]**. Bu sırada Arcak'ta olan birlikler [Berkri'de] olanların yardımına yetişemediler. Sonra-sında Pers birlikleri ölenlerin eşyalarını ve ganimetlerini alarak kendi topraklarına gittiler. Dönüş yolunda, konaklama yerinde, [Persler] beraberlerinde birçok esir al-mış oldukların dolayı, Xtrik, insan boyunda bir çukurun kazılmasını ve hendekler dolana kadar esirlerin öldürülmesini emretti. Akabinde [Xtrik] öfkeli kalbini dindir-mek için öldürülenlerin kanıyla dolu olan yere girdi [41] ve yıkandı [g48].

Bir sonraki yıl geldiğinde, bir kez daha imparator, kuşatma makineleriyle ge-len başka birlikte gönderdi. Savaş araçlarını yerlerine yerleştirerek kale duvarlarını yıkmaya başladılar. Kalenin içinde bulunanlar, kendileri için bir çıkış yolunun olma-dığını ve onlardan pek çok kimsenin öldüğünü görünce, zarar görmeden kendi ülke-lerine gitmelerine izni vermeleri için ordu kumandalarından talepte bulundular. Böy-lece Bizanslılar kaleye ve onun mülklerin sahip olabilecekti. Bizanslılar bunu duyun-

ca, onların taleplerini yerine getirdi. Ve o günden itibaren Perslerin oradaki egemenliği sona erdi.

[Michael'ın] egemenliğinin başlangıcında, bizim takvimimizin 482. [1033] yılında Arac' ayında bir Cuma akşamı bir güneş tutulması oldu. Birçok bilge insan [güneş tutulmasını], Deccal'inbu günde doğduğuna ya da birçok kötülüğün habercisi olduğuna inandı. Doğrusu zamanımızda böyle [felaketler] meydana geldi ve bu hikâye onların [bir tasviri] niteliğindedir. [42] Biz gözlerimizle, günahlarımız yüzünden Ermenistan'a yönelen ilahi övke esintisini ve duyulmamış cezayı gördük. Daha önce görenleri çok hayrete düşüren bir başka bir işaret daha ortaya çımişti. Bu, Savior'un (Kurtarıcı) hakkında "Tanrı'nın evreni yaratmasından beri olmamış ve asla olmayacak bir büyük bir felaket o günlerde meydana gelecek." [Matta 13.19] dediği Kudüs'ün son tahribatındaki [önceki] işaretlere benzerdi. Zira [halk] bir erkek olduğunu düşündükleri Tanrıları ve Yaratıcıları hususunda yoldan çıkmışlardı. Ananias adında bir adam Kudüs şehrinin ortasında durmuş yüksek sesle şu ağıtı seslendiriyordu: "*Eyvah Kudüs, hüziin dolu kanlı şehir, intikam günleri sana gelmektedir,*" bu ve benzeri şeyleri Büyük Eusebius, Ecclesiastical History (Kilise Tarihi) isimli eserinde anlatmıştır. Benzer şekilde, bizim zamanımızda, burada ona benzer kimsenin tanımadığı, yolsul ve evsiz bir adam ortaya çıktı. O, doğudan gelip Apahunik'¹⁸⁶ ve Hark' bölgelerinden [g49] geçerek, Mananaghi ve Ekegheac'e indi ve [niyeti] [doğuya] asla dönmemektir. Durmaksızın gece ve gündüz yüksek sesle şöyle diyordu: "Eyvahlar bana, eyvahlar bana!". Bundan başka bir şey demiyordu. Her kim ona "Sen nereden geldin?" ya da "Hangi şehirdensin?" [43] veya "Bunu neden söylüyorsun?" diye sorduysa da [Adam] hiçbir cevap vermedi. Yalnızca durmaksızın söylediği şeyi tekrar etti. Onu gören duygusuz insanlar, onun delirmiş olduğunu düşündüler. Ancak bilge, "bu yakarış tüm ülke için olacak," dedi. Şimdi bu şekliyle konuyu burada bırakalım ve söz konusu imparator ile ilgili hikâyenin akışına dönelim.

[Michael] kız kardeşinin oğluna Caesar (Kesar-Sezar) ismini verdi. Ardından, yedi yıl sekiz ay hükmettikten sonra hastalanarak öldü. Kraliçe de Caesar'ı kabul edip onu eşinin yerine tahta çıkardı. Ancak [bu Caesar (Michael V Calfat 1041-1042)] Kraliçe'nin yapmış olduğu iyiliğe minnettar olmak yerine, otoriteye tek başlarına sahip olabilmek için akrabalarıyla komplo kurup Kraliçe'yi uzak bir adaya sür-

¹⁸⁶ Vaspurakan ve Ararat eyaletleri arasında kalan bölgedir.

güne gönderdiler. Doğrusu onlar bunu hemen yaptı. Şimdi, Kraliçe'nin kız kardeşi Teodora, şehrin ileri gelenlerini çağırarak, durumu anlara anlattı. Onlar, olanları öğrendiğinde, Batı ordularının burada tonlanması için haber verdiler. Sonra, şiddetle [Michael V]'a karşı çıkıp ondan, babasından ve büyük babasından [44] imparatorluğu miras alan İmparatoriçe'yi kendilerine göstermesini istediler. Birçok insan onun öldüğüne inandı. Bunun üzerine, onların güç ve birliğini gören [Michael V] korktu ve alelacele kraliçenin sürgünden getirilmesini emretti. Teodora, kız kardeşini gördüğünde anında imparatorun, akrabalarının ve yakın arkadaşlarının tutuklanmasını emretti. [g50] İmparator kaçarak Büyük Kilise'ye (Ayasofya) grip kilise mihrabının altında saklanarak kendisini kurtarmak istedi. Ancak imparator, [kiliseye] varamadan onu takip eden kişilerce yakalandı ve geri getirildi. Onu kutsal olmayan bir noktada, yere atıp gözlerine mil çektiler. Demeslikos'a ve sayısız diğerlerine de aynı şeyler yapıldı. Sonra Teodora onların evlerinin yağmalanmasını, talan edilmesini ve yıkılmasını emretti. Bütün şehir, güyük talanakatılıp, çok büyük yapıların ve güzel konakların yıkımına ve harap olmasına sebep oldu. Fakat ganimete susayan tahrik olmuş kalabalık, o kadar büyümüşü ki, sarayın duvarını bile delipimparatorluk hazinesinden sayısız değerli parçalar çaldılar. Şehrin yöneticiler zar zor kalabalığı durdurabilirdi, güneşin batışı da onlara yardım etti.

[45] Dün altın bir tahtta oturup tüm dünyaya emirler veren imparator, bugün kör, anlamsız ve aşağılanmış bir sandalyeye otutuldu; karalara ve denizlere ebediyen hükmetmek isteyenler, bir anda kendi kurtuluşlarını bile kaybettiler. Gerçekten olanlar Peygamber'in söylediği gibi oldu: “[Onlar hoşlandılar], orakçının avucunu, demetçinin kucağını dolduramadığı büyümeden kuruyan damlardaki ottan [hoşlandılar], yoldan geçenlerin de iyi habelerini işitmezler.” [Mezmurları 128. 6]. Yalnızca altı ay hükmeden Caesar'ın [Sezar] kısa tarihi böyledir.

2.10. Monomachus Diye Anılan Theodosius'un Oğlu Konstantin'in Dönemi

Peygamber'in o görüşüne göre, bu [Konstantin] [Konstantin IX, Monomachus 1042-1055] ayrıca çömleğin bir parçasıydı. Çünkü saraydaki babası bütün bölge yargıçlarının [g51] gönderildiği *gayiosut'iwn* makamını işgal etmişti. Caesar'ın tamamlanmamış hükümdarlığının ardından, dişi aslan [kraliçe] kendisine bir eş için

ininde kükrüyordu. [46] O, kendi halkından hiç kimse krallığa layık olmadığı için sıkıntılıydı ve evlat edindiği ve topraklarının efendisi ve imparatoru yaptığı kişiye gelince, yukarıda anlattığımız gibi kraliçeden öcünü aldı. Peki, o ne yaptı? Kilise kanunlarının dışına çıkarak, bu adamı [Konstantin] ortaya çıkardı ve eşi yaptı ve onu krallığın tahtına çıkardı. Birçok kişi onun sevgilisi olduğunu düşündü. Ben bu mu doğru ya da fermanında yazdırdığı gibi “Toprakların iyiliği ve barış için ben kendime kendimi ayrı tutamadım bu nedenle böyle değersiz bir iş yapmaya cüret ettim.” doğru bilmiyorum.

Hükümdarlığın [Konstantin’in] ilk yılında, batı kısımlara hâkim olan, cesur ve şanlı adam Maneak’ın oğlu isyan etti ve çok kimse onunla birleşti. Sayısız birlikler ile imparatorluk şehrinin kapılarına kadar geldi, cesaretinin kuvvetiyle (şehre) öyle zulm etti ki, çokları gönülsüzce ona boyun eğdiler. Onlar, ona eşlik eden sayısız iyi şans örnekleri dolayısıyla onun imparator olacağına inandılar. İmparatorun ordusu iki veya üç katına çıktığında, [47] birbirleri ile savaştılar ve onun tarafından mağlup edilerek, büyük onursuzluk ile imparatora geri döndüler. Son savaş esnasında herkes, zafer sonrası onların boyun eğeceğini ve onun imparator yapılacağını düşünüyordu. Bununla birlikte, [Maneak’ın oğlu] Tanrı aracılığıyla hüküm süreceğine inanmadı, fakat Abisoghom tarafından uzaktan etkilenmiş olan gücünün üzerine umutlarını koydu, arzuyla [g52] doldu. Ancak [Tanrı] [Abisoghom’u ziyaret ederek] onun cezasını verdi. [Maneak’ın oğlunu] kimseyle çarpışmaksızın savaşta yere yığılı buldular: Kudretli bir melek ruhunu aldı. Her şeyin yaratıcısı ve hükümdarı bunu yaptı ve O, bunu en bilge şekilde yapar. Bütün krallardan daha muhteşen olan O, prenslerin ruhlarını toplayabilir, öyle ki “Bilge kişi bilgeliğiyle, güçlü kişi gücüyle, zengin kişi zenginliğiyle övünmesin; ancak bu şans ile övünen kişi, Beni anlar ve tanır ki, Ben yeryüzünde sadık bir sevgi, adalet ve doğruluğu sağlayan Rabbim.” **[I.Krallar 2.10 ve Yeremya Jeremiah 9.23-24]**. Böylesi [kimse] gerçekten büyük övgüye ve şerefe layıktır ve onun bir hatırası sonsuza kadar sürecektir, Mezmurlar’da da yazıldığı gibi “Boynuzu zaferle yükselmiş olacak” [Mezmurlar 111. 9-10]. Böyle biri, peygamber tarafından kutsanmış kral yüce Davut’tu ve bunlarla güç [48] ve kehanetin ruhunu teslim aldı, (O, sanki keçi yavrularıymış gibi vahşi hayvanları ezebilirdi). O [gücünden] emin, yenilmez dev’e karşı savaştı, çene kemiği ile başını ezip yere serdi ve İsrail’e karşı hakareten vazgeçirdi. Herşeye rağmen [güçlü Davut bile] ona defalarca

acı çektiren Saul’u affetti ve çağırının emrine kulak verdi. O sadece topraklarını ka-
ba kuvvetle yönetmeye teşebbüs etmemekle kalmadı, aynı zamanda iyiliksever bir
eylem gibi zorbalığından kaçınarak ve öldürmeyi arzulayanlara kızgınca yanıt vere-
rek, iki kez ellerinin düşmesine izin verdi: “Ona dokunmayın, çünkü O Rabbin vaftiz
ettiğidir.” **[I Krallar 24. 7]**. Bu nedenle Tanrı [Davud’u] sevdi ve dedi ki: "Kalbim-
den sonra beni memnun eden şeyi yapacak bir adam buldum" **[Elçiler’in İşleri 13.
22]**. Ancak, [Maneak’ın oğlu] bu tür meseleler hakkında düşünmedi ve Tanrı’nın em-
rini dikkate almadı. Aksine, Tanrısız ve O’nun peygamber vasıtasıyla İsrail’in kralla-
rına karşı öfkeyle: “Bensiz yönetmeyi arzulayan kişilerin vay haline” ve benzeri şek-
linde ilan ettiği ilahi emirleri unutarak tek başına yönetmek istedi.

Şimdi, bu hükümdar herhangi bir övgüye layık ve Tanrı tarafından acınmış
değildi, fakat [Tanrı] tahtı onurlandırmak ve dinsizliğin kaynağını durdurmak istedi.
[49]Tıpkı Kurtarıcı’nın Yahudilere vaaz verirken söylediği gibiydi: “Din bilginleri ve
Farisiler Musa’nın tahtına oturmuşlar” **[Matta 23. 2]**. Onlar iki yüzlü olmalarına
rağmen, [Kurtarıcı] taht yüzünden [halka] onlara itaat etmelerini emretti. Yüce Paul,
Romalıları yazdığı şu kutsal cümlelerle öğüt verdi: “Her insanın yetkili makamlara
tabi olmasına izin verin. Çünkü Tanrı’dan başka otorite yoktur.” **[Romalılar 13. 1]**
O, bir prensten ziyade krallık yani taht hakkında konuşur, zira Tanrı, her prensi tahta
oturtmaz. [Paul] ekledi: “Bu nedenle otoritelere direnen Tanrı buyruğuna karşı gel-
miş olur ve direnenler yargılanacaktır.” **[Romalılar 13. 2-3]** [Maneak’ın oğluna]
olan tam olarak budur, o başka birileri tarafından cezalandırılmadı ama düzgün ve
adil hükmeden Tanrı’nın doğru hükmüyle yargılandı. Çünkü O’nun gözleri uyanıktır
ve sırlarımız O’nun her şeyi gören bilgeliğinden önce açığa çıkarılır. Tıpkı kutsanmış
David’in bir Mezmur’da Tanrı’ya itiraf ettiği gibi: “Sen benim eylemlerimi ve işleri-
mi bilirdin” **[Mezmurlar 138. 5]** Havarî İbranilere benzer bir şekilde yazdı: “Ve
O’ndan önce hiçbir varlık gizli değildir” [İbraniler 4.13]. Ve ateşli fırındaki çocuklar
O’na övgü içinde dedi ki: “Melekler arasında oturan vebatılı gözetleyenSen, sonsuza
dek övülen ve yine daha fazla yüceltilensin” **[Daniel 3.54]**. [Onun] yerinin yüksel-
mesinden dolayı [50] onlar [O’nun] hatasız ilmini açıklığa kavuşturdular, Mezmur-
lar’da [g54] söylendiği gibi: “Tanrı cennetten dünyaya baktı” **[Mezmurlar 13. 2]**.
Böylece Büyük Yesaya şöyle dedi: “İnsanın kibirli görünüşü alçaltılacak ve insanla-
rın gururu kırılacaktır ve o gün yalnızca Rab yüceltilecektir” **[Yesaya 2. 11]**. Böyle

şeyler Konstantin saltanatının başlangıcında [Ermeni] takvimimize göre 490 yılında [1041] meydana geldi.

Üç yıl sonra, Ermenistan'ın varlığı sona erdi. Bir yıl içerisinde topraklarımızın krallığını elinde bulunduran iki kardeş Ashot ve Yohannes öldü. Bu yüzden istikrar tahtı sarsıldı, bir daha da istikrara kavuşmadı; bunun üzerine ortaya çıkan prensler babadan kalma miraslarından ayrıldılar ve yabancı bir ülkede göçebe oldular. Böylece Yunanlılar şehirleri yakıp yağmaladı. Ekilen yerler vahşi hayvanların barınağı, tarlaları da geyik meraları oldular. Arzu edilen, çok katlı büyük evler, semenderler ve yarı insan yaratıkların (hambareac', yushkaparkac') yerleşim yerleri oldu. Böylece Kutsal peygamberler İsrail'in ıssızlaşmasına şöyle ağıt yaktılar: “Kirpi yavrusunu orada doğuracak ve onu korkusuz büyütecek” [Yeşaya 34. 15]

[51] Oradaki kiliselerde olduğu gibi manastırlardaki kutsal yerler de soyguncular için [konut yerleri] oldu. [Bu kiliseler] parlayan yapıları, muhteşem süslemeleri, sürekli yanan mumları, ışığı havaya karışan ve orada burada titreyen şamdanlarıyla nazik esintilerin dalgalanmasına neden olduğu zaman usulca birbirlerini kucaklayan dingin denizin dalgalarını andırırlardı. Cömertçe bağışlanan tütsü, [g55] ateşin gücüyle hoş kokan dumanı, güneş ışınlarını kesen ve örten bir dağın zirvesine yerleşen bahar sislerine benzerdi. [Manastırlara] yerleşmiş [rahiplere] gelince, onları be-timlemeye hangi dil yeterlidir? Onların tatlı nağmeleri ve Mezmurlar'ın fasılasız ötüşü, onların Kutsal Kitabı okumaları, Tanrı'nın bayram günlerini ve şehitleri anmaları, onların ortak arzuları ve ilahi coşkuları ve daha fazlası.

İşler bir zamanlar böyleydi. Ama şimdi, [kiliseler] her şeyden soyulmuş ve çıplak bırakılmış, bütün ihtişamından yoksun, yağmalanmıştır. Bu kulağa hoş gelen şarkılar yerine, koro şefi haline gelen baykuşların [ağlamaları] ve çığlıklarına sahibiz. Mezmur şarkılarının yerine, güvercin ve kumru [52] şarkı söylüyor, Peygamber'in söylediği gibi: Onlar tatlı bir şekilde yavrularını çağırır. Mumlar söndürülmüş ve tütsülerin tatlı kokusu geçmişti. Bir zamanlar tezyin edilmiş ve kutsal tacı giyerek yeni gelin gibi süslenmiş Kutsal sunak şimdi acınacak bir manzara, uğruna gözyaşı dökülecek, süslemelerden soyulmuş, tozla kaplanmış, kargalar için tüneyecek bir yer haline geldimişti. Tüm bunların bir açıklaması hikâyeyi uzatacak, onu tamamlamaya

Cennet'ten lütuf yardımı gerekecektir. Şimdi hikâyemiz ile [g56] devam etme zamanıdır.

Büyük Konstantin onu öldüren hastalığa yakalandığı zaman, yakınında bulunanlara daha ileriye gitmelerini ve Ermenistan'dan birini bulmalarını ve yanına getirmelerini emretti. Onlar gidip Kiwrakos adında yaşlı birini buldular o, kat'oghikoslukta konuk evlerine denetçi olarak hizmet eden biriydi. Onu imparatorun önüne götürdüler. İmparator onu gördüğü zaman ona Ermenistan toprağı ile ilgili bir mektup verdi ve dedi ki: “Bu mektubu al ve onu Ermenistan Kralı'na ilet ve de ki; ‘Tüm fani varlıklara gönderilen ölüm daveti bana da geldi, mektubunu al ve krallığını oğluna ver ve [53] oğlunuz da onu sonsuza dek oğullarına bıraksın!’” Sonra, yatağında yatarken, [Konstantin] öldü. Şimdi [Kiwrakos] bu mektubu aldı ve onu daha fazla servete satmak için Michael'in saltanatı zamanına kadar sakladı. Ah o acı anlaşma! Kaç kişinin kanından sorumlu? Bu satış nedeniyle kaç kilise yok edildi? Kaç şehrin nüfusu azaldı ve terkedildi? Kaç kalabalık yer ıssızlaştı! Bütün bunları [düzgün] bir yerde konuşacağız, ama şimdi başladığımız sırayla devam edelim.

Bizans İmparatoru kralın ölümünün haberlerini duyunca, Ermenistan ile ilgili belgeyi buldu ve sanki kendi mirasıymış gibi Ani şehri ve topraklarını elde etmeye ilgilendirildi. [Yovhannes'ın] ölümünden beri ona vekâlet eden Sargis adında Ermenistan'ın başlıca asilzadelerinden biri, Shirak ve onu çevreleyen bölgelere hükmetmeye niyetlendi, bundan dolayı da Kral Yovhannes'ın evinde bulunan tüm hazineleri topladı. Şimdi güçlü, şöhretli ve -herkesin üzerinde- asil bir dindarlığa sahip olan [g57] Vahram Pawlaw akrabaları, oğulları, yeğenleri (erkek kardeşlerin oğulları) ve [54] takriben otuz asilzade ile birlikte [Sargis] ile birleşmeyi reddetti. Bunun yerine onlar kendilerine Ashot'un oğlu Gagik'i davet ettiler ve onu kralları yaptılar, sonra akıllıca ve hileyle onu şehre getirdiler.

Sargis, gelişmeleri görünce, Kraliyet hazinelerini aldı ve zaptedilemez Ani kalesine kapandı. Gagik, tek başına onu görmeye itti, erkekçe, cesur yüreklilikle ve yalvaran kelimeleri kullanarak, onu ikna edebildi. [Sargis] kaleyi terketti ve Surmarhi (Sürmari) denilen müstahkem şehre gitti. Ancak Gagik'e ne ani Kalesi ne de onun kontrolü altındaki diğer kaleleri verdi. Bir kez daha [Surmarhi'ye] gidince, [Sargis] sahip olduğu her şeyi Bizanslılara vermek ve onlara gitmek üzere nafile bir plan düşündü. Şimdi birkaç adam ile Gagik ordunun ortasında Sargis'in olduğu çadıra gitti.

Onu tutukladı ve başkentine girdi. İsyancı öldürülmeliydi. Ama Gagik, Saul gibi düşünerek, onu kendi arabasına oturtarak ikinci Agag'ı bağışladı. Bu nedenle, Saul gibi, ölümden daha acı bir hayatla cezalandırıldı.

[55] Bu günlerde Bizans orduları tüm ülkeyi kılıç, ateş ve esir alma yoluyla ıssız hale getirene kadar, arka arkaya dört kez Ermenistan topraklarına girdiler. Bu felaketleri düşündüğümde hislerim beni terk ediyor, kafam karmakarışık oluyor ve dehşet ellerimi titretir, öyle ki kompozisyonuma devam edemiyordu. Çünkü bu, bol gözyaşlarına layık acı bir öyküdür.

Bundan önce, topraklarımız gezginlere yoğun, yeşil, yapraklarla kaplı ve meyve veren bitki örtüsü ile muhteşem ve mutlu bir cennet olarak görünüyordu. Çünkü prensler, prenslik yerlerini parlak teşviklerle dolduruyor ve önlerinde duran askerleri yakıcı renkleriyle bahar bahçelerine benzemekteydi. Ve [askeri] denetimler isetrompet, ziller ve diğer müzik aletlerinin seslerinin dinleyicileri zevkle heyecanlandığı, neşeli şarkılar ve kelimeler ile şatafatlı kutlamalar idi. O zamanlar yaşlılar, saygı değer beyaz saçlarıyla şaşaalı meydanlarda otururlardı. Anneler, kollarındaki bebeklerine anne şevkati gösteriyor, çünkü onların büyük sevinci, yeni tüylü yavruları hakkında sürekli çırpınan güvercinler gibi üzücü maşakat dönemini unutturmuştu. [Düğün] odasındaki gelinler, [56] nikâh koltuğundaki damatlar, tutkulu, ateşli, sınırsız arzular ve eğilimler hakkında ne söylemeliyim? Ama biz babadan kalma tahta ve kraliyet asaletine dönelim. Çünkü [ataerkil taht], öğretisel lütufla yağın hayat veren sular, kilisenin verimli bahçesini gübreleyen manevi armağanlarla yüklü sisli bulutlar gibiydi ve [ataerkil tahtı, korumak için] onun emriyle, surlar üzerinde harekete hazır hazır muhafızlar yerleştirilmişti. Krala gelince, şafak vakti şehirden çıktığında gerdek yatağından kalkmış gelin-damat ya daherkesin bakışlarını diktiği, tüm varlıkların başlarının üzerinde yükselen güneşi andırıyordu. Yine Kral, herkesin dikkatini çeken ve onları şaşkına çevirengöz kamaştırıcı kıyafetler ve incilerle süslenmiş bir taç içinde parıldıyordu. Altın süslemelerle bezenmiş beyaz at, [Kral]'dan önce gidiyor ve güneşin ışınlarını geri çevirip izleyenlerin gözlerini kamaştırıyordu. [g59] Önden giden insanların yoğun kalabalıklığıbirbiri üzerine kümelenen denizin dalgaları gibiydi. Köylerin ve tarlaların dibine kadar olan inziva yerleri, iyimser bir gıpta ile motive edilmiş, kalabalık ve rahiplerle ilgili emirlerle doluy-

du. Topraklarımızda [geçmişte] böyle birçok şeyler vardı. Bu [betimlemeyi] kâğıda döktüm böylece [ülkeye] ne olduğunu açıkladığımda herkes gözyaşlarına boğulacak.

[57] Bugün ise kral onurdan mahrum, bir esir gibi uzak bir yerde ikamet ediyordu. Benzer şekilde ataerkil taht da, üzerinde oturanlardan mahrum, henüz dul kalmış yeni bir gelinin üzgün yüzünü andırıyordu. Süvariler, efendisiz kimi İran'da, kii Yunanistan'da, kimi Gürcistan'ta başıboş dolaşıyordu. Asilzade tugaylarının sepuhları (Sepuh: Ermeni soylu ünvanı) babadan kalma mirasını terk etmiş ve varlıklarını yitirmiş ve bulundukları yerde inlerindeki aslan yavruları gibi hırslıyorlardı. Kraliyet Sarayı ıssız bir harabe haline gelmişti. Kalabalık yerler, sakinlerinden mahrum edilmişti. Üzüm bağları toplandığı zaman ne bir sevinç sesi, ne de şarap preslerini ezenler için bir övgü duyarım. Ne çocuklar ebeveynlerinin önünde oynuyorlar, ne de yaşlılar meydanlarda sandalyelerde oturuyorlar. Düğün sesi duymuyorum, gelin odaları da süslenmiyor. Tüm bunlar azalmış ve sonra kaybolmuştu, Mezmur'un dediği gibi: "Geri dönmeyecek." **[Mezmurlar 40. 9]**

Her şeyimiz ağıta dönüşmüş, memnuniyet elbisemiz hüznü çuval bezi haline gelmişti. Talihsizliklerimizin anlatımına hangi kulak dayanabilir? İç çekmeyen ve hıçkırıklara dönüşmeyen hangi taşın kalbi vardır? İç çekişlerimizi Jeremiah'ın ağıtlarıyla karıştırmanın zamanı geldi: "Zion'un yolları yas tutuyor çünkü [g60] onların üzerinden geçecek kimse yok. " **[Ağıtlar 1. 4]**. Kudüs yıkıldığında böyle şeyler söylendi, ancak [aynı sözler] bu [şimdiki] günlerde yerine getirildi.

[58] Şimdi bütün bu [felaket] bir süre önce anımsadığımız bu satış yüzünden Ermenistan'ın üzerine dadandı. Bana öyle geliyor ki, bu satış, Yahuda tarafından etkilenenden daha insanlık dışıydı, bu durumda, satıcı hakaretlere maruz kalmasına rağmen, yine de bu satış tüm topraklar için kurtuluşun bedeli oldu. Böylece büyük Petrus Katolik mektuplarında şunları yazdı: "Biliyorsunuz ki babalarınızdan miras kalan beyhude yollardan fidye aldınız, gümüş veya altın gibi bozulabilir şeylerle değil, Mesih'in değerli kanıyla" **[I Petrus 1.18-19]**. Fakat bu durumda, satıcı çok fazla kötülüğün nedeni haline geldiğinden dolayı, son derece insanlık dışı ve acımasızdı. [Bu tüccar], Rabb'in ektiği ve Aydınlatıcımızın on beş yıllık yorucu emeği ile baktığı üzüm bağını çitinden mahrum bıraktı, kulelerini yok etti ve onu yoldan geçenler için bir yer yaptı, konunun özü Davidic'in Mezmurlar da dediği gibi "Ormanın domuzu

onu lekelemişti ve yaban domuzu onun içinden sıyrılıp geçmişti.” **[Mezmurlar 79. 14].** Bütün bunların haberi Rab'be ulaşsınve adaleti ona (faile) pay etsin. Şimdi anlamımıza geri dönelim.

[59] Ermeni takviminin 494. [1045] yılında Ani, savaş yoluyla değil, ihanet yoluyla alındı. Zira [Bizanslılar] İmparatorun emriyle “sadece seni görmek isterim, sonra krallığınızı size iade edeceğim, size topraklarınızı ve şehrinizi ebedi miras olarak veren bir belge yazacağım,” şeklindeki bir yemin ve Haç’ı kullanarak Gagik'i ikna etmeyi başardılar. Bilginlerin dediği gibi “bilge adam yemin eder ve aptal inanır,” ya da benzer şekilde “yalancıların sözleri peynir kadar suludur ve aptallar onları yutar.” [Gagik]'inonlara neden inandığını, [g61] yeminler ve Haç yüzünden mi, ace-milik yüzünden mi yoksa ürkek bir doğa yüzünden miolduğunu bilmiyorum, fakat [her durumda] o şehrin [Ani'nin] anahtarlarını sonrasında Aydınlatıcımızın patriyarkal tahtını işgal edecek olan Petros'a [I Gedadardz, 1019-1058] verdi; ve [Gagik] büyük şartlar ve yeminlerle topraklarının tüm meselelerini [Petros] emanet etti. [Gagik] Vahram'a ve onu tahta çıkaran diğer *azat*lara kulak vermedi, daha ziyade Sargis'in aldatici desteğini dinledi ve böylece şehri terk etti ve ağa yakalanan bir balık ya da bir tuzağa yakalanan bir kuş gibi tek yönlü bir yolculukla Yunanlılara gitti. Şimdi [Bizans] İmparatoru [Gagik]'i gördüğünde, yeminini ve Haç'ın şefaatinin unuttu. Hayır, [60] o Gagik'i onunla birlikte kalmaya mecbur etti ve şunu talep etti: “Bana Ani'yi ver, karşılığında sana Melitine (Malatya) şehrini ve çevresindeki yerleri vereceğim.” Ama [Gagik] razı olmadı.

[Ani'nin] talep edilmesi durumu uzayınca, cesur Vasak'ın oğlu Grigor, imparatorun huzuruna gitti. [Grigor] sağgörülü bir adamdı, bu yüzden itikat (din bilimi) konusunda eşsiz olduğunu gördü. Gagik'in ülkesine dönmesine izin vermeyeceklerini fark edince [Grigor] [Bizans] imparatorunun yanına giderek ve ona ait Bjni'nin¹⁸⁷ ve babadan kalma tüm mirasının anahtarlarını ona verdi. İmparator tarafından onurlandırıldı ve bu vesileyle imparatorun magistros rütbesi ve ikamet etmek için Mezopotamya sınırlarında köyler ve şehirlerden oluşan bir yer aldı. [Bunun] için resmi bir yazı verilde ve altın bir mühürle damgalandı buna göre [bölge] sonsuza dek nesilden nesile [Grigor'un aile mülkiyeti] olacaktı.

¹⁸⁷ Bjni-Becni Kalesi, Nig bölgesinin merkezi olup Erivan şehrinin kuzeyindedir. (Honigmann, *a.g.e.*, s. 173; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 39.)

Ani halkı, Gagik'in Bizanslılar tarafından alı konulduğunu görünce, onlar şehri ya Dawit'e ya Dawit'in kızkardeşinin eşi olan Duin'den¹⁸⁸ birine ya da Abhaz-ya Kralı Bagarat'a vermeyi düşündüler. Patrik Petros, [61] şehrin birine verileceğini anladığında, doğu bölgesine hâkim ve Samusat (Samson tarafından antik çağda inşa edildiğini söyledikleri) şehirde ikamet eden adama haber gönderdi. O [şöyle] yazdı: "İmparatoru bilgilendirin [neler olup bittiği ve ortaya çıkanlar hakkında] ve bu topraklardaki şehir ve kaleleri ona bırakırsak karşılığında bize ne vereceğini öğrenin." [Bizans elçisi] İmparatoru aceleyle bilgilendirdi ve İmparator, [Petros]'u hazineler ve yetkiyle tatmin etti. Böylece Bizanlılar Ani'ye egemen olup tüm bölgeye girdiler.

Bu arada Gagik İmparator ile birlikte kaldı, tesellisi mümkün değildi. [İmparator] şefkat gösterip kendisine istediği bir yeri verdi [ama] Ani ya da mahrum bırakıldığı topraklara nazaran daha değersizdi. Daha ziyade, [Bizanslılar] kat'oghikos [Petros]'u şehri ele geçirdiklerinden dolayı, teşekkürler ve ödüller ile mükâfatlandırıdılar. Ayrıca imparatorun emriyle Gagik, o bölgeyi yönetim Senekerim'in oğlu Dawit'in kızı ile evlendi. Davit ölünce de, başka mirasçı bırakmadığından dolayı o, bu bölgelere hükmetti.

[62] Şimdi orada Asit adında önceden Doğu'nun hâkimiyetini elinde tutan güvenilir bir prens vardı. İmparator onu Ani şehrine teğmen olması için gönderdi. Vardığında eşsiz bir onurla Patrik Petros'u yüceltti, himayesindeki topraklara boyun eğdirdi ve sonra çok sayıda asker ile bizzat Duin şehrine doğru gitti. Şimdi [o] şehrin Efendisi Apusuar, [Asit] ile savaştı ve şehrin kapısında Büyük Ermenistan Prensi Vahram ve oğlu da dâhil olmak üzere sayısız adam öldürüldü, bu Ermenilerde büyük bir yasa neden oldu. Asit, [Ermeni] takviminin 493. [1044] yılına kadar Kamenas onun yönetimini devralıncaya kadar Ermenistan'ın egemenliğini [kontrolünde] tuttu. Fakat Kamenas geldiğinde Patriği önceki payesine uygun olarak onurlandırmadı. Bunun yerine onun hakkında imparatora suçlayıcı mektuplar yazmaya başladı ve "İmparator, Karin bölgesindeki Arcn mıntıkasına yerleşmenizi emretti," diyerek hileyle [Petros'u] şehirden uzaklaştırdı. Bunun üzerine Patrik kalkıp ve bizim kalabalık nüfusa sahip *shahastana* geldi, şehir onu [orada] isteyen izleyicilerinin sevinçleriyle doluydu. Tanrı'nın Kutsal Vahiy bayramı vakti [g63] yaklaştı. Bayram günü geldiği

¹⁸⁸ Aras Nehri'nin kuzeyinde yer alıp Ortaçağ Ermîniyye'nin en büyük şehirlerindendi.

zaman, [Petros] ile birlikte [63] geniş bir topluluk, ovanın kuzey kesiminde yer alan dağlardan aşağı akan çalkantılı sulara indi. Orada günün kutsallığını görkemli ve uygun bir şekilde kutladı. Şimdi Tanrı'nın yağı [kutsal vücut yağı]'nın suların üzerine serpilmesi zamanı geldiğinde kalabalıktan bir Tachik adamı çıktı ve suda vaftiz olmak istedi. [Petros] onun bunu neden istediğini sordu ve onun Hristiyan olmak istediğini öğrendi, bunun üzerine suya girmesini emretti. Kutsal su taşıyıcısı şişeyi eline alıp onun yanında durdu, fakat onu kırarak kutsal yağın su üzerine bolca dağılmasını sağladı. Ancak bir cam parçası elini ciddi şekilde yaraladı ve çok kan aktı. Bunu gören birçok kişi “bu iyi bir şeyin işareti değil” diyerek kehanette bulundu ve gerçekten [kehanet] o gün gerçekleşti. Onlar yemek masasında oturmuş iken bazı adamlar geldi ve [Petros]'u alıp onu Xaghtoy Arhich adlı kaleye götürüp yerleştirtirdiler. Ardından Ermenistan'dan [Petros]'un Xach'ik adındaki yeğenini (kız kardeşinin oğlunu) getirdiler ve onu Seaw K'ar (Siyah Kaya) denilen kaleye yerleştirdikler. Onlar neredeyse Paskalya olana kadar [tutuklu] kaldılar. Sonrasında oradan çıkarıldı ve Konstantinopolis'teki kralın huzuruna götürüldüler. Bunun öncesinde Xach'k'in büyük abisi Anania, krallığın yarısı üzerinde hâkimiyetkuran bir hadım tarafından oraya götürülmüştü.

2.11. Basen Bölgesi'nde ve Smbat'ın Dağı Olarak Anılan Dağda Meydana Gelen Yıkıma İlişkin

Aynı yıl Tanrı'nın gazap kapısı topraklarımıza açıldı. Sayısız birlikler Türkistan'dan ileri hareket etti, atları kaya kadar sağlam toynakları ile kartallar kadar çevikti [g64]. İyi kuşanımlı, yayları gergin, okları keskin, ayakkabılarının bağları asla çözülmezdi [yani onlar her zaman hareket halindeydiler]. Vaspurakan bölgesine ulaştıklarında onlar, doyumsuz aç kurtların yiyeceklerini bir çırpıda bitirmesi gibi Hristiyanların üzerine atıldılar. Basen bölgesine ve Vagharshawan olarak adlandırılan büyük araziye gelinceye kadar yirmi dört bölgeyi kılıçla, ateşle ve esir alarak yakıp bozdular. Bu hikâye birçok acıklı ağıt ve gözyaşı hak ediyor. Onlar, aslan ve aslan yavruları gibi hızlıydılar, birçok insanın cesetlerini acımasızca etçil hayvanlara [65] ve kuşlara attılar. Orada da aynı şeyi yapmak için Karin şehrine doğru gitmek istediler. Ancak Okyanusu sınırlayan Tanrı “Buraya kadar geleceksin ve daha uzağa gitmeyeceksin, gururlu dalgaların burada kalacak” deyerek onların önlerine kalın bir sis yaydı ve ilerlemelerini durdurdu. Tanrı, bunu derin bilgeliğiyle, biz onların korkusu-

nu, aynı zamanda onlar da başardıkları şeyin kendi güçleri nedeniyle olmadığını öğrensinler diye yaptı. Hayır, onları şiddetle engelleyen El, yolculuklarına yardım eden El ile aynıydı.

[Tanrı] O'na karşı günah işlediğimiz için üzerimize yabancı bir kavmin aracılığıyla gazabını yağdırdı. Ama bir kez daha buna pişman oldu ve kötülüklerinin üzerimize uğramasına son verdi, çünkü O merhametlidir. Ama ne gazabı tamamen büyüdü ne de öfkesi sonsuza kadar sürdü. O, adil hâkim olduğu için bizi denemek zorundaydı, yine de affedici Yaradan olduğundan dolayı merhamette acele etti. O, merhametin Tanrısı olduğu için üzerimizde dolaşan kötülöklere üzüldü. Gerçekten O, [g65] hem [öfkesini hem de affediciliğini] bize gösterdi: önce bizi hak ettiğimiz bir intikamla cezalandırdı, sonra öfkesi geçti, böylece tamamen mahvolmadık. Biz Firavun ve onun yandaşlarının hastalığına [66] -ahmakça bir vurdumduymazlıkla- yakalandık. [Firavun] işkence gördüğünde şöyle itirafta bulundu: “Bu Tanrı'nın parmağıdır” **[Göç 8.19]**, ancak korkunç gazap geçtiğinde, Tanrı'ya karşı saygısızlıkla dolarak dedi ki: “Ben ne Tanrı'yı tanıyorum ne de İsrail'in gitmesine izin vereceğim” **[Göç 5.2]**. Son cezaya uğrayıp en derin uçurumun sakini haline geldiğinde, kendinden geçmiş bir şekilde şöyle dedi: “Bu Tanrı'nın parmağıdır.” Tıpkı elin on parmakla bütün eserleri yapması gibi, orada bir parmakla başlayan ceza on ile sona erdi. Sonra İsrail'i salıverdi.

Şimdi [Tanrı'nın] gazabı ortaya çıkıp korkunç kötölökleri ortaya çıkaracak derece artıktan sonra biz korkunç dehşet ve şok içinde titreyerek oturduk. Fakat Tanrı merhamet edip onların yollarını bir sisle kapattı ve küstah istilacıların yürüyüşünü engelledi. Biz iyi amellerimizin şüpheli ve şükürümüzün de az olduğunu kabul ettik. Ancak kardeşlerimizin çektiğı cezadan ders almalıydı ve Peygamber'in “Kötü yollarınıza bir son verin ve iyi şeyler yapmayı öğrenin” **[Yeşaya 1.16-17]** şeklindeki kurtarıcı tavsiyesini öğrenmek için acele etmeliydik. Tanrı'yı dürüstlüğümüzle sakinleştirmeli ve [67] Cehennem azabının yanan alevlerini söndürüp bizi affetmesi için öfkeyle kaldırdığımız o eli indirmeliydik. Ama biz bunu unuttuk. Kalbimiz O'nun bilgeliğı ile aydınlanmamıştı. İnsafsız olanlar için, Tanrı insafsız, adaletsiz olanlar için, Tanrı adaletsizdir. Yaban domuzu gibiydik, kendimizi her şeyin sorumluluğunu taşıyan [g66] Ayet'ine atıyorduk. Bize öyle geldi ki, onlar suçlu oldukları için azaba uğradılar oysa bizi adaletli oluşumuz kurtardı. Fakat Rab'bin emrini ve yol gösterici

öğütlerini hatırlamadık: O zamanlar, Pilatus kanı kurbanlarıyla karışmış Hıristiyanlardan bahseden bazı şeyler vardı. İsa onlara şöyle karşılık verdi: “Böyle acı çektikleri için bu Hıristiyanlar’ın diğer tüm Hıristiyanlar’dan daha günahkâr olduğunu mu sanıyorsunuz? Size hayır diyorum. Ama tövbe etmezseniz hepiniz böyle mahvolacaksınız” **[Luka 13.4-5]**. Bununla birlikte, İsrail'e hakaret eden, süzölmüş şarap içen, kokulu yağlarla sürülen ve Fildişi kanepelerde rahatlayan Amos'un sözlerine göre kendimizi yönettik, ama Yusuf'un talihsizliği onları rahatsız etmedi. Tanrı, bazı insanlar işkenceye maruz kaldıklarında, “Ağlayanlarla ağlayınız” **[Romalılar 12.15]** diyerek onlara yakın olanların üzüntülerini paylaşmalarını istedi. Ama onlar tam tersi davrandılar. Onlar [68] tek bir kandan olmalarına rağmen, Yusuf'un kabilesinin tutsak edilmesinden acı duymadılar. Bu nedenle peygamber onlara karşı bir suçlamada bulundu. Aynı [kader] bizim başımıza da geldi.

Esaretimizin ikinci yılı olan [Ermeni] takviminin 497. [1048] yılında bir kez daha öfke dolu acı tortuları, devasa dalgalar halinde Pers'ten harekete geçti. Uçsuz bucaksız Basen ve Karin ovalarını doldurdular. Bu selin çağlaması batıda Xaghteaç bölgesine; kuzeyde Sper'e ve Tayk' ile Arsharunik kalelerine; güneyde ise Taron'a¹⁸⁹, Hashtenic' bölgesine ve Xorjean ormanlarına kadar ülkenin dört köşesine yayıldı. On dört gün dinlendikten sonra bir kez daha ortaya çıktılar, dağları ve çalılıkları istila ederek tüm ülkeyi ele geçirdiler [g67]. Bana öyle geliyor ki; bu olay, genç Yeremya'nın içki olarak altın kadehler içinde krallara, uluslara, şehirlere, prenslere ve onların birliklerine ve son olarak da Sisak Hanedanına verdiği katkısız şaraptan kaynaklanıyordu. İşte kehanet gerçekten yerine getirildi. Çünkü Ermenistan o saf şaraptan içti ve uğursuz bir şekilde sarhoş oldu. İçenler hissizleşti ve duygularını kaybetti [69]. Onlar tüm [azapların] onların üzerine uğramasından sorumlu olana dek içtiler. Ve şimdi tüm yolların geçişlerinde çıplak, rezil ve bütün yolcular tarafından hakarete maruz bırakılmış olarak yayılmış yatıyor. [Ermenistan] evini terk etti, tanıdıklardan soyutlandı, aile ve akrabalarından uzaklaştı, tüm insanların kölesi ve esiri [haline getirildi].

Peygamberin sözlerini tekrarlayanın zamanı geldi: “Genç çekirgeden artakalan ürünü olgunlaşmış çekirge yedi. Ondan artakalanı yumurtadan yeni çıkan çekirge

¹⁸⁹ Ermenistan'ın on beş eyaletinden biri olan Turuberan eyaletinde, Van Gölü'nün batısında yer alıp bugünkü Muş ilidir.

yedi. Ondan artakalanı da yavru çekirgeler yedi” **[Yoel 1.4]**. Peygamberlerin tüm sözleri bizim üzerimizde gerçekleştiğine görebu sözler aynı şekilde benim de kendime aittir. Kesen ve üşüşen çekirgeler geçti, ama benim bahsini ettiğim zıplayan ve mahveden çekirgelerle ilgilidir. Persler ve diğer barbar putperest halklar ilk ortaya çıktıklarında pek çok bölgeyi cinayetlerle kirlettiler ve yüklü miktarda ganimet ve esir alarak ülkelerine döndüler, diğer milletlere ve krallıklara güzel haberler götürdüler. Peygamberin, “Ey bütün kır hayvanları, ormanda yaşayan bütün hayvanlar, yiyip bitirmek için gelin!” **[Yeseya 56.9]** sözleriyle [70] onları davet ettiler. Bir sonraki yıl geldiğinde, yeme atılankartallar gibi sayısız okçu ve kılıçlı birlikleri bir araya getirdiler. Eylül ayında bir Çarşamba günü, mübarek Haç Bayramı’nda, [g68] büyük bir heyecanla süratle bizim topraklarımıza geldiler.

Bu bizim için ağıtlı ve yaslı bir tarihtir. Tüm halk, bu hikâyeye hıçkırma hıçkırma ağlanmaya davetlidir. Ninovalılar, Peygamberin -o, onların şehirlerine giren bir yabancıydı ve kimsenin tanımadığı önemsiz biriydi- tehditlerinden dehşete kapılmışlardı ve kraldan değirmenciye kadar herkes hıçkırarak ağladı, herkes melenkolik tövbe kıyafeti giyerek yemeyi bıraktı, kendini daha fazla ağıt yakmaya zorladı. Dahası onlar, “Belki o zaman Tanrı fikrini değiştirip bize acır, kızgın öfkesinden döner de yok olmayız,” **[Yunus 3.9]** diyerek profesyonel ağıtçı kadınlar çağırdılar. Bizim hikâyemiz daha ne kadar ağıt hak ediyor, neden yalnızca bir tehdit değil de gerçek bir ceza öfkesi üzerimize musallat edildi. Amagünahkârca eziyet çekerek ve yok edilerek dünyayı şaşkına çevirecek bir gösteri olduk, Havari’nin azizlerle ilgili söylediği gibi gelecek nesiller için [71] mutsuz bir tarih geride bıraktık. Çünkü [bizim] şehirlerimiz harap edildi, evlerimiz yakıldı, saraylar fırına dönüştü, krallara has bir şekilde inşa edilen odalar küllere döndü. İnsanlar meydanlarda öldürüldü, kadınlar köle olarak evlerinden alındı, süt kuzusu bebekler kayalara fırlatıldı, küçük çocukların güzel yüzleri soldu. Kadınlar insanların içinde aşağılandı, gençler [kendi] büyüklerinin önünde hançerlendi, yaşlıların saygı değer beyaz saçlarına kan lekesi bulaştıve [g69] cesetleri yerlerde yuvarlandı. Düşmanların kılıçlarıkörüldü, elleri zayıfladı, yaylarının kirişleri kırıldı, sadalarında ok kalmadı ve onlar yorgun düştüler -fakat merhamet kalplerinde bir yol bulamadı.

Aman Tanrım! Senin merhametin için! Sen ki, meralarındaki sürülere musallat olan dinsizlerin kibrine tahammül edensin, halkınız unutmasın ki, siz babanın tek

evladının [oğulun] gelmesini başlangıç kabul ettiniz ve onu vaftiz edilmiş birinin kanıyla korudunuz. Tanrım, neden [bizi] tamamen reddedip öfkelenedin ve dinsizlerin, acımasızların ve isyankârların eliyle bize ihanet ettin? Günahlarımızı hatırlama ve günahlarımızdan dolayı yüzünü bizden çevirme [72]. Bunun yerine, sizin yöneten ve adını üzerimize yerleştiren mazzam elini ve kudretli yüce kolunu hatırla. Ama şimdi, Sensinirlendin ve biz günah işledik. Bu nedenle birçok halk arasında köle olarak gezindik ve herkesin nazarında günahkâr bir hal aldık. Rüzgâr bizi savurdu ve orada ne senin ismini anacak ne de sana sığınmayı hatırlayacak kimse kalmadı. Zira Sen, günahlarımız yüzünden bizden yüz çevirdin ve bize hiyâhet ettin. Bize sonsuza kadar sinirli kalma ve zamanla bizim günahlarımızı unut.

Yazık o günün şafağına! [Yaratılışın] ilk gününde Tanrı'nın sözleriyle cisimsiz bir tür olarak var olan o ışık, dördüncü gündemadde halini aldı ve dünyanın ebedi gezginleri olan gündüz ve gecenin prensleri olan aydınlığı/ışığı [yaratmak için] ayrıldı. Biri [varlığı, güneşi] erkekleri iş için uyandırırken diğeri [ışık, ay] vahşi hayvanlara cesaret veriyor. Fakat şimdi öğle vakti tutulma oldu ve her taraf geceye dönüştü. Uzun zamandan beri ininde hırıltılar çıkaran yabani pagan halkı, Peygamber'in ifadesiyle Tanrı'nın otlaklarında yemeklerini arıyorlardı [73]. Günümüz geceye dönüşünce [g70] onlar ortaya çıkarak dünyanın her tarafına yayıldılar. Birçok av yemeğe doydular ve uzun yıllar çocukları için yetecek olan arta kalanları da biriktirdiler. Ülke onlardan önce meyvelerle dolu bereketli bahçeler gibi olup, her yerde onlar için yeteri kadar çok avbulunmasına rağmen yine de Mananaghi bölgesinde Smbatay Berd (Simbat'ın Kalesi) dağında daha çok vardı, zira muazzam kalabalıkta firari, sayısız miktarda hayvanla burada toplanmışlardı. Kâfirler saldırıya geçti, zorla kaleye girerek herkesi kılıçtan geçirdiler.

Orada çok ağıt hak eden bir manzaraya tanık olunabilirdi. Çünkü kimilerini tutup kılıçla öldürmüşler, kayalık yerlere sığınıp kendilerini kurtamaya çalışanları [Selçuklular] oklarla öldürmüş ve bir mağaraya kaçan kalabalık insan grubu ise [üzeline yuvarlanan] devasa kayalarla ezilerek katledilmiş vecesetleri bir oduncunun odunları istiflemesi misali üst üste yığılmış ve dağın önündeki vadiyi doldurmuştu. Ne yazık ki [74] o günün ışığı çok acıydı! Cesur adamlar silahlanıp öfke dolu bakışlarla bir araya gelirken, korkaklar baygınlık geçirmiş, kadınlar akıllarını kaçırmış ve gençler ise [tehlike] ile dalga geçmişti. Düşman her taraftan onları kuşattığı için bir

çıkış yolu bulamadılar. Orada sevgililer için merhamet, arkadaşlar için de ağıt yoktu. Babalar çocukları için şevkati, anneler de yeni doğan çocukları için sevgiyi [unuttu]. Ne yeni evli olan kadınlar eşlerinin sevgilerini hatırladı ne de erkekler onları arzulayan kadınlarını öpmeyi düşündüler. Ayin ilahileri [g71] rahibin dilinde kesildi ve mezmurlar okuyucuların dudaklarında durdu. İstisnasız herkesdehşet ve titremeye kapılmıştı. Şiddetli buhranlar nedeniyle birçok hamile kadın çocuklarını düşürmüştü. [Selçuklular] tuzaklı avcılar gibi zayıf ve bitkin düşene kadar bütün gün bu dağı kuşattılar.

Şimdi akşam karanlığı çökerken onlar, yağmalarını, esirlerini ve maktüllerden aldıkları ganimetleri alıp ayrıldılar. Fakat daha önce olanlardan çok fazla matem ve acınacak bir tablo geride bıraktılar. Birçok şekilde can çekişen vardı: bazıları [ölümcül yaralar] almış ve [75] hala yaşıyorlardı. Susuzluktan dilleri kurumuş, zayıf ve yumuşak sesleriyle susuzluklarını giderecek birini aradılar fakat onlara su verecek kimse yoktu. Kötü bir şekilde yaralanıp ses çıkaramıyanlar, zorla nefes alıyorlardı. Boğazları kesilmiş ancak hala hayatta olan diğerleri de acı içinde gürleyen sesler çıkarıyordu. Yine kötü şekilde yaralanan diğer bazıları, toprağı ayaklarıyla kazıp tırnaklarıyla tırmalıyorlardı. Görünüşlerio kadar çok korkunç olanlar vardı ki, çoğu kaya ve diğer cansız nesneler ağıt yakıp iç çekiyorlardı. Kâfirler, esirleri alıp dağdan ayrıldıklarında, çocukları ebeveynlerinin kucaklarından alıp yerlere atıyorlardı ve [Selçuklu]’ların kamp kurduğu yer onlarla doluydu. [Çocukların] bazıları kayalara çarptıkları zaman öldüler. Bazılarının ise yanları yırtıldı ve bağırsakları yerlere döküldü. Canlı kalanlara gelecek olursak, ağlamalarına hangi kulak dayanabilirdi ki? Yürümeye muktedir olan [çocuklar] orada annelerini arayıp dolaşıyor, dağlar çocuklarınçığıllıklarıyla yankılanıyordu. Ayakları üzerinde durabilen [gençler] [76] dizlerinin üzerinde sürünerek ağlıyorlardı. Hatta onlardan daha genç olanlar ayaklarıyla yerlere vuruyor, sürünerek güçsüzleşiyor ve güçlkle nefes alıyorlardı. Acıklı sesleri vedinmeyen ağlamalarıyla doğaları gereği sabırsız, kızgınlıkla sağa sola savrulan, dinleyenlerin kulaklarında ağırlaşan melemeleriyle annelerinden yeni koparılmış kuzulara benziyorlardı.

Ah dağ, bu senin kötü tarihin! Tanrı’nın üzerinde yerleşmek istemediğı kan, istila ve kaybın dağı. Sanabir dağ demekimkânsızdı. Aksine sen ülkenin tüm nüfusunun içinde yok olduğu bir çamur çukuruydun. [Şimdi] vahşi hayvanlar seni mesken

tutmuş, çaylaklar ve akbabalar seni kendilerine yerleşim yeri yapmış ve tilki sürüleri etle doymuş eğleniyorlar. Ah dağ! Sen, Hermon [dağı] gibi cennet damlacığından ziyade üzerine düşen cesetlerin yağı ve kanıyla döllemişsin. Ah dağ! Sen, Sina tepesi gibi Tanrı'nın Musa ile konuştuğu bir aracı değişin ama Eliaölüm korkusuyla Jezebel'den kaçıp Koreb [dağına] giderek hayatta kalırken, sen mezmurlar okuyan çoğu rahibi [77] ve dularıyla sürekli Tanrı ile sohbet eden papazları susturdun. Ama sana sığınanlar kılıcın ihanetine uğradı ve tilkilere yem oldular. Ah dağ! Düşündüm de İsrail oğullarının mahvolduğu Geghbu dağıyla aynıydın. Şimdi bu yüzden Davut'un bu [dağ] hakkındaki söylediği şeyleri sana tekrarlayacağım [g73]. Simbat'ın dağları, senin üzerinde helak olan inanan erkek ya da kadınların kanını içtiğin için, ne yağmur ne çiy üzerine düşmeyebilir. Her ne kadar onunla alakalı çoğu bilgiden az bir kısmını anlatmış olsam da budağın kötü tarihi burada son bulsun. Hadi bu tarihin konusuna dönelim. Beni gözyaşlarına boğan bu şekilde yazmak için tüm enerjimi toplamalıyım. Yeremya ile birlikte, profesyonel ağıtçı kadınları benimle birlikte ağıt yakmaya davet ediyorum, çünkü ben sefil kaçakların yaşadığı dağlar, mağaralar ve ıssız yerler hakkında yazmıyorum. [78]

2.12. Arcn'ın Acımasız Yıkımı Hakkında

Bundan ziyade memleketler çağında ünlü ve büyüleyici bir şehir olan Arcn hakkında yazacağım. Bir dağın üzerine tüneyen bir şehir gibi olup Büyük Peygamber Yesaya'nın Kudüs hakkında söylediği gibi, hem denizde hem karada çalışanlarıyla gücünü çoğaltıp sürdürüyordu. İşte Arcn için bereketli iyi şeylerle taçlandırıldığı ve her şeyin dilediği gibi olduğu zamanlar mazide kaldı. O zamanlar şehir, büyüleyici güzelliği ve ışıltılı süsleriyle herkes tarafından arzulanan yeni evlenmiş bir kadına benziyordu. Çünkü prensleri insancıldı, yargıçları dürüst ve namusluydu. Tüccarları kiliselerin kurucuları ve süsleyicileri, din adamlarına barınmak için yer verenler, yardım dağıtan ve yoksulların destekçileriydi. Ne ticaretteki alım-satım işlemlerinde hile ne değiş tokuşta hıyanet olurdu, spekülörlere acınır ve hor görülürlerdi, rüşvet olarak verilen hediyeler ise onursuzluk kabul edilirdi. Herkes azimle çalışıyordu. Rahipler, duanın kutsal sevdalılarıydı ve kilisenin emirlerine [g74] bağlıydılar. Bu yüzden [şehrin] tüccarları harikulade idiler [79] ve müşteriler de milletlerin kralları gibiydi. Bizim şehrimiz, diğer bütün şehirlerarasında göz alıcı zarafetiyle değerli bir mücevher gibiydi, tamamen güzel ve süslenmişti.

Ama Şüpheciler ve Pironcular kilisemize girdikten sonra adaletin hükümdarlığı adaletsizliğe dönüştü, gümüş sevgisi Tanrı sevgisinden daha üstün hale geldi, ihtiras Hz. İsa'dan daha fazla itibar gördü. Sonra bütün tevazu buyrukları çarpıtıldı ve düzensizlikle sonuçlandı. [Arcn]'ın prensleri, hırsızlarla arkadaş olup gümüşün hizmetkârları ve günahlaroldular; yargıçları rüşvet aldı ve rüşvet için adaleti sattılar, yetim ve dulların davaları savunulmadı. Tefecilik ve vurgunculuk kanun oldu. Buğday [üretimi] artmasına karşın, topraklar tahrip edilip harap edildiğinden insanlığı beslemek için uygun zamanda yeterli mahsülü vermedi. Arkadaşını aldatan akıllı olmakla övünürken gasp eden “ben güçlüyüm” dedi. Zenginler, fakir komşuların evlerine tecavüz edip tarlalarına el koydular ve Tanrı'nın hizmetkârı Musa'nın yazdığı [80] “Komşusunun tarlasını gasp edene lanet olsun,” **[II. Deuteronomy 27.17]** şeklindeki ilahi laneti düşünmediler. [Onlar] Yüce İşaya'nın bu tür insanları kızgınlıkla azarlayan sitemini hatırlamadılar: “Evlerine ev, tarlalarına tarla katanların vay haline! Oturacak yer kalmadı. Ülkede bir tek siz oturuyorsunuz. Her şeye egemen Rab'ın kulağına bu ulaştı” **[Yesaya 5.8-9]**. Bu [parçaya] daha fazla devam etmeyeceğim. Bugün [bu felaket] trampetlerle herkesin kulaklarına ulaştırılmasına rağmen onlar, Nabrovths'in üzüm bahçelerinin talan edilmesinin ardından [g75] Jezebel'in ne kadar acı çektiğini hatırlamadılar. Rahiplerin saygın ve kutsal seçimi de son buldu. Sunağa doğru itişip kalabalıklaştılar ve yalnız insanlar için değil Melekler için bile korkunç olan kitlenin tarifsiz gizemi altında ayini gerçekleştirdiler, İnsanlar buraya Tanrı için değil gümüş için gelmişlerdi ve “Gümüşü seçenleri onlar küçümsemiş olacak” **[Mezmurlar 67.31]** diyen Mezmurlar'daki ilahiyi unutmuşlardı.

Kadınların kınanmasına ben ne diyeceğim? Benim yazdıklarımaya gerek yok İşaya'nın söyledikleri yeterlidir. O, Kudüs'teki kadınların gösterişli ahlaksızlıklarından dolayı şöyle sitem etti: [81] “Siyon kızları kibirlidir ve boyunlarını uzatarak yürürler” **[Yesaya 3.16]**. Kibrin, bütüncötülüklerin kökü, anası ve ilk nedeni olduğunu düşünüyorum. Çünkü insanı bir iblise dönüştürür ve kendilerini [insanlar] işkenceye maruz bırakır. Bu hastalık kadın milleti başta olmak üzere herkese zarar veriyor. Evvela [kadınlar] bu [kabahat] ile suçlanmalı, ondan sonra yerlerde sürüdükleri, küpeleleri, yüzükleri, bilezikleri, fırırları, kolyaleeri ve şeyleri hatırlanabilir. Dinleyiciler, menfaatlerine baksınlar: “Saçların altın takılarının yerini kellik alacaktır,” başörtülerini çıkardıkları için saçları alay etmek için kesilecektir. “O zaman altın kemerin ye-

rini bir ip alacak, pahallı bir giysinin yerini bir çul alacak,” **[Yesaya 3.24]**, çünkü köle olarak götürüldüklerinde onları esir alanlara bunları verecekler.

Bütün bunlardan sebepsiz olarak bahsetmedim; aksine cezamızın kabahatlerimiz [doğasına] eşit veya daha şiddetli [g76] olduğunu göstermek istedim. [82] Şimdi eğer [Kudüs’tekiler] uygun bir davranış örneğinden yoksun olarak “Doğruluğunuz din bilginleriyle Ferisiler’inkini aşmadıkça Gökler’in Egemenliği’ne asla giremezsiniz!” **[Matta 5.20]** diyen İsa Peygamber’in tavsiyesini örnek alan bizler, daha ne kadar çok cezaya layıkız. Biz onları doğrulukta değil günahta geride bıraktık, bu nedenle bize ne bağışlaması ya da ne affı düşecek?

Şimdi doğru cezaların benzerliğini görün. Persler Kudüs’e karşı harekete geçtiler. Aynı zamanda bizim üzerimize de geldiler; Kudüs’ü yakıp yıktıkları gibi bizim şehirlerimizi harap ettiler, putperestler [Kudüs’teki] kutsal tapınağa girip, süs eşyalarını ganimet olarak aldılar ve kutsal tapınağı kirlettiler, benzer şekilde bizim kiliselerimize de girdiler, pis ayaklarıyla kutsal sunağa girmeye teşebbüs edip onu kirlettiler ve tezyinatını yağmaladılar. Kutsal tapınak ateşe verildi, oysa bizde, [Tanrı’nın] bir evi yerine birçok kiliseyi ateşe verdiler. Sayısız rahip kılıçtan geçirildi fakat ne kadar [rahibimizin] öldürüldüğünü kim hesaplayabilir? Şimdi benim için Davut’a uyup onun “Ya Rab neden uzak duruyorsun, sıkıntılı günlerde kendini gizliyorsun?” **[Mezmurlar 10.1]** şeklindeki sözlerine dayanarak ağıtlarımızı oluşturmanın tam zamanıdır. Onlar, Seni hor görüp, Senin kutsal yortularında böbürlenirken, ne zamana kadar Senin tapınaklarında adaletsiz davranışlar sergileyecekler. Bak işte! Putperestler Senin mirasına girdiler, kutsal tapınaklarını kirlettiler, kutsallarını yaktılar ve kilisenin şanını yerle bir ettiler. Su gibi hizmetçilerinin kanını akıttılar, yalnızca geçmişteki gibi ve Kudüs çevresinde yapmadılar, [burada] bütün ülkeyi öldürülenlerin kanıyla doldurdular. Gömülenlerin sayısına gelecek olursak akıl onu hayal bile edemez [g77].

Kim bizim şehrimizin başına gelen türlü türlü ve inanılmaz felaketleri yazabilir? [Burada] Sodomlular hakkında yazılanlar gibi oldu: “Lut Soar’a vardığında güneş doğmuştu. Rab Sodom ve Gomora’nın üzerine gökten ateşli kükürt yağdırdı” **[Yaratılış 19.23-24]**. Böylece güneş doğduğu zaman dinsizbir halk aç köpek gibi geldiler ve şehri kuşatıp içeri girdiler, tarlada çalışan orakçılar gibi şehrin yaşamını

biterene kadar kılıçlarıyla insanları biçtiler. Acımasızca sığınmacıların kaçtıkları evleri ve [84] kiliseleri ateşe verdiler, [Selçuklular] tıpkı Kurtarıcı'nın "Evet öyle bir saat geliyor ki sizi öldüren herkes Tanrı'ya hizmet ettiğini sanacak" **[Yuhanna 16.2]** şeklinde bildirdiği gibibunu hayırsever bir davranış olarak düşünerek hepsini yaktılar. O, bizzat kendisi açık bir şekilde nedenini açıklamıştı: "Bütün bunları size benim adımdan ötürü yapacaklar, çünkü beni göndereni tanımıyorlar" **[Yuhanna 15.21]**.

Hava da bu yıkıcı günün bir destekçisiydi. Uğuldayan son derece şiddetli bir rüzgâr, ateşi o kadar çok körükledi ki, dumanları koyu dalgalar halinde gökyüzüne yükseltti. Alevli ateş sütunları güneş şınlarını yok etti. Burada korkunç ve acımasız manzaranın en dehşetlisi görülebilirdi. Zira bütün şehir, pazarlar, yollar büyük salonlar maktüllerin cesetleriyle doluydu. Kim yakılarak ölenleri hesaplayabilir? Kılıcın parlaklığından kaçıp evlere sığınanların hepsi yakılarak öldürülmüştü. Rahiplere gelince kiliseye kaçanlar yakılarak öldü, dışarıda yakalanları öldürdüler ve bizi aşağılayıp utandırmak için de kollarına kocaman domuzlar koydular [g78]. Yanarak ve kılıçla ölen rahiplerin, piskoposluk ve kilise lordlarının sayısını 150'den fazla bulduk. Ama diğer bölgelerde olanlara gelecek olursak orada olanları kim hesaplayabilir?

[85] Ey ülkeler arasında bilinen, [güzel şeylerin] hepsine layık, saygıdeğer, kutsanmış yüce şehir, kötü tarihin işte böyle oldu. Şimdi gözlerinizi kaldırın ve çocuklarınızın köleliğe sürüklendiğini, bebeklerinizi merhametsizce kayalara fırlattığını, gençlerinizin ateşte yakıldığını, saygıdeğer ve şerefli yaşlılarınızın meydanlarda küçük düşürdüğünü, genç ve zengin kadınlarınızı ve kızlarınızı utanç içine düşürdüğünü ve köle olarak götürüldüğünü görün. Davut'un matem ilahileri bizim için yakılmaktadırlar: "Kudretini tutsaklığa, görkemini düşman eline teslim etti" **[Mezmler 77.61]** vb. Ama Mesih geç uyanmıştı ve [İncil] zamanında olduğu gibi burada değildi.

Arc'n in hüznü tarihini hikâyesini burada sonlansın, çünkü her kötü olayı kaydedemedik. Bizim ihmal ettiklerimizi öğrenmek isteyen harabelere baksız. Biz iki yerin, şehrin ve dağın acıklı hikâyesini yazdık. Yalnızca kendi gözlerimizle gördüklerimizi ve tecrübe ettiğimiz kötü şeyleri yazdık. Diğer şehirlerde ve diğer bölgelerde olan felaketlere gelecek olursak, kim [onları kaydedecek] kadar güçlüdür? Bu-

nun için çok zamanve çok söz gerekli olacaktır. [Anlatımımızı] mümkün olduğunca kısalttık [g79].

2.13. Bizanslıların Bulunduğu Basen Ovası'nda Meydana gelen Büyük Savaşı Kaybetmesi Hakkında

Peygamber Yesaya, Mısır'ın yıkımını haber verirken dedi ki: “Soan kentinin insanları ne kadar akılsız! Firavunun bilge danışmanları saçma sapan öğütler veriyor” [Yesaya 19.11]. Burada aynı şeylerle karşılaştık. Çünkü Bizans süvarileri ve Doğu topraklarının muhafızları sayı olarak az değillerdi. Ordunun yaklaşık 60.000 kişi olduğu söylenir. Ordunun başında Ermenistan'a hâkim olup “ateş” manasına gelen Kamenas, Vaspurakan bölgesini elinde tutan Bulgar oğlu Aharon ve *magister* ünvanına sahip Ermenistan'ın güçlü prensi Grigor buluyordu. İncil'in birçok prensin yönetimin bozulacağı, uygunsuzlaşıp dağılacağına dair söyledikleri bunlar için de geçerliydi. Sıkı bir birlikle ve geçmişte zaferler kazananların “Çünkü kudretli, kendi gücünün sayesinde güçlenmez [87] Tanrı, düşmanın gücünü zayıflattığı için güçlenir” [I Krallar 2.9-10] şeklinde yaptıkları gibi kesin bir galibiyet için Tanrı'dan yardım istemeleri gerekirken onlar bunu düşünmediler. Kâfirler, saygısızca işler yaptılar ve insan zekâsıyla korkunç ateşin alevlerini söndürebileceklerini düşündüler. Sonuç olarak anlaşmazlığa düştüler ve hiçbir bir diğerinin tavsiyesini onaylamadı. Zira onlar Tanrı'dan yardım dilemedikleri için O da onların akıllarını başlarından aldı. Bu onların eylemlerinden gayet açıktı. Çünkü Liparit'ten yardımlarına gelmesini bekle-diler. Onlar, büyücüye koşan hasta Saul ya da hazinelerini develeri yükleyip hiçbir yardım umudu bulunmayan insanlara götüren Yahudilere benziyordu[g80]. Onlar, Davut'un, yalnızca bir çene kemiğinin beynini parçalamak için yeterli olduğu ve büyük bir böbürlenme ile İsrail'i aşağılayan et dağına ne yaptığını hatırlamadılar. Görünmez kılıçlarıyla meleklerin yardımı ve yalnızca dualarla en az 180.000 Asurlu'yu yere seren Ezekeil'i [düşünmediler].

Liparit, pek çok rica ve cömert hediyeler aldıktan sonra geldi, ama hiçbir şey başarmadı, çünkü onların, kendileri anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Bu yüzden savaş başladı zaman Bulgar oğlu ve adamları kaçarak düşmanı cesaretlendirdiler[88]. [İkin-cisi] (Düşman) ise yüksek sesli bağırımlarla bir birlerini teşvik ettiler. Liparit ve cesur

savaşçıları aralarına alıp tuzağa düşürdüler, bazıları öldürdüler, kılıçla [Liparit'in] atının sinirlerini (tendomları) kestiler ve [Liparit'i] tutsak aldılar. Birliklerin geri kalanı bunu gördüğü zaman onlar da dönüp kaçtılar. Düşman onları takip etti ve sayılamayacak sayıda insanı öldürdü; kimilerini kılıçtan geçirdi, ama birçoğu akşam olduğu için yüksek yerlerden ve kayalardan kendilerini [ölüme] attılar. Kalanlar ise çıplak ve soyulmuş bir vaziyette yalın ayak gidebildikleri yerlere gidip hayatta kaldılar. Bizim [halkımız] keder ve mateme bürünmüşken düşman, muazzam miktarda bir ganimetle yüklü olarak mutluydu. O günden sonra etobur köpeklerle ya da çakallara benzeyen [Selçuklular] [halkı] tamamen yok edene kadar Hristiyan kanına doymadılar. Tüm ülke hasat için hazır bir tarla gibiydi. Takip eden hasat zamanı demetbağlayıcılar geldi ve [g81] [demetler] alındı ve yalnızca geyikler için hasattan arta kalanları bıraktılar. Muzaffer savaşın ardından [Selçuklular] aldıkları ganimet ve kölelerle kendi topraklarına dönerken, her ülke ölçülemez miktarda yağma ile doluydu. Şimdi Gürcü prensi [Liparit'i] alıp, büyük bir hazineymiş gibi [Liparit] halifeye verdiler, o, halifeyi diğer bütün tutsaklardan daha çok memnun etti. [Halife] onu şükranla kabul etti ve büyük hediyelerle kendi topraklarına dönmesi için onu barışçıl bir şekilde salıverdi. Şimdilik bu kadar yeter.

2.14. Patrik Petros Konstantinopolis'te Ne Kadar Süre Kaldı veya Nasıl Döndü?

[Bizans] kralı [Petros'u] gördüğünde, onu büyük bir saygı ve onurla karşıladı ve Petros'un büyük bir maaşla onurlandırılması için emir verdi. Bununla birlikte Ermenistan'a gitmesine izin verecek olursa [Petros] Ani'ye gidip isyan çıkarabilir korkusuyla üç yıl boyunca onu orada tuttu. Şimdi Senek'erim'in oğlu Atom, [Petros'u] minnetle karşıladı ve onu kendi şehri Sebastupolis'a götürdü. [Atom], ona yerleşmesi için, kendi eliyle muhteşem güzellikler ve sayısız süslemelerle tezyin edip inşa ettiği Kutsal Haç'ın inziva yerini verdi[Petros] orada üç yıl kaldı ve sonra Mesih'e gitti. [90] Onun yerine, uzun yıllar önce patriklik payesini almış olankız kardeşinin oğlu Xach'ik'i [Xach'ik II Anets'i, 1058-1065] oturttular. Kral bunu duyar duymaz elçiler yolladı ve [Xach'ik] ile bütün hazinesini alıp onu Ermenistan'a getirdi. Çünkü Petros büyük bir hazine sevdalı olmuş ve bundan dolayı birçok insan onu ayıplamıştı. Üç yıl sonra Efendi Xach'ik kraliyet şehrinden salıverildi. O, üçüncü Ermenistan'ın sı-

nırlarında Tarnta denilen bölgeye geldi ve burada kaldı, çünkü onlar buraya yerleşmesi için emir vermişlerdi [g82].

Onun Konstantinepolis'te oyalamalarının nedeni şuydu: onu vergiye tabi kılmak isyorlardı. Fakat [Xach'ik] “benim zamanımdan önce olmayan bir uygunmayı ben kabul etmeyeceğim” diyerek reddetti. Neticede, onu yoğun sorgulara maruz bırakmalarına, “bizim emrettiğimizi kabul etmediğin sürece bu şehirden ayrılamayacaksın” diyerek tehdit etmelerine rağmen, yine de büyük Aydınlatıcımızın [Aziz Gregory] vekili olan bu mübarek adam, onların söylediklerinden korkmadı ve sıkı dayandı. Sonra biri prens diğeri keşiş iki Bizanslı çıka geldi. Onun onlara imrenmesi için mi yoksa iyi niyetle mi [91] yaptıklarını bilmiyorum fakat [Ermeni] kilisesinin denetimini talep edip vergi ödemek için [söz] verdiler. İkisi de kötü bir şekilde öldürüldü. Sonunda [Bizans İmparatoru] pişman oldu ve Xach'ik'i vergisiz salıvererek, ona Ermenistan'da hangi şehirlerin kendilerinin olduğunu belirten [kralın] altın yüzüğü ile mühürlenmiş olan fermanı ile Tarnta'da iki manastır [verdi].

2.15. Kars Denilen Şehrin Ne Kadar Korkunç Derecede Vurulduğu Hakkında

Uzun zamandan beri bu şehrin [Kars] kötülüklerle [savaş] ilgili bir deneyimi olmamıştı. Bu yüzden [insanlar] kaygısız ve şüphe duymadan bu bölgede yaşadı ve hem deniz hem de kara yoluyla sağladıkları geniş ticaretle zenginleştiler. Şimdi Tanrı'mızın vahiy [günü] festivali sırasında, akşam saatlerinde rahipler sınıfı, kalabalık insan topluluğuyla birlikte neşeli sesleriyle [ilahiler okuyup] ilahiler okuyup günün ayinini kutlarken, kâfir ordusu beklenmedik bir şekilde saldırdı. Çünkü şehirde gece nöbeti olmadığından düşman ordusu şehre girdi. Kılıçlarını çalıştırıp merhabetsizce herkesi öldürdüler, bu çok fazla ağıtı hak eden bir tarihtir. Şehirdeki erkeklerin, kadınların, yaşlıların ve gençlerin [her birinin] güç ve yeteneğine göre [92] Tanrı'nın bayram günlerinde, kendilerini pekçok süs eşyalarıyla tezyin etmek gibi bir adetleri vardı ki bu halleriyle bahar bahçelerini andırıyorlardı. Bu [insanlarla] böyle karşılaştıklarında, şehir ansızın feryatlar ve ağıtlarla doldu. İlahi söyleyenlerin susması gibi rahipler de ayin esnasında sessizleşti. Şükran şarkısı yazarların ve gençlerin dudaklarında kaldı. Orada, mantıklı ve canlı olanlar bir yana taşları ve cansız nesneleri bile ağıt yakmaya zorlayacak çok acıklı bir manzara görülebilirdi. Saygın ve onurlu tüc-

carlar hunharca katledilmiş, gençler, sporcular/güreşçiler sokaklarda hançerlenerek öldürülmüş ve yaşlıların kan sıçramış kafaları yanlarına düşmüştü. Bu gibi olaylarla şehir nüfustan arındırıldı. Yalnızca şehrin üst tarafından bulunan kaleye girmeyi başaran kişiler hayatlarını kurtarmıştı. Günün geri kalan kısmında [Selçuklular] evlerin altını üstüne getirdikten sonra şehri ateşe verdiler. Esirlerini ve şehrin ganimetlerini alarak kendi ülkelerine gittiler.

2.16. Sultan'ın Gelişi Hakkında

Meydana gelen bu [yıkımdan] sonraki yıl Ermeni takviminin 503. [senesiydi] [1054]. Şimdi [93] [Selçuklular], ülkeyi esir alıp Arcn ile diğer şehir ve kasabaları yakıp yıktıkları [bir önceki yılın] aynı ayı ve ayın aynı günü, o ölüm soluyan, kana susamış, ölümcül canavar, Sultan[Tuğrul Bey, 1055-1063], sayısız birliği, filleri, at arabaları, atları, kadınları, çocukları ve birçok teçhizatıyla [bize doğru] ilerledi. Onlar, Archesh¹⁹⁰ ve Berkri üzerinden geçerken, Apahunik' bölgesinde Malazgirt denilen şehrin yakınına gelip karargâh kurdular ve [meralar gibi]arazideki tüm geniş alanlara el koydular. [Sultan] ülkenin her tarafına kuzeyde Abhaz kaleleri ve Kafkasya sınırında bulunan Parxar [g84] adı verilen dağa, batıda Chanet'i ormanlarına ve güneyde de Sim dağına kadar ulaşan yağmacı birlikler sevk etti. Ve onlar, tarlada çalışan orakçılar gibi bütün bölgeyi [kolay bir şekilde] ele geçirdiler.

Kim o zamanlar bu toprakları ziyaret eden [Selçuklular] kötülükleri yazabilir? Kimin aklı onları sıralayabilir? Bütün ülke -ekilmiş, ekilmemiş yerler, yollar ve ıssız yerler, mağaralar, sarp kayalıklar, çamlıklar ve uçurumlar- cesetlerle doluydu ve [Selçuklular] her tarafı ateşe verip ekili alanları, evleri ve kiliseleri harap ettiler. Ve bu ateşin alevleri Babil'in fırınlarının ateşinden daha yüksekti. Onlar, bu şekilde [94] ülke nüfustan arınana kadar ve hayvanların feryatları son bulana kadar bütün memleketiyalnızca bir kere değil, birbiri ardına tam üçkez tahrip ettiler.

Böyle talihsizliklere maruz kalan ülke yas kıyafetlerine büründü. Ahalisi yok edildiği için harabeye dönmüştü. Tüm ülke sevince son vermişti. Her yerde ağıtlar ve feryatlar işitiliyor ve her yerde gözyaşları ve hıçkırıklar vardı. Ne rahiplerin şarkıları- ne de Tanrı'ya övgü hiçbir yerde duyulmuyordu. Hiçbir yerde dinleyicilere öğütte bulunmak ve rahatlatmak için okucak kitap yoktu, çünkü okuyucular meydanlarda

¹⁹⁰ Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alıp batı ticaret yolunun üzerinde yer almaktaydı.

ölü yatıyor ve kitaplar da yakılıp küle çevrilmişti. Hiçbir yerde düğün sesleri veya yeni doğmuş çocuğun mutluluk haberleri yoktu. Ne yaşlılar meydanlarda iskemlelerinde oturuyor ne de onların önlerinde çocuklar oynuyordu. Ne sürüler toplu halde otlaklara akın ediyorlar ne de kuzular çayırda eğleniyorlardı. Ne orakçılar balyaları kucaklıyor ne de yoldan geçenlerin övgüleri duyuluyordu. Ne tahıllarla dolu harman yerleri ne de şaraplarla dolu mahzenler vardı [g85]. Ne üzüm bağları hasat edildiğinde eğlenceli sesler duyuluyor ne de fiçılarla aşırı doldurulmuş kilerler vardı. Bunların hepsi ortadan kalktı ve artık yoktu. Felaketimizin yasını tutacak, yollarda ve dağlarda ağıtları sürdürecektir Yeremya nerede? [95] Yeşaya avutucu şeylere doldurulan tesellilere ne itiraz edecek? Vay başıma gelenler ben böyle şeyler mi anlatmalıydım. Ben sonsuza değil yalnızca bir köy veya şehre değil tüm dünyaya nesilden nesile kötü haberler getiren Himen'in gençliği gibiyim. Çünkü İncil'in önceden haber verdiği üzere çölün şeytanı [Deccal] dışında acılarımızı hafifletecek ne bir eylem ne de bir zaman vardır. Şimdi ne yapmalıyım? Sizi esirgeyip, Hristiyanlar'ın başına gelen inanılmaz kötülükleri anlatmaktan vaz mı geçeyim yoksa bu korkunç tarihe karışan ağıt ve iç çekmeleri körüklemeli miyim? Yine de onları duymak istediğinizi biliyorum. Bu yüzden tereddüt etmeyi bırakıp başlıca yerlere isabet edecek inanılmaz felaketleribirbiri ardınayazacağım.

Xorjean ve Hanjet' [bölgelerinde] vuku bulanları hatırlayınca gözyaşlarım nefesimi bastırır, kalbim acıya gömülür, aklım sersemler, ellerimi titreme alır ve yazmayı sürdüremiyorum. Bu yerlerin güvenliği sebebiyle yukarı bölgelerden sayısız insan burada toplanmıştı. Ama kâfirler, kuşlar gibi hızlı bir şekilde vahşi bir hayvan misali acımasızca ve intikam sahibi birisinin öfkeli bakışlarıyla onların üzerine baskın düzenlediler, mağaraları ve yoğun çam ormanlarını araştırıp, doyumsuzca onlardan her kimi buldularsa öldürdüler. Tıpkı ilkbaharda havaların ısınması nedeniyle suların yükselip akması, karların eriyerek akarsular oluşturmasıyla toprağın sulara gömülmesi misali, [Selçuklular saldırdığında da] böyle oldu, öldürülenlerin cesetlerinden akan kanlar [g86] kan dereleri oluşturdu ve toprağı yıkadı.

O zamanlar orada bulunan rahip ve din adamlarına ya dayeni çıkan sakalları çenelerini güzel bir resim gibi süsleyen, güllerin coşkulu tonları misali kaşlarının üzerinde parlayan veya yüzlerini aydınlatan saç bukleleriyle çok sayıda gence nelerin olduğunu hatırlayın; onların sanki doluya tutulmuş gibi düşmanın kılıçlarıyla nasıl

yerlere serilip yuvarlandıklarını hatırlayın. Annelerinin kucaklarından alınıp yerlere savrulan çocuklara, bebek çılgınlıklarıyla annelerini arayanları da ilave edin. Ama ebeveynler dövülerek onlardan ayrıldılar. Hangi taşın kalbi, sayısız ve çeşitli kötülükleri [anlatılanları] işittikten sonra gözyaşlarını tutabilir? Bakireler küçük düşürüldü, yeni evlenen kadınlar eşlerinden ayrıldı ve köleleştirildi. Bir zamanlar nüfusça yoğun olan, insanların [97] kaynamış olduğu ülke, ıssız boş arazi haline geldi. [İnsanlara gelince] onlar kılıçla öldürüldü ya da esir alındı. Ey Mesih, bu zamanda affına sığınıyoruz! Ah başımıza gelenler! Nasıl acı bir ölümle öldük!

Derjan and Ekegheac' [bölgeleri] ile onların arasındaki yerlerin maruz kaldıkları yıkımı kim tariff edebilir? Benim anlattıklarımla tahmin edin. Şimdi [bu Selçuklular] Tayk'a girip oraya hâkim oldular ve Chorox (Çoruh) denilen büyük nehre kadar ilerlediler. Nehir yatağını takip ederek Xaghteac' topraklarına kadar indiler. Bölgenin ganimetlerini ve kölelerini alarak döndüler ve Baberd denilen müstahkem şehre kadar gittiler. Orada Selçuklular, Vrhangs (Vrangk') denilen [g87] Bizans birlikleriyle karşılaştılar verastgele onlarla savaştılar. Tanrı'nın yardımıyla Bizans birlikler üstün geldi ve düşmanı yendiler, onların liderlerini ve onlardan birçoğunu öldürdüler. Düşman dönüp kaçınca, Bizanslılar bütün ganimetleri ve esirleri kurtardı. Fakat daha büyük bir güçle karşılaşmaktan korktukları için onları takip edip uzaklara sürmek istemediler. Tanrı'ya şükür, serbest bırakılanlar kendi evlerine döndüler. Ermenistan'a doğru [98] gelen [Selçuklular'a] gelince onlar, rastladıkları herkesi ya öldürdüler ya da esir aldılar, sonrasında yağma ile dolarak döndüler. [Selçuklular], Vanand sınırına ulaştığında Abas'ın oğlu yiğit prens Gagik [1029-1064] onlara karşı geldi ve bu yerde büyük katliam meydana geldi. Ama daha sonra [takviye] kâfir birlikleri gelince [Ermeniler'i] aralarına aldılar. Savaşın uzaması ve büyük yıkımdan dolayı, [Ermeniler] ve atları tükendi. Böylelikle düşman barikatını yıkıp dışarı çıkmaya güç yettiremediler. [Selçuklular] kılıçlarını çalıştırdı ve asilzadelerden 30'unu öldürdüler.

Ta'tul adındaki cesur ve savaşçı asilzadelerden birini ele geçirdiler ve onu Sultan'ın huzuruna götürdüler. Çünkü [Ta'tul] İranlı Emir Arsuban'ın oğlunu ağır bir şekilde yaralamıştı, Sultan onu görünce dedi ki: "Eğer [Arsuban'ın oğlu] yaşarsa, seni serbest bırakırım. Aksi halde o ölürse, onun için bir fedekarlıkta bulunmanı emredeceğim." Birkaç gün sonra o, öldü. Şimdi T'a'tul [ilk sorgulandığında] demişti ki: "Eğer ona ben vurduysam, o yaşamaz, ama eğer ona başka birisi vurursa onun sağlığı

için bir şey diyemem.” Sultan bu çocuğun öldüğünü duyunca, [T’a’tul’un] öldürülmesini emretti ve ardından Arsuban’a “Senin oğlun zayıf bir kol tarafından öldürülmedi” [g88] babında teselli olarak onun kesilmiş sağ kolu götürüldü. [99]

Hristiyanların kontrolsüz bir şekilde imha edilmesini birer birer kaydetmeme ne gerek var? O, şiddetli rüzgârlar, devasa kabarmalar ve köpüklü dev dalgalarıyla kabarıp her taraftan bize çarpan bir deniz gibiydi. Ansızın bütün ülke hüznle doldu ve sığınacak bir yer bulunamıyordu. Çünkü [başımıza gelen] inanılmaz kötülüklerden dolayı hiçkimse de yaşama umudu kalmamıştı. Kurtarıcıbu [felaketi] yıllar önce, onların canice kötülüklerini, içindeki çoğu insanın korkudan bayıldığı ve bilinçlerini yitirdikleri çalkantılı bir denizle kıyaslayarak haber vermişti.

Şimdi bunu bir kenara bırakın ve gelip Sultan’ın aptalca hareketine ve Tanrı’nın muhteşem bilgeliğine hayret edin. Kendisini her şeye kadir ve Tanrı’nın yardımcısı ilan eden [aptal Sultan’a şaşırın] ve ona bir darbe indirip bir yığın hakarete boğarak kendi ülkesine gönderen Tanrı’nın bilgeliğine [hayret edin]. Şimdi bakın, [Sultan] sayısız birlikleriyle ilk geldiğinde [Malazgirt] şehrini kuşattı ve oranın sakinleri ve hayvanları buna habersiz yakalandı. Kuşatmayı on gün daha uzatsaydı şehri alacaktı. Ama Tanrı (Sonsuza kadar kızgın kalmayan, [100] sonsuza kadar kin tutmayan ve günahlarımıza göre bize muamele eden) [Sultan’ın] kafasına aptalca bir plan soktu. [Sultan] üç gün sonra, ordusuyla Tuaraca Tap’a doğru hareket etti ve oradan engin Basen ovasına inerek zaptedilemez Awnik kalesine geldi.

Orada büyük bir insan ve hayvan kalabalığı gördü ama hiçbir şey yapmadı, zirayalnızca bakıp buranın saldırılamaz bir yer olduğunu söylemekle yetindi. Böylelikle burayı geçerek Basen ovasının başında bulunan Du adındaki bir köyün yakına geldi. [Sultan] birkaç adamıyla [g89] Karin’e doğru bakan burun çıkıntısına doğru tırmandı ve şehrin [kuşatmaya direnmek için] tamamen hazır olduğunu gördü. Uzun süreye burayı gözlemledikten sonra ayrılıp uzaklaştı. Bunun üzerine Malazgirt ahalişi endişe etmeksizin kentten dışarı çıktı ve hasat zamanı olduğu için kendileri ve hayvanları için bol miktarda erzak hazırladılar. Bu sırada Sultan başka şeylerle meşgul olduktan sonra sonunda geri döndü, insanlar [hazırlıklı oldukları için] bundan endişe etmediler. Öfkeyle kaynaYarak gelen Sultan, şehirle savaşımaya başladı. Bu sırada şehrin yönetiminden sorumlu olan prens, dindar bir adam olduğu için oruç ve

dua ile kendisini terbiye edip her şeye gücü yeten Tanrı'dan onlara yardım diledi. [101] Bununla silahlanarak daha güçlü bir inanca sahip oldu. Mezmurlar'ı okuyarak, Tanrı'ya dedi ki: "Benimle olan Thou'nun hünerinden dolayı Tanrı'm kötülükten korkmuyorum" [Mezmurlar 22.4] ve "Çevremi saran çok sayıdaki askerlerinden korkmuyorum" [Mezmurlar 3.7]. "Cesur olun yoldaşlarım ve kardeşlerim, cesur olun ve korkmayın, çünkü bu Tanrı için basit bir iştir. Arabaları ve atlarıyla üzerimize geldiklerinde, Rabbi'mizin ismini hatırlayın, sonsuza dek Tanrı'yı tanzim edin ve O'nun ismini anın, zira O kullarına güç ve sabır verir. O, her zaman kutsanandır," diyerek şehirdeki adamları ve askerleri cesaretlendirdi. O, rahipleri dua etmeye ve mezmurlar söylemeye çağırdı, onlar da tek tek haç ve çanın yüksek sesiyle gece gündüz Tanrı'ya yalvardılar, duvarlara çıkıp tehdit altında bulunan halka yardım etmesi için Tanrı'ya yakardılar. Zorbanın kulakları gürültüden dolayı usanınca sürekli olan bu şamatayı soruşturdu ve bilenlerden [insanların] Tanrı'ya haykırdıklarını öğrendi.

[Sultan] burada kalıp bir ay boyunca şehre karşı savaştı ve biri şafak vakti, diğeri de akşam vakti olmak üzere her gün iki saldırı gerçekleştirdi [g90]. Ama burada [102] Tanrı'nın düşmanı kullanarak bir gruba nasıl yardım etmeyi bildiğine dair bilgeliğin gözlemleyin. Şehir bir süre bu şekilde korku ve tehlike altındayken, [Tanrı] Sultan'ın yakın arkadaşlarından olan bir prensin kalbine harika bir fikrin yerleşmesine sebep oldu, buna göre [prens] [Sultan'dan] öğrendiği [askeri] planları şehre hem sözlü hem de yazılı olarak bildirdi. O [bu tür bilgileri] sık sık, bir kağıdın üzerine yazarak, bir okun üzerine ilıştırıp savaş sırasında [şehrin] duvarına yaklaşıp ve oku şehrin içine fırlatırdı. Böylelikle [halka bütün savaş taktiklerini] haber verdi, [örneğin] yarın savaş bu şekilde yapılacak ya da geceleri böyle ve böyle bir yerde [Selçuklular] duvarların altını kazıp şehre girmek istediler ve böylece [halk] da metanetli kalıp yerlerini korurdu.

Bu uzaktan [bile] olsa büyük işler için nasıl zemin oluşturacağını bilen Tanrı tarafından yapıldı. Tanrı, Baghak zamanında insanları yönetmek için Baghaam'ı bir peygambere dönüştürebildi, dilsiz bir hayvanın bir peygamber ağzıyla konuşmasını sağladı ya da kıtlık dönemi boyunca K'eriat' vadisinde kargalar aracılığıyla üç yıl Eliah'ı besleyebilseydi [103] o zaman şehrin kurtuluşunu düşmanları aracılığıyla gerçekleştirebiliyorsa neden şaşırtıcı olsun?

Bu yüzden [Selçuklular] savaşa ne zaman başlarsa başlasın, gece ya da gündüzleri orada silahlı ve hazır [vatandaşları] buldular. Bundan sonra Selçuklular [savaş] makinelerini kurarak onlarla savaştılar. Bununla birlikte kuşatma makineleri inşa etmede oldukça bilgili olan papazlarımızdan yaşlı biri, kendi mancınığını kurdu, [Selçuklular] mancınık sapanı içine taş yerleştirip onu şehre doğru fırlattıklarında, bu papaz kendi atışıyla onların taşlarını hedef almayı amaçladı, böylece onlar çarpışacak ve kâfirlerin üzerine düşeceklerdi. Kâfirler [mancınıklarını kullanmayı] yedi kez denediler ama papazın darbeleri daha güçlü olduğu için, hiçbir şekilde başarılı olamadılar.

Bunun üzerine [Selçuklular] -çok korkunç bir şey- olan *baban* adını verdikleri başka bir askeri silah hazırladılar, denildiğine göre onun halatlarını çekmek için dört yüz kişi gerekiyordu. Onun sapanına altmış litre ağırlığında kaya yerleştirdiler ve şehre fırlattılar. Önünde pamuk yükleri ve diğer öteki materyallardan bir duvar kurdular ve böylece papazın mancınığının taşları ona yetişemiyordu. Her şeyibu şekilde düzenledikleri anda [104], onlar (Selçuklular) şiddetle surları döven, yıkılmasına neden olup bir geçit açan kaya fırlattılar. Vatandaşlar bunu görünce, titremeye başladılar ve büyük iç çekişlerle Tanrı'ya yardımlarına gelmesi için yalvardılar. Kâfirler çok sevindi. Bir sonraki gün cesur bir adam olan Delm birliklerinin [Deylemliler] prensi askerlerini aldı ve bizim halkımızla savaşmak için geldi. [Duvardaki] gediğe geldi ve zorla içeri girmek istedi, fakat aniden yere düştü. Bu sırada duvarın üstüne yerleşmiş olanlar demir bir kanca atıp onu yakaladılar ve duvarın üstüne çektiler. Askerler bunu görünce üzüntüyle geri döndüler, fakat şehirde en ufak bir sevinç bile yoktu.

Bu zamanda cesur ve yiğit biri olan Bizans birliklerinin komutanı, kükürt ve yanıcı yağdan oluşan bir [karışım] hazırlayıp cam bir kaba koydu ve soylu bir ata binerek, yalnızca bir kalkanla korunduğu halde bir müvekkil veya haberci olduğunu iddia ederek düşman ordusuna gitmek için şehrin kapısından dışarı çıktı. Atını *babana* sürdü ve etrafını dolaştı [g92], sonra ansızın [üzerinde taşıdığı] şişenin içindekini *babanın* üzerine döktü. Bir anda ateş yanıp morumsu bir alev ortaya çıkarken [Komutan] [105] aceleyle geri döndü. Kâfirler bunu gördüğü zaman şaşkına döndüler ve atlarına atlayıp onu takip ettiler ama onu yakalayamadılar. [Komutana gelince] Tan-

rı'nın yardımıyla incinmeden kazasız bir şekilde şehre girdi. Sultan olanları görünce öfkeleni ve [makinenin] muhafızlarının idam edilmesini emretti.

Tanrı'nın merhametini görüyor musun, ondan korkanlar için kurtuluşunun ne kadar yakın olduğunu [görüyor musun]? Küçük şeylerle büyük [bir şeyin] üstesinden gelmenin yolunu nasıl biliyor? [Tanrı'nın yardımıyla] Musa, dokuz gez boyunda koca dev Ovgin'in; çocuk Davut, Goliath'ın; K'aber'in eşi Hayel, yabancı titan Sissar'ın ve bir diğerkadın Hoghep'erhnes'in [üstesinden geldi]. Bunu dayanılmaz zorluklara maruz kaldığımızda cesaretimiz kırılmasın diye anlatıyorum. Çünküdinsizler, adil bir yargılamayla layık oldukları cezaları alırken sabırlı insanlar da mutluluk tacının hak etsinler diye zaman zaman bu tür tehlikeli durumlara başvurmak Tanrı'nın bir yöntemidir. Biz bunu [kızgın] fırındaki çocukların durumunda gördük. Tanrı, kral tüm kızgınlığını ve öfkesini açığa vurana ve alevleri 49 gez [106] yüksekliğe ulaşan bir fırın hazırlayana kadar [meselelere] göz yumdu. Sonrasında [kral] korkunç bir şekilde dedi ki: "Hangi Tanrı, sizin benim elimden kurtarabilir?" Bunu o canavarla yargılandıklarında, onun hakaretlerinden sonra "size cevap vermemiz gerekmiyor" şeklinde daha cesurca [g93] cevap veren çocukların sağlam inançlarıyla kıyaslayın. Kralın tehditleri bittikten ve çocuklar fırına atılmak üzere bağlandıktan sonra ne oldu? O zaman [Tanrı] hızlı bir şekilde onların yardımına geldi ve doğru bir şekilde ondan niyazda bulunanları utandırmadı. Burada, hiçkimsenin ulaşamayacağı Tanrı'nın derin hikmetine dikkat edin. Çünkü O, karşılaştığı Keldanileri yakan ateşi ikiye böldü. Ama bir melekr, çocukların üzerine çiğ serpti ve ateş ne onlara yaklaşıp acı verdi ne de tedirgin etti. Bu o barbar kralın aklını [başına] getirdi ve o, böyle unutulmaz mucizeleri görünce "Tanrı'nın kulları, ortaya çıkın, sonsuza dek kutsanmış olan O'nun ben de sizinle birlikte kutsayayım" diyerek günah çıkardı. Bu durumda da Tanrı, değersiz bir adam aracılığıyla çok büyük mucizeler sergiledi. Bu bize ders ve nasihat olsun.

Şimdi şehrin prensi Basil, ayak takımına surların üzerinden Sultan'a küfredilmesi ve aşağılanmasını emretti. [107] İki gün sonra [Sultan] ordusuyla ayrıldı. O ayrıldı ve yolu Bznunik' Deniz'i [Van Gölü] kenarında bulunan, güvenli ve muhkem bir kaleye sahip Arcke adındaki şehre düştü. Yerleşimciler kaleye ve denize bel bağlayarak endişe etmediler. Ama bu kana susayan canavarları suyun içinde sığ bir yol buldular –ya birileri onlara gösterdi ya da kendi kurnazlıklarıyla arayı keşfetti- ve

şehre girdiler. Kılıçlarını çalıştırıp [neredeyse] herkesi öldürdüler. Sonrasında esirleri alıp şehri yağmalayarak ayrıldılar. Sultanın kalbi biraz rahatlamış olmasına rağmen, istediği her şeyi başaramadığı için üzüntü içinde kendi ülkesine döndü. [g94]

2.17. Monomachus'un Saltanatının Sonu

Mubarek ve kutsal Süleyman, “adaletli bir kral, ülkesini güzelleştirirken kâfir biri ise onu mahveder” diye yazmıştır **[Vecizeler 29.4]**. Gerçekten [Monomachus] durumunda bunun geçerliliğini kendi gözlerimizle gördük. Zira tıpkı Tanrı’nın yaratıklarını önemsemesi gibi kralların da kendi krallıklarının refah ve barışı ile ilgilenmeleri onların sorumluluğudur. Ancak [Monomachus] bu şekilde davranmadı. Daha ziyade, sürekli yemek ve içmek ile meşguldü. Pis insanları yüksek makamlara getirdi. Süvarilerin ihtiyaçları için düşmana karşı savaşan ve onları mağlup ederek ülkeyi barış içinde tutan (hiçbir düşmanın topraklarına yaklaşmaya cesaret edemediği saygı değer Basil’in 50 yıllık saltanatında yaptığı gibi) birliklerin sayısını arttırmak için bütün ülkeden toplanan vergilere gelince, (Monomachus) toplanan o hazineleri fahişelere sarf etti ve ülkenin harap olmasından da hiçbir rahatsızlık duymadı. Fahişeleri ve orospuları çok sevdiği için Konstantinopolis’in kadınlarının kendisini tatmin etmediğini söylerdi. Hayır, kadınları uzaktan getirdi ve her gün onlarla meşgul oldu. Sonuç olarak, düşman, sürünün muhafızsız olduğunu fark edince aç kurtlar gibi yüz-süzleşti ve acımasızca onları yok etti. Ve böylece [Monomachus] zamanında, Batı ve Doğu’dan [düşmanlar] yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi Hristiyanları yok ettiler. Böylesi “sefih” bir yaşam süren [Monomachus] on üç yıllık bir saltanattan sonra [1042-1055] öldü ve hatırlanmaya değer bir şey yapmadı.

[109] Şimdi Kral Konstantin [Monomachus]’un kızı Theodora, kendi ata mirası olan tahtı ele geçirdi ve kimse de buna karşı çıkamadı. [g95] Tachiks’lerin Sultanı [Tuğrul], ona elçilikler göndererek ona şu manaya gelen bir mektup yazdı: “Ya Tachiks’lerden aldığı şu şehir ve bölgeleri verirsin, ya da her gün bana bin dahekans (dinar) gönderirsin.” Ancak Theodora [onların yerine] ona beyaz atlar ve katırlar, birçok hazine ve mor kıyafetler gönderdi. [Sultan] [armağanları] aldı, ancak hediyeleri getiren kişiyi yanında tutarak [onu] beraberinde Babil’e (Irak’a) götürdü. Bu, bizim [Ermeni] takvimimizin 504’üncü [1055] yılında oldu.

Aynı yıl, Sultan'ın emriyle İran birlikleri Ermenistan'a geldi. Ancak bazıları, bunların Duin ve Ganjak'ı elinde tutan ve Ermenistan kralı Ashot'un damadı olan Apusuar'ın ordusu olduğunu söylüyor. Nüfuslu yerlerden (çevredeki yerleşim yerlerinden) insanlar baskından ötürü Ani şehrine kaçtılar, ancak karanlığın çökmesinden dolayı şehrin kapıları kapatılınca herkes içeri girmeyi başaramadı. Şimdi Pers birlikleri geceleyin gelip şehrin kapılarını tuttular ve kılıçlarını çalıştırarak kendilerin yardım edecek kimse olmayan insanları inanılmaz bir şekilde imha ettiler. Sonra, ganimet ve esir alarak, kendi ülkelerine döndüler.

[110] Taron bölgesinin prensi [İranlıların] alfabelerinde bir harf olmadığı için Awan dedikleri Aharon'un oğlu T'eodoros idi. Türkistan'dan bir askeri birlik [T'eodoros] 'a geldiona itaat edip sadakatlerini göstermek istediler. Ahlat¹⁹¹ bölgesine girerek bir çok ganimet elde ettiler ve onu Taron'a getirdiler. Ancak daha sonra İran ve Türkistan'dan gelip toplanan birlikler T'eodoros'a şu mesajı yolladılar: "Ya bu isyancıları bize teslim edersin ya da ülkeni esaret altına alırsın." Fakat T'eodoros reddetti. Bunun üzerine gelip iki üç kez çarpıştılar. Prens büyük bir cesaret gösterdi, fakat ölümcül bir şekilde yaralandı ve birkaç gün sonra öldü. Onun erken [g96] ölümü çok üzücüydü, zira henüz bir delikanlıydı ve son derece yakışıklı olup Peygamber Davut'a benziyordu ve birçok kişiden daha cesurdu.

Ertesi kış, Epifani (Aydınlanma) bayramının olduğu günlerde, kâfir birlikleri gece vakti Hark [bölgesindeki] Mankan Gom adlı kasabaya geldi. [Selçuklular] kaygısızca akşam ayinlerini kutlamakta olan halka saldırdılar. Kılıçlarını çalıştırarak neredeyse onların hepsini öldürdüler ve aynısını çevre köy ve arazilerde de yaptılar. [111] Esir ve ganimet alarak, Aracani (Aras) köyüne gittiler ve onu geçtiler. Esirleri ve ganimetleri buzun üzerinden geçirirken, birden buz kırıldı ve herkes içine düştü.

Ah, ne kadar da acı bir tarih bu, nasıl da feryada layık! Belki biri, "bu keder ve belaların anlatımı önümüze süremeye daha ne kadar devam edecek?" diye merak edip beni suçlayacaktır. Peygamberler, daha sonra meydana gelen korkutucu şeyleri ne kadar öngördüler, buna rağmen insanlar onları gücendirdiler. Şimdi ben yalnızca tehditlerin ne olduğu ve vuku bulan sorunlar hakkında vaaz vermiyorum, ayrıca yaşadığımız dönemin ne kadar acı olduğu konusunda bütün dinleyicilere gözyaşı dök-

¹⁹¹ Van ilinin kuzeybatısında yer alan bir kazadır.

türecek tam gerçekleri anlatıyorum. Bizimkisi gerçek bir hayat değildi. Ağıtta peygamberin, kendi halkına, babalarımızın günahları bize yüklenecek diyerek şikâyetle bulunması gibi atalarımızın borçlarını ödemek durumunda kalacak olan bize eyvah [diyorum]. Tanrı, Ezeziel ile konuşarak dedi ki: “İnsanğlu, İsrail’de tekrarlanan ‘babalar ekşi üzümleri yiyorlardı ve çocuklarının dişleri gıcırdıyordu’ atasözü nedir.” Ben yaşarken, bu atasözü artık [sadece] İsrail’de kullanılmayacak [g97]. Rab şöyle diyor: “Bakınız, bütün ruhlar benimdir; babanın ruhu da oğlun ruhu benimdir.” **[Hezekiel 18.2-4]**. Böylece [112] oğulu babasının borcundan kurtardı. Eğer tüm bu talih-sizlikler, kötülüklerimizden dolayı bize musallat edildiyese, o zaman diğer tüm halklardan daha zavallı haldeyiz. Bütün dünya barış içinde yaşıyor, fakat biz kılıçla doğranmış, evsiz ve sahip olduklarımız yağmalanmış köle ve tutsaklarız.

Küropolat’ın prensliğini ve Bizans’a ait olanı saymazsak Ermenistan’da dört krallık tahtı vardı. [Bir zamanlar] büyük ve bütün halklar tarafından imrenilen bir patrikhanesi ve bunun sıra birinci dereceden, doğru vebilgili *vardapet*leri olup, onların sözleriyle bütün heretik toplulukları aşağılanıp bertaraf edilir ve Müminler katına giremezlerdi. Zira o bizzat kendisini tanıttığı veya onun tarafından tanındığı için kapı muhafızları tarafından içeri alınmazdı. Kiliselerimiz, ölümsüz bir Damat’ın arzularını tatmin eden bütün çekiciliğiyle süslenmiş yeni bir geline benziyordu. Sarah annemizin saf rahminden yeni doğmuş rahiplerimiz, ağızları açık meleklerle özgü şarkılar söyleyen birarada kümelenmiş kumru yavrularına benziyorlardı.

Şimdi gelin ve aldığımız tesellisi mümkün olmayan kötü karşılığı görün. O krallıkların tahtları nerede? [113] Görünmüyorlar. Kıyafetleri bahar çiçeklerinin renklerine benzer çeşitlilikte parlayan önlerindeki kalabalık ordu birlikleri nerede? Bakın, artık yoklar ve tekrar görünmeyecekler. Tanrı’nın saygıdeğer adamı Gregory’nin (Grigorios), düştüğü derin çukurda onbeş yıl boyunca zahmetli emeklerle sinandıktan sonra kurmuş olduğu büyük ve muhteşem patriklik tahtı nerede? Bugün boş, bir oturandan yoksun [g98], süslemelerden arındırılmış, toz ve örümcek ağlarıyla örtülmüş bu tahtın varisleri, yabancı bir ülkeye esir ve tutsak olarak görülmüş. *Vardapet*lerin sesleri ve vaazları kesildi. Önceleri *vardapet*lerin sözleri ve Ortodoks öğretileri nedeniyle kaçıp bir fare misali o veya bu deliğe gizlenen heretik gruplar, şimdilerde ağızları açık korkusuz ve kudretli bir şekilde inlerinden çıkıp masum insanlara saldıran aslanlara benziyorlar. Eskiden bir peygamberi bile hayrette bıraka-

cak kadar süslü, güzel, verimli ve kutsanmış Kilise için ne diyeyim? Bugün ise utanç içinde, süssüz, bütün güzelliklerinden soyutlanmış, çocuksuz bir dul misali, bütün tezyinatından arındırılmış, yırtık pırtık giysiler içinde tesellisizce oturuyor. Avizeleri ve mumları söndürülmüş, tütsü ve amber kokuları gitmiş, Rab'bin sunağının çerçevesi toz ve külle kaplanmış.[Kilisenin] kapılarında ellerinde kitaplar ile Davudî ilahiler okurken görülebilen o rahipler, adına cami denilen çığla kaplı inlerinin önlerinde İslam'ın (Mahmetawand) sözlerini öğrenerek dans ediyorlar. Kocalarından büyük miktarda çeyiz parası/mihr alarak yasal olarak evlenen mütevazı ve sağduyulu kadınlar, bugün ahlaksız olmayı ve zina yapmayı öğrendiler.

Eğer benim anlattığım herşey kötülüklerimizden dolayı başımıza geldiyse, cennete, içindekilere ve üzerindeki; dünyaya ve üzerinde yaşayan hayvanlara; dağlara, tepelere, ağaçlara ve sığ ormanlara haber verin bizim yok oluşumuza yas tutup ağıt yaksınlar. Peygamberler sevinçlerinde böyle yaptılar. Zira onlar dağlara ve tepelere sevinçten havalara uçmalarını; nehirlerle alkışlamalarını, denizlere neşelenmeleri, ormanlara keyiflenmelerini emrettiler. Onların hepsi bizim dostlarımızdır ve sevincimizi paylaştıkları için üzüntülerimize de ortak olmalılar, tıpkı geçmişte [115] aşağılanma ve musibet günlerinde bizimle ezildikleri gibi, çünkü onlar bizim için yaratıldılar.

Ancak bu, bizim için ne bir yardım ne de teselli veriyor. Onlar ağlayıp hıçkırarak kendilerini karanlıkta gizlemelerine rağmen bunun ölüye bir faydası yok. Yere-myia'nın gözyaşları Yahudilere, Mesih'e, Kudüs'e veya Yahuda'ya nasıl yarar sağladı? Söyle bana, hiç. Sonuç olarak, bunun farkına vararak, Tanrı'yı doğruluğumuzla memnun etmeye çalışmalıyız. Bu gerçekleşirse düşmanın kılıcı temelli yok olacak, zor bizim için kolaylaşacak, engibeli yollar düzelecek ve herkes Tanrı'nın kurtuluşunu görecektir. Zira Tanrı bizim tarafımızda ise, bize kim karşı çıkabilir? Tanrı, bizzat kendisi Deuteronomy'de ifade etmedi mi: “Düşmanlarınızın düşmanı olacağım ve sizden nefret edenleri yok edeceğim” ya da “Seni terk edip yüzüstü bırakmayacağım” **[Mezmurlar 17.41]**. Sadece Tanrı ile barışa ihtiyacımız var, samimi yürekler ve rehlin olarak iyi amellerle ona yönelmeliyiz, o zaman hiçbir düşman bizi üzemez. Babaların en ateşli sözlerini aşan şu ifadeler de Tanrı'nın, Yeşaya'nın (İsa) kitabında bulunduğu emirleridir: “Onlar bana yakarmadan yanıt verecek, onlar konuşurken duyacağım” **[Yeşaya 65.24]** yine “Onlarla birlikte olmayacağım” [116] ya da “Beni

ısırmaya rağmen, seni duymayacağım; Beni aramasına rağmen, kötü olan, Beni bulamaz” [Atasözleri 1.28], veya "[g100] ellerini kaldırdığında [duada] yüzümü senden çevireceğim ve ne kadar çok dua ederseniz edin, seni duymayacağım" [Yeşaya 1.15] ifadelerinde olduğu gibi [Tanrı],yardımını değersiz halktan çeker. Zira ışığın karanlıkla ne ortak yanı var?

Kardeşlerim, ilahi habercilerden korkun ve onlara karşı dikkatli olun. “Sizi tanımıyorum” dememesi için O’ndan gafil olmayın. Aksine, O’nun arkadaşlarının saflarında olalım ki bize “Sizler, Babam’ın kutsadıkları, gelin! Sonsuz yaşama varis olun,” [Matta 25.34] desin.

2.18. Theodora (Anlamı, “Tanrı Vergisi”) Dönemi

Monomachus'un ölümünden sonra [d.1055], o dişi aslan, bir aslan’ın öfkesiyle ininde kükrerken, geçmişte Daniel’in öngörüsünde gördüklerini andıyordu. Şehrin ileri gelenlerini ve en büyük prensleri toplayarak onlara şöyle dedi: "Aranızdan[İranlıların] sebep olduğu hemgameye son vermek ve bölgeyi huzura kavuşturmak için birliklerini doğuya götürecek kadar cesur biri var ise yiğitçe öne çıksın ve kral olarak tahta otursun. [117] Tanrı’nın kanunlarına göre böyle birikrallığı hak ediyor. Ama hiçbiriniz söylediğime cesaret edemiyorsa, bir vekil olarak ben kâfiyim." Prensler bunu duyduklarında, cevap vermeksizin kendi saraylarına döndüler.

Şimdi kraliçe, aç bir canavar gibi olan Sultan’a, bize saldırmayı unutturacak bolca hediyeler vererek memnun etti. Daha ziyade, çok savaşçı bir adam olması nedeniyle Babil ve çevresindeki bölgelerde savaşmayı sürdürdü [g101]. Bununla birlikte ne yaz ne de kış, sınırları bizimkiyle örtüşen komşularımızı uyandırmadı ve gelip Ermenistan’ı kirletmeyi bıraktılar. Çünkü casuslar aracılığıyla nüfuslu olan yerleri araştırıp buldular. Sonra bir gece aniden onlara saldırdılar ve duyulmamış darbeler ile herkesi öldürdüler. Kaygısızca ve korkusuzca, değerli bir şey olmadığını görmek için evleri inceleyene kadar bir süre orada bir yerde kaldılar. Ayrılırken her şeyi ortadan kaldırdılar ve orayı harabeye çebirdiler, sonra da ganimet ve esirleri alarak kendi ülkelerine döndüler.

Basen bölgesinde Ciranis dağının eteklerinde Okomi olarak adlandırılan kalabalık ve zengin bir kasaba (*awan*) vardı. Büyük Aydınlanma (Epifani) bayramı

günü geceleyin, [118] kâfirler ona yaklaştı. Ovadaki şiddetli don yüzünden, insan biçimindeki bu hayvanların elleri ve ayakları dondu. Şimdi bu yerleşime yaklaştıklarında, hayvanlar için yığılmış bir saman yığını gördüler. Burayı ateşe verdiler ve o ateşin alevinden, ova sanki öğle saatlerinde olduğu gibi aydınlanmıştı. Orada [Salçuklular] kendilerini ve atlarını ısıtmaya kalktılar. Daha sonra yaylarının kirişini takip silahlarını çekerek *Shen*'e [yerleşim yerine] saldırdılar ve sanki yaz vaktiymiş gibi kolaylıkla savaştılar. [Neredeyse] herkesi kılıçtan geçirdiler, yaklaşık 30.000 kişiyi ve başka yerlere kaçanlar dışında burada yaşayanlardan hiçkimse hayatta kalmadı. [Selçuklular] üç gün boyunca orada kaldılar. Daha sonra topladıkları tahılları öküz, eşek ve atların sırtına yükleyip, aldıkları ürünler, az miktarda malzeme ve esirlerle kendi ülkelerine gittiler. Kim orada meydana getirdikleri türlü türlü kötülükleri kaydedebilir? Sonuç olarak, tüm kırsal bölgesakinlerinden yoksun bırakıldı ve sadece kalelerde korunanlar hayatta kaldı [g102].

Şimdi İmparatoriçe [Theodora] iki yıl boyunca ülkeyi idare ettikten sonra ve oldukça yaşlanmışken, hastalandı ve bu hastalıktan öldü [A.D. 1056]. [Ölmeden önce] şehrin ileri gelenleri huzuruna geldiler ve “hala yaşıyorken (119), birisini kral olarak aday gösterin, böylece şehirde kargaşa çıkmasın” diyerek ricada bulundular. Kraliçe buna razı oldu. O ataları zamanında, sarayda resmî bir görevde bulunmuş olup oldukça yaşlı ve fazlasıyla zengin olan şehrin ileri gelenlerinden Michael'i [VI, Stratioticus, 1056-1057] çağırdı. [Theodora] onu şehrin onayı ile imparator olarak atadı. Ardından, üç gün sonra, o, Davudi ilahilerin (mezmunların) dediği gibi, tüm fani kralların ve yoksulların seyahat etmesi gereken yolculuğa çıktı. Şimdi, [Michael'in] tahta çıkışını duyan ülkenin büyük ve küçük bütün prensleri, itaatlerini sunmak üzere geldiler. [Michael], tatlı sözler ve cömert hediyelerle onları memnun edip sadakatle kendi idaresi altına alması gerekirken, aksine o onları mutlu edip tatlı sözler ve cömert armağanlarla ve sadakatleri altında tutuklarını koruması gerekirken, aksine, kaba biri olması nedeniyle Robovam'ın hastalığına yakalanmış ve prenslerin kimilerini yönetime uygun görmeyerek kendi yanında alı koydu. Toplantıda devlet adamlarına dedi ki: O Mahkemede bir asilzadeye dedi ki: “Ya İranlılara karşı savaşa gidin ve ülkenin harap olmasını engelleyin ya da ben sizlerin maaşlarını İranlılara ödeyeceğim ve böylece ülkeyi barış içinde tutacağım.” Prensler bunu kabul etmedi. Cevap vermeden imparatorun huzurundan ayrıldılar, bir ittifak oluşturdular, denizaşı-

rı gidip sayısız asker topladılar. [Bu güçlerin] liderleri daha sonra tahta çıkacak olan Kamenas ile Komianos idi. Böylece onlar, imparatora karşı isyan edip [120] onun yönetimini kabul etmeyeceklerine dair yemin ettiler. Ve bu Bizans'ın onuncu 15 yıllık vergi dönemine tekabül eden bizim [Ermeni] takvimimizin 506. [1057] yılında meydana geldi [g103].

Yazık o yıl, yazık ülke sakinlerinin mahvedilip yok edildiği o yıkıcı palana! [Ülke] Yaratılış'ta olduğu gibi süsten mahrum kaldı: “Arazi ıssız ve hazırlıksızdı, çünkü çalışacak kimse yoktu” **[Tekvin 1.1 ve 2.5]**. Ülke, her zaman bakanlara hoş ve çok güzel görünen gençliğin baharındaki bir kişinin yakışıklı yüzünü aydırıyordu. Fakat ölüm o güzel ruhu alıp yüzünü eski parlaltı ve güzelliğinden mahrum bırakınca, bakanlara çirkin, saygıdan yoksun, ürkütücü ve “ölü biri gibi aklımı akybettim” **[Mezmurlar 30.13]** ifadesinde olduğu gibi acımayı bile hak etmiyordu. İşte ülke bu hale geldi. Çünkü ekili ve insanlarla dolu olduğu zaman, ziraatçılar tarlalarını bol tohumlarla dolduru, onlar filizlenir ve tüm ovaları zengin yeşil renk tonlarıyla boyar ve uçlarında başaklar belirene kadar uzarlardı. Sonra yoğun yükseklikleri ile yumuşak esintilerde dalgalanan bulutlara benzerleri ya da okyanus dalgaları gibi kabarırlardı. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürüleri soğuk pınarlarıyla her daim yeşil olan vadilerde zıplayıp oynarlardı ve bir muhafıza benzeyen ülke, tıpkı [Kutsal Yazılar]'da “tarlalar ve üzerindeki herkes sevinsin” **[Mezmurlar 95.17]** şeklinde denildiği gibi onlardan dolayı güzel bir görünüm almıştı.

[121] Şu anda tam tersini görüyoruz: Heba edilmiş, nüfustan arındırılmış, şehirleri yıkılmış, ekilmemiş tarlalarında dikenler yetişen ülke, korkunç ve berbat bir ihmali yanıstırıyordu. Tatlı sesli kuş sürüleri de, tatlı melodileriyle ülkeyi dolduran bizim türümüze alışmış insancıl bir doğaya sahip kuşlar,[g104] onların sabah cıvıltıları ve çiftçileri uykularından uyandırıp herbirini kendi işine çağıran bir dürtü gibi olan yüksek sesli ötüşleri de yok oldu. Şimdilerde ekili yerler harabe, ıssız, nüfussuz ve yerleşim yerlerinden yoksun bir haldeler. Leylekler yuvalarını nereye yapıyor? Mezmurlarda da belirtildiği gibi, zayıf kuşlar nerede onlarda sığınak bulabilir? Yavrularını korkusuzca büyükmek için endişe içindeki Kırlangıç nerede yuvasını kurar? Bu konu burada kalsın. Biz kederli ve talihsiz tarihimize dönelim.

Yunan krallığı ikiye bölününce, (tıpkı Asurluların aşağılarcasına Mısır krallığını şekillendirmeleri gibi) demir asa kırık bir kamış haline geldi, Yeremya'ya gösterilen ve kaynayıp kuzeyden güneye [acı] taşıran kazan, şimdi, şiddetle fokurdayan kaynaması taşarak güneyden kuzeye Hristiyan halkı yakıp yok ediyor. Tıpkı Tanrı'nın komutanına söylendiği gibi: “Kendi içinde bölünen krallık, [122] ayakta duramaz, lakin yıkılır”, nitekim gerçekten de öyle oldu. Çünkü İranlılar, Bizans soylularının birbirleriyle çatıştıklarını ve birbirlerine muhallefet ettiklerini görünce, cesurca harekete geçip bize karşı yürüdüler, durmaksızın baskınlar yaptılar ve yıkıcı bir tahribat gerçekleştirdiler.

Yukarıda kederle anımsadığımız yılın başında, İran'dan gelen ve bir çoban tarafından korunmayan bir sürüyle karşılaştığında, sadece onları yiyip doymayla yetinmeyen ve bütün sürüyü öldürmeye çalışan açgözlü kurtlara benzeyen birlikler, [g105] yalnızca yağmayla tatmin olmuyor, doymak bilmeyen bir hırsla ölümlerimizi de istiyorlardı. Onlara görünen bir kimsenin ellerinden kaçması imkânsızdı. Onların ellerinden kurtulmak herkes için imkânsızdı. Bunu büyük bir hayır işi olarak görüyorlardı.

Şimdi Bizans savaşı sırasında Liparit'in oğlu Iwane [hayattaydı]. Bir yerleşim yeri olarak Hastenic bölgesindeki büyük Erizay kasabası ve onun çevreleyen araziler kendisine hediye olarak verilmişti. [Iwane], [Bizans] krallığının ikiye bölündüğünü öğrenince, girip hileyle Eghanc' Berd adlı kaleyi aldı. Onu aldıktan sonra, Aghor bölgesinde Hawachich'¹⁹² denilen kaleye döndü. Şehir, onu dostça karşıladı. [123] [Iwane] burada Doğu'nun [hükümetiyle] ilişkili olan yargıçla karşılaşma şansı buldu. Anında, [yargıcın] tutuklanmasını emrederek, onun doğuda toplamış olduğu pahabiçilemez hazinelere, atlara, eşeklere ve sahip olduğu her şeye el koydu ve onu Eghnut'ta hapsetti. [Iwane] aceleyle güvenli Karin şehrine gitti. “Kralın vermiş olduğu fermanım var. Şehir bana ait, açın kapıları da içeri gireyim,” diyerek bir süre bu şekilde hileyle şehri almaya çalıştı. Bu şekilde onlara boyun eğdiremeyince, mücadeleyle şehri ele geçirmek umuduyla savaştı. Şehrin prensi, derhal, Ani'de bulunan ve magister payesine sahip prensi haberdar etti. Olup bitenleri öğrenir öğrenmez, kendi emirlerinden birini bir askeri birlik ile Iwane'ye karşı gönderdi. Ama [Iwane], bunu haber alınca ülkeyi yağmaladı sonra da kendi mintıkasına döndü. Ardından da kendi-

¹⁹² Taruberan eyaletine bağlı Aras Nehri'nin kaynaklarında yer alır.

sine destek birlikleri göndermeleri için İranlılara adam gönderdi. Bu başımıza gelen inanılmaz talihsizliklerin başlangıcıydı.

Kâfirler bu daveti duyduklarında, birbirlerini haberdar edip hızla bir yerde toplandılar ve süratle [Iwane]'ye ulaştılar. Onların birliklerinin çokluğunu görünce korktu. [g106] Çünkü onlara karşı koyacak kimse yoktu. [Selçuklular]'ın gelmesinden dolayı gelen o prens, onların gelişlerinin ilk tesiriyle kendisini [124] büyük bir kalede güvene aldı. Sonra gelen birlikler dediler ki: “Bize bir yağma yolu gösterin, bize boş elle göndermeyin.” Bir çıkış yolu bulamayan, [Iwane] kendi adamları arasından onlara bir rehber verdi. Onlar geceleyin yola çıktılar ve ıssız yerlerden geçerek, Xaghteac' bölgesine ulaştılar. [Sakinlerini], habersiz yakalayarak, kendi kana susamış geleneklerine uygun olarak, [Xaghteac'dan], Chanet'ia'daki Xrt'i ormanına kadar bütün erkekleri kılıçtan geçirdiler. Sınırsız miktarda ganimet ve esir alarak, büyük bir zaferle geri döndüler. Sonra günahkâr idareci [Iwane'ye] gittiler ve yolda karşılaştıkları başarıdan dolayı muhteşem armağanlar onateşekkür ettiler. Daha sonra kendi ülkelerine döndüler. Ancak, ülkenin lordsuz ve savunmasız olduğu gören bu şeytanın temsilcileri, daha sonra tekrar Ermenistan'a döndüler. Mananaghi bölgesine gelerek ikiye ayrıldılar. Bir müfrezesi, Ekegheac'a gitti ve geceleyin şehre saldırdı. Şehir hazırlıksızdıve [Salçukluların gelişinden] habersizdi. Bu şehrin [başına gelen] felaketi, trajik musibetleri kaydedemem. Gün doğduğunda, taşlara ve cansız nesnelere bile iç çektirecek kederli bir gergin manzara ortaya çıktı. Hangi izleyicinin kalbi kırılmaz, [125] kimi titreme almaz, kimin gözleri bulutlanıp kararmaz? Meydanlar, evler ve geniş salonlar, patikalar ve üzüm bağları cesetlerle doldurulmuştu. Neredeyse şehrin tüm sınırları, katledilenlerin kanıyla kırmızıya boyanmıştı. Orada [g107] henüz hayatta olan, konuşamayan, zorlukla nefes alan birçok kişi vardı. Ağır yaralananlara gelince, [Selçuklular] acımasızca onların bağırsaklarını ve ciğerlerini deşmiş ve henüz yaşarken onları ağızlarına sokarak yemeye zorlamışlardı. Aman Tanrım, senin merhametin! Ah, bizim büyük sayıdaki kötü emellerimiz! Zira Hristiyanların, bu türden dayanılmaz felaketlere tahammül etmelerinin 13. yılıydı ve Tanrı'nın hiddetli öfkesi heüz dinmemişti. Bizi pis bir sarhoşlukla sarhoş etmek için saf bir şarap kupasıyla eli hala havadadır. Artık bizi bağışlayıp affetmeyecek ama bize nefret dolu insanlar musallat etti. Böylelikle kentler, onları çevreleyen köyler ve tarlalar, kalelerdeki hariç buralarda hayatta bir insan dahi kalmayınca dek kuşatıl-

mışlardı. Kâfirler ganimetlerle dolup tatmin olunca, şehri ateşe verdiler ve esirleri alıp bölgeyi yağmaladıktan sonra döndüler. Bu senin acı tarihin, ey şehir! Artık bir sığınak şehri olmayacak ama içinde yaşayanlar için berbat bir uçurum olacaksın. Burada, Ekeleac bölgesinin başına gelen çeşitli talihsizliklerden birkaçını kaydettik.

[126] Kâfirler Karin bölgesine ait Blurs denilen bir köye geldiler, oranın sakinleri, temellerini toprağın üzerine (Lord'un atasözünde olduğu gibi) kurdukları bir duvarla tepeyi çevrelemişlerdi, kâfirler şiddetli bir sel gibi gelip o duvara çarptıklarında, bir an bile dayanamadı ve hızla yıkıldı. Onun çöküşü tüm dünyada duyuldu ve her zaman da hatırlanacaktır. Onlar [şehrin], bir kurtuluş ve sığınak yeri olacağını düşünmüşken, o, harabe bir çukur oldu. Fırat'ın bu yakasındaki tüm köyler ve dini kuruluşların [g108] yanısıra Arcn kasabasından çok sayıda insan da burada toplanmıştı. Düşman saldırır saldırmaz [şehrin] tahkimatı çöktü ve onlar içeri daldı. Kılıçların parıltısı ve yay kirişlerinin vızıltısı herkesi zincire vurulmuş gibi korkudan titretti. Orada, bütün savaşçıların karşı karşıya kaldıkları gibi tehdit ve cesaretlendirmeye, onları düşmana karşı koymaya ve cesur bir şehit olmaya teşvik edecek ne bir prens ne de bir lider bulunmadığından ötürü, lordsuz vatandaşlar [Selçukluların] salt görüşünden bile dehşete kapıldılar. Onlar akıllarını kaybettiler, umutlarını yitirip çıldırdılar. Ve bir biri ardına saklanmaya başladılar. Bazıları geceleri duvarlardan inerek kaçtı, bazıları da gönüllü olarak teslim oldular. İçeride kalanlar ise, bütün direniş düşüncesini terk ettiler, oyuklar kazıp yeraltına saklandılar. [127] Düşman saldırı-ğında, savaş usulüne göre davranmayıp bir ağıla hapsedilmiş koyunları boğazlar gibi [vatandaşları] öldürdüler. Bazılarını [Salçuklular] ele geçip ortaya çıkardılar ve başlarını kestiler. Çifte bir ölümle öldüler. Ölümden daha acı olan şey, onların üzerine parıldayan kılıç ve sonra ölüm kararı idi. Elllerinde kılıçlarla bazılarının üzerine gidip, hayvanlar gibi saldırdılar, kalplerini deldiler ve anında öldürdüler. İri ve şişman birine gelince, dizlerinin üzerine çöktürülür ve elleri direklere sabitlenirdi. Daha sonra tırnaklar ile birlikte deri kolun ve omuzun iki yanından kaldırılır ve ikinci elin uçlarına kadar zorla soyulurdu [Salçuklular] bunları yay kirişi yaptı. Ah ne kadar da acı bir hikâye!

Papazlar ve rahiplere gelince, hangi kulak onlar onların maruz kaldığı eşsiz işkencelere dayanabilir? Derilerini göğüslerinin üzerinden yüzlerine kadar soydular ve sonra da başlarına doladılar. Ancak Selçuklular onlara işkence ettikten sonra öl-

dürdüler. Kim bunlardan daha acı ve inanılmaz işkenceleri duymuş? Azizlerin böylesine şehitlikleriyle hiç karşılaşmadık.

[128] Böyle eylemlerle herkesi öldürdüler. Hatta [gizli salonlarda] gizlenip hayatta kalanları arayıp buldular ve onları da hunharca hançerleyip öldürdüler. Bütün dağlar içkence çığlıklarıyla yankılandı. Dağların hepsi işkence çığlıkları ile yankılandı. Halkın [çoğu] infaz edildiklerinde, [Selçuklular] katledilenlerin yanlarını yararak safralarını tavalara akıttılar ve köle kadınlara bunları aldırıldı. Böylece o kötü talih sona erdi. Dolayısıyla acımasız, kötü adamların elleriyle ihanete uğradık. Zira biz huzur içinde yaşadığımız zaman O'nu önemsemediğimiz için Tanrı bizden yüz çevirdi. Peygamberleri aracılığıyla bize şu şekilde istirhamda bulundu: “Gelip bana kulak verin ve iyilik içinde yaşayın, eğer Beni sevinçle dinlerseniz, dünyadaki güzel şeylerinden zevk alacaksınız” [Yeşaya 1.18-19]. Onun buyruklarını ihmal ettik. Sonuç olarak, ihtiyaç duyduğumuz zamanda bizi duymadı. Hayır, bizden yüz çevirdi. Ve düşmanlarımızın eliyle ihanete uğradık ve bizden nefret edenlere tarafından sıkıntılara maruz bırakıldık. Onların okları kanımızı içti ve kılıçları yaralı düşmüş savaşçılarımızın etini yedi. Böyle bir zaferle kendi topraklarına gittiler. Ve denildiğine göre yedi bin (erkek ve kadın) ile altmış din adamı öldürülmüş ya da tutsak edilmişti.

2.19. Mezopotamya ve Şehirlerinin Yıkımı ve Tahmin Edilemeyen Kallntısı

Daha önce Mananaghi sınırlarını kadar gelen bir Selçuklu birliğinin [g110] ikiye ayrılarak seferi başarıyla tamamlandığını anımsamış ve anlatmıştık. Şimdi ikinci bir birlik, atlarını Hanjet ve Xorjean [bölgeleri] boyunca, ne sağa ne de sola yönelmeksizin bir okçunun fırlattığı ok misali doğruca hedeflerine doğru koşturdular. Böylece [Selçuklular] gece vakti geldiler, hiç dinlenmeden, aniden, beklenmedik bir şekilde, taşlarla karıştırılmış dolu gibi şehrin güney sakinlerine saldırdılar. Kentte bir sığında yeri olmadığı içinsakinleri, ileriye ve geriye doğru dalgalanan okyanus dalgaları misali bir çıkış yolu bulamadılar. Yazık, şehirde sahnelenen eylemler! Kâfirler, kılıçlarını çalıştırıpçocuğuyla birlikte anneyi ve babasının önünde oğlunu öldürdüler. Ve ihtişamlı bir biçimde tasarlanmış olan şehir, kan dolu bir sarnıca döndü. Bunun aşırı ani olması ve beklenmedik ızdırap, insanların değer verdikleri birine olan sevgilerini ve akrabalarına duydukları sempatiyi unutmalarına neden oldu. Her

bir insan, belki de kendilerini yanan Cehennem'in öfkesinden kurtarmak için, aynı kaçış yolunu düşündü. Bundan dolayı şehri çevreleyen üzüm bağlarına kaçtılar ve asmaların kalın yaprakları [130] altında kendilerini gizlediler. Kâfirler bunu öğrendi, [üzüm bağlarını] aradılar ve [gizlenmiş] olanların hepsini hançerleyip mızraklarıyla öldürdüler. Üzüm salkımları onların kanlarıyla lekелendi. Daha sonra [şehrin] kalıntılarında hayatta kalanlar ortaya çıktı ve üzüm bağlarındaki ölülerini bulup göndüler. Fakat vicdanları onların bu üzümleri toplamasına ve yemesine izin vermedi. Çünkü bu üzümlerin insan kanıyla kaplı olduğunu söylediler. Bu arada, öldürmeyi bırakan kâfirler, şehre döndüler ve evleri aramaya başladılar. Bir kimse herhangi bir yerde veya gizli bir saklanma yerinde, eşyalarını gizlemiş olsa bile [Selçuklular] onları büyük bir yetenekle ortaya çıkardı. Ardından şehri ateşe verip yaktından sonra ganimet ve esir alarak, ayrıldılar. Onlar etraftaki köyler ve nahiyelere de benzer şekilde [g111] muamele ettiler, hiçbir yerde zayıf bir çığlık atacak kadar dahi hayatta kalan kimse bırakmayıncaya dek hepsini ateş, kılıç ve kölelikle yok ettiler.

2.20. Comnenus Hükümdarlığı

[Isaac] Comnenus (Komianos), cömert ve çok zengin olduğundan, kendisi için büyük bir ordu topladı. Şimdi, İmparator [Michael VI, Stratioticus], şartların Comnenus için elverişli olduğunu görünce, ona [Comnenus'a][131] temsilciler göndermeye başladı ve kendisine hediyeler ve Doğu'nun Kuropalat'ı makamını teklif etti. Yalnızca onunla barış içinde kalıp birlikte [Türkler tarafından öldürülen] Hristiyanların kanlarının intikamını almak istediğini söyledi. Ama [Comnenus] buna inanmadı ve kabul etmedi. Elçiler bir şey elde edemeyince imparatorun yakın dostları [Comnenus]'a savaş ile boyun eğdirmeye teşebbüs ettiler.

Birçok asker toplayarak ona karşı çıktılar. İki muhalif karşılaştı ve savaştı. O kadar çok kan döküldü ki, insanların böyle bir kıyımın Bizans'ta daha önce meydana gelmediğini söylediler. Savaş alanında, her iki taraftan da çok sayıda prens maktül düştü. Fakat Comnenus'un birlikleri galip geldi. Patrik, Comnenus tarafında olduğundan, kent ileri gelenlerinin çoğu onunla birleşti. Lider Comnenus'u içeri alıp onu tahta oturttular. Michael'a gelince, onu bir keşiş yaptılar ve bazıları onun memnuniyetle gittiğini söylese de, bir adaya yolladılar. Bütün bunlar [g112] aynı dünyayı yıkan yılda gerçekleşti [M.S. 1057].

2.21. Shahastan Şehrinin Yıkımı, Melitene [Malatya]

Tanrı, Türkistan ve Pers'in yönetimini eline aldı, [132] bir cezalandırıcı saltanat olarak onlar aracılığıyla Kendi adil kanunlarına uygun olarak bizi yargıladı. Yargıca ait işkence saltanatı iken, babadan kalma bir temenni saltanatı oldu. David günahkârların eziyetleri için şöyle dedi: “Çoğu işkencedir ama niyetiniz bana öğretecektir” **[Mezmurlar 31.10 ve 17.36]**. Aynı şekilde günahkârlar için, Paul İbranilere şöyle yazdı: “Bu, katlanmak zorunda olduğunuz bir talimdir. Tanrı size bir oğul olarak muamele ediyor.”

Şimdi Mesih, canlandırıcı öğretisinde O'nu tanımamız için bizi cenneteki Babasına yaklaştırdı. Ve her konuda ona benzememizi ve iyi bir tutumla bu ilişkiyi korumamızı buyurdu. Oysa biz nazik ve iyi Babamıza isyan ettik ve O'nun birliğinden uzaklaştık. Bu nedenle, ihtiyaç duyduğumuzda ve işkencelerimiz sırasında, bizi görmezden geldi ve yabancı bir halkın eline bıraktı. Bizden nefret eden ve bizi mahveden düşmanlarımız bize karşı güçlendiler; Bizler yerlere serildik ve bağırsaklarımız toğrağa karıştı. Aramızda olanlar Musa zamanında olanlar gibiydi, o zaman Tanrı'nın Mısır'a (Rab'bin asasıyla on kez vurulduğunda) dedi ki: “Bu benim yüce kudretimdir.” **[İbraniler 12.7]**.

[133] Onların suları kana dönüştü. Nehirlerimiz ve sarnıçlarımız ve neredeyse ülkenin bütün toprakları kanımızla boyandı. Tümör, vücutlarının her yerini kapladı. Vücudumuz kılıçla doğrandı ve sonra [g113] uzuv uzuv parçalara ayrıldı. Yusufçuklar ve sivrisinekler, onların kibirli suratlarını ısırtan ve körleştiren [Mısırlılar] 'a dayanıyordu, ancak okların yayılım ateşi bizim kaderimizdi ve daha çok acı veriyordu. Üç gün boyunca [Mısırlılar'ın] günü geceye döndü. Ancak [Ermenistan'da] ışık tamamen söndü, gözün kendisi kör oldu ve de yaşamı boyunca Rabbin iyiliğini bir daha görmeyecekti. Korkunç görünümlü böcekler evlerine girdi, hatta [aynı zararlılar] evlerimize ve kiliselerimize sokuldu -bunu söylemek beni korkutuyor- onları sadece yıkıcı hastalıklar ile değil aynı zamanda berbat bir kokuyla da kirletti. Ölüm meleği ilk doğan oğullarının peşindeydi, burada [Ermenistan'da] evler, sakinleriyle birlikte hepsi yok edildi. Bizim sahip olmadığımız tek şey denizdi, ama bir şeyleri sonuçlarına göre değerlendirirseniz, bizim de denize sahip olduğumuzu göreceksiniz. Türkistayn ya da dünyanın sonundaki topraklardakinden daha derin uçurumlar ve esirleri-

mizin sürüklendiği [134] ve tutsaklarının kanıyla boyanan Kızıl Deniz gibi esirlerimizi yutan yerler var mı? [Mısırlılar] İsraililerden onlara hizmet etmek yerine ödeme olarak altın süs eşyaları ve kıyafetler talep ettiler. Oysa [Selçuklular], onlara hiçbir şey yapmamamıza rağmen sahip olduğumuz her şeyi elimizden alıp yapmaladılar. Ne yazık ki, bu tesellisi olmayan bir yıkımdı! Mısırlıları cezalandırmada çifte bir adalet vardı: İlk önce, Tanrı onları İsrail oğullarını sıkıştırmaları vasıtasıyla onları acı bir kulluk için denedi; ikincisi, çünkü onlar ezeli olan Yaratıcı'ya değil de yaratılan şeylere kulluk ettiler. Her ne kadar iyi işlerden yoksun olsak da, yine de doğru inanca ve itiraf diline sahibiz. Neden onların bu yaptıklarıyla cezalandırılıyor? Ne kadar zavallıyız ve [ne kadar] ağda layıkız. Tanrım, Yaratıcı ve Tanrı, neden bizi tamamen reddettin, bizi paganların ayakları altında ezdirdin ve düşmanlarımız tarafından hor görülüp alay konusu ettin? Kalkıp uyandırın Kudretinizi, gelin ve bizi kurtarın [g114] ve komşularımızdan yedi misli ölç alın!

Şimdi [Selçukluların] diğer şehirleri ve bölgeleri harap etmeleri aşağı yukarı on gün sürdü. Şu an hala mamur olan konuştuğumuz şehre [Melitene / Malatya] gelince, [135] Moab gibi, mülayim ve kibirli olup gücü ve cesaretiyle üç yaşındaki bir buzağıyı andırıyordu. Tüccarları ülkenin görkemli adamları iken, müşterileri, [kendilerine] kokulu yağlar süren ve berrak şarap içip fildişi kanepelerde dinlenen milletlerin krallarıydılar. Bütün kötülükler, Musa'nın İsrailoğullarını kınaması gibi şöyle başlıyor: “Şişmanladıkça şimmanladı ve besili hale geldi, sonra Yaratıcı olan Rab Tanrıya sırt çevirdi” **[II Tesniye 32.15]**. Benzer şekilde, Sodomitler de böyle bir hayat sürdürdüler ve Ezekeil'in belirttiği gibi ekmek bolluğu ve zengin bir hayata kapılıp inanılmaz kötülöklere saptılar. İlk insan bile, kirletilmemiş bir gün için Cennet nimetlerinin tadını çıkaramadı. Bu bizim doğamızdır: fakir bir şekilde büyürken, Tanrı'yı mırıldanır ve suçları; zengin büyürken ise küstahlaşır ve ölümsüzler gibi toprak fethederiz. Bu nedenle, durumumuz sürekli değişmekte, sınırlarımızı bilir ve sınırlarımızı aşmazsak, düşmemiz daha büyük olmaz. Topraktan daha şerefsiz veya alçakça bir şey bilen var mı? Oysa biz ondan geldik ve ona döneriz. Ancak, bizim [136] doğamızın yaratıcısı hiç kimsenin kaybolmasını istemez ve bu nedenle herhangi birinin terk edilmiş olarak yaşamasına izin vermez. Mümkün olduğu kadar ve uygun olduğunda, bize tatlı bir şekilde ve baba nasihatiyle tavsiyelerde bulunur, ancak onun öğütlerine kulak vermediğimizde, bize yüce otoritesiyle işkence yapar. Bazı [g115]

günahkârları bu dünyada yargılar, böylece sonrasında işkenceleri daha hafif olacak, diğerlerini ise [cezalandırmak için] öbür dünyaya bırakacak. Sodomitler gibi hem bu dünyada hem de sonrasında cezalandırılanlar da var. Lazarus gibi yalnızca bu dünyada [cezalandırılanlar] olduğu gibi; varlıklılar gibi sadece bir sonraki dünyada cezalandırılacak olanlar da var. Bu tartışmayı burada kapatmama izin verin. Şimdi hikâyemize dönüyoruz.

Bu kederli yılın sonbaharında, Bizanslar, kralların [taht iddiasıyla] didişmeleriyle uğraşırken, ayları krallarının şatosuyla uğraşırken, Areg ayında [Ekim, 1057] bir kez daha İran'dan bir ordu çıka geldi. Fakat bu daha önce gelenle aynı mı yoksa yeni bir ordu mu olduğunu bilmiyorum. Onlar ıssız yerlerden öyle dikkatli geçtiler ki, Kamax bölgesine ulaşana kadar kimse onların [geldiklerini] bilmiyordu. Sonra [Selçuklular] ikiye ayrıldı. Bir grup Koghonia'ya kadar gitti ve [137] istedikleri gibi ülkeyi perişan ettiler. Daha sonra onların geçtiklerini öğrendik. Diğer grup Melitene'ye doğru gitti ve gece vakti oraya ulaştı. Şehri koruyan bir Bizans süvari birliği vardı ve saldırganlar gelince, [Bizanslılar] onlara ani bir saldırı düzenlemek için dışarı çıktılar. İki kuvvet çarpıştığında, her iki taraftan da çok kişi öldürüldü. Bu arada, savaş sırasında, şehirden ayrılanlar hayatlarını kurtarabildiler. Savaşmayı sürdüren savaşçılar en sonunda firar edenlerin ardından kaçtılar. Kenti ele geçirilenlere gelince, [Selçuklular] hepsini kılıçtan geçirdi. On iki gün boyunca orada kaldılar, şehri ve çevresini kazıp harap ettiler. Bu, [Melitene halkının] kibrine karşılık adil Tanrı'nın hilesiz karşılığıydı. Tanrı, her birini yaptıklarına uygun olarak karşılık verir.

Şimdi, ([Selçukluların] gece geçtikleri) Ekegheac'ın güneyindeki bölgenin sakinleri [g116] Malatya'nın maruz kaldığı kötülükleri öğrenince, sayısız okçu birliği topladılar ve yol geçişlerini tuttular. Kâfirler başka herhangi bir yol bilmediklerinden [138] ve dağlar kalın kar ile kaplı olduğundan, başlangıcından Nawasard'a kadar [Kasım, 1057 - Mart, 1058] kışın beş ayı boyunca oldukları yerde kalmak zorundaydılar. Ülke yaşam umudunu kaybetti. [Selçukluar], orada sebep oldukları haksızlıkların ilelebet unutulmayacak bir anısını bıraktı. Gençleri ve diğer küçük çocukları aldılar ve onları hedef olarak kullandılar, onları fena bir şekilde mızrak ve oklarla delip öldürdüler. Ne yazık ki onların tabiatlarında herhangi bir merhamet duygusu oluşmadı. Ebeveynlerinin kucaklarından koparılan çocuklardan bahsetmeme gerek yok: çocuklar kayalara savruldu, huzurlu bir şekilde yetiştirilen çekici kadınlar ve kızlar

lekелendi. Neden onları kaydetmeliyim? Tanrı'nın Eli'ni bizden çektiği zaman, felaketlerin ne derece dayanılmaz olduğunu görüyor musunuz?

İnsanlar ve hayvanların erzakları tükendi. Bu nedenle, [Selçuklular], ihtiyaçlarının ciddiyeti dolayısıyla Xorjean [bölgesine] yöneldiler. Ancak yollar, onlardan korkan halk tarafından kesildiğinden ve ülke hala yoğun bir karla kaplı olduğundan, öncekinden iki kat daha hızlı bir şekilde gittiler. At ve eşek sürülerini [139] önden yürütüp böylece bir yol açtılar. Sonra tutsaklar ve yükleri gönderdiler. Bu şekilde o bölgenin ve Mormreans adlı köyün sınırına ulaştılar. Bu köyün bir kalesi vardı ve bu nedenle oranın bütün sakinleri kalede toplanmışlardı. İranlılar oraya ulaştığında, karargah kurdular, çünkü kale içinde bir süvari kuvveti olduğunu düşünüyorlardı. Karı bastırarak sıkıştırıp savaşa hazırlanmaya başladılar. Onların şefi kalenin önüne gitti ve kale şefine bir şeyler söylemeye başladı. [g117] Sayısız çadırla karı örtmüş ve kibirli bir edayla ağır sözler söylemeden önce kalkarıyla o çadırlardan birinde oturuyordu. Kalenin prensi elverişli bir anı bekliyordu, Selçuklu birliklerinin şefinin kalkarı bir tarafa eğilince, ona bir ok attı ve boğazına isabet eden ok ile hemen öldü. Sonra bir Bizans ordusu arkadan geldi ve savaş borozanlarını çalmaya başladı. Kâfirler bunu işitince kaçtılar, bu esnada kaledekiler çıkıp pek çok esir ve büyük miktarda ganimet alarak tekrar kaleye döndüler. Bununla birlikte Bizanslılar bir saldırı düzenlemedi. Bunun üzerine İranlılar, başka bir ordunun olmadığını görünce, geri döndüler ve karşılaştıkları herkesi öldürdüler, ganimet topladılar [140] ve arta kalan her şeyi alıp ayrıldılar. Egnut sınırlarına geldiklerinde [oradaki insanlar] benzer şekilde dışarı çıktılar ve onlarla savaştılar, esirlerin birçoğunu serbest bıraktılar ve büyük bir ganimetle kalelerine döndüler. Yırtıcı hayvanlar, mağlup olduktan sonra kargaşa içine düştüler. Taron sınırlarına vardıklarında, mutat olarak ataları gibi Sanasunk diye nitelendirilen bir ordu Sim dağlarından indi. Bu ordu onlara saldırdı, mağlup mağlup edip [neredeyse] hepsini öldürdüler. Esirleri ve ganimetleri geri aldılar. Neşeyle geri dönüp Tanrı'ya şükrettiler.

Aynı yıl [Salçuklular], Vasak'ın oğlu Büyük Gregory'nin iktidarı yıllarında, arkadaşlarından biri olan Hrahat tarafından büyük bir emekle inşa edilen kutsanmışların güzel ikametgâhı Karapet [Manastır'ını] [Müjdeci Vaftizci Yahya] yaktılar. Onlar aynı zamanda Karapet'in önünde bulunan (İsa Peygamber ve Büyük Şehit'in şanına ve onuruna muhteşem bir tarzda inşa edilmiş) çan kulesini ve diğer yapılar ile

St. Gregory adı verilen ahşap kiliseyi de yaktılar. Bu, [Ermeni] takviminin 507 [1058] yılında meydana geldi [g118].

2.22. Hark' Bölgesinde Görülen ve Birçok İnsanı Tedirgin Eden T'ond-rakelilerin Şeytani Tarikatı Hakkında¹⁹³

[141] Hark'ta kiliselerin denetimini elinde tutan Yakobos adında bir piskopos vardı. Yönetimin başlangıcında, kendini erdemli bir adam olarak göstermiş, çuldan yapılmış bir kıyafet giyip oruç tutar ve yalınayak dolaşıyormuş. Çevresindeki rahipleri, kaba kıyafetler giyen, sade beslenen ve sürekli ilahi şarkılar söylemekle meşgul olan kişilerden [erkeklerden] seçti. Bu şekilde, uzak ve yakın çoğu insan merak edip ona gitti ve onu görmek istedi. Onlarında konumları dolayısıyla kibirlenenler, ona teslim olup itaat ettiler, öyle ki onlara ölmelerini emrettiğinde, hiçbiri ne buna itiraz eder ne de ağzını açmaya cesaret ederdi. Fakat bunların hepsi bir taklitti ve doğru değildi. Çünkü Tanrı'nın dediği gibi ağaç meyvesi ile değerlendirilir. Benzer bir anlayışla, Havari “Şeytan bile nurdan bir meleğin kılığına bürünür, bu yüzden hizmetçilerinin kendilerini Mesih'in havarileri olarak gizlemeleri garip değildir” diye yazmış **[II Korintliler 11.13-14]**. Tıpkı zehirin sıradan [142] bir yiyeceğe karışması gibi – onun olağan yemek olduğunu düşünerek - onu yiyenlerzehirlenirler. Yine balıkçının oltayı yemle gizleyerek, balıkları aldatmaları ve onları yakalamaları gibi dinsizliğe hizmet edenler de aynıdır. Hiç kimse kendi azap çukurlarını göstermeye cürret edemiyorlar. [g119] Aksi halde, akli başında kim, isteyerekolmayan bir uçuruma düşer ki? Bu nedenle, safları aldatmak için bizim mutedeyyin inancımıza sarılıyorlar ve masumları tatlı sözlerle kandırıyorlar. Onların bu sözleri kanser gibi yayıldı ve tıpkı tedavisi zor hastalar misali [aldatıcılar] tarafından tuzağa düşürülen insanlar güçlkle ayakta durabildiler.

Nitekim Rabbimiz canlandırıcı öğretisinde “size koyun kılığında gelen sahte peygamberlerden sakının, zira esasında onlar zarar verici kurtlardır,” [dediğinde] aklında onlar vardı **[Matta 7.15]**. Rabb'in emirlerine rehberlik eden havari de benzer şekilde Filipelilere şunu öğretti: “Köpeklere dikkat edin, kötü hizmetçilere dikkat

¹⁹³ 10. ve 11. yüzyılda Ermenistan'ın Şirak, Taruberan, Taron, Hark ve Mananaghi gibi bölgelerinde görülen Aristakes'in *Şeytanî* olarak tanımladığı tarikattır. İlk başta feodal beylere karşı ayaklanan köylülerin isyanı olarak başlayıp daha sonra Hristiyanlık dini içinde sapkınlığa ulaşan bir isyan haline gelir. İnsan ruhunun ölümsüzlüğü ve ölümden sonraki yaşamı reddederler. 11. yüzyılın ortalarında Vaspurakan valisi Grigor tarafından tarikat ve ona ait her şey ortadan kaldırılır.

edin.” **[Filipeliler 3.2]**. Dış düşmanlardan sakınmak kolaydır, ancak Habil ve Yusuf Peygamberin öğrendiği gibi [kendi] kabile daşlarınızın savaşlarından korunmanız zordur. [Düşman] bir yabancı dili konuşan insanlardan [143] olursa, dikkat etmemiz kolaydır. Ancak, muhterem Yusuf Peygamber’in yazdığı gibi: “Onlar aramızdan çıktılar ama bizden değildiler.” **[Yuhanna 2.19]** Onları tanımak kolay değildir. Aynı dili paylaşanlar ve aynı halktan olanlar –aynı kaynaktan gelenler, St. James bunun imkânsız olduğunu söylese de tatlı veya acı su olabilir. Bununla birlikte, halkımız için de öyle oldu. Ezeziel’in rüyasındakine benzer berrak ve duru, içinde zararlı ve sapkın akımların akmadığı bolca akan bir kaynak olup Büyük liderimiz [St. Gregory’nin] (Xor Virap’teki on beş yıllık yorucu emeğin ardından) bizim için dünyanın derinliklerinden akıttığı aynı tatlı kaynaktan [acı su gerçekten de aktı]. Çünkü hakikatın temeli, yakın bir zamana kadar, inanç taşına sağlam bir şekilde bağlanmıştı. Gerçekten, aydınlatıcımız [St. Gregory] bizzat kendisi, peygamberlik ruhuyla kuzuların nasıl kurt olduklarını ve bir katliama sebep olduklarını gördü. Bu, İncil’deki hikâyede olduğu gibi, insanların kötülüğü ülkede yayıldığında, tahıl eken iyi evsahibi dinlendiğinde ve düşman bir yolunu bulup tahılın arasına zararlı otlar ektiğinde meydana geldi. Acının kalıntıları Rab’bin evinden akan ab-ı hayat [144] ile karışmıştı. Bununla birlikte, [T’ondrakeanların sapkınlığı], imanımızın çayırından zararlı otları söken, İlyas peygamber gibi acının kalıntılarını süzerek arındıran ve doğruluk tuzuyla sulara sağlık katan kilise vardapetleri tarafından çabucak ortaya çıkarıldı. Bu konuyla alakalı yeterince şey söyledik. Şimdi sözlerimizin desteklenmesi için anlatıma geri dönmenin zamanıdır.

Bütün kötülüklerin babasının fikirlerini paylaşan ilk mürit [Piskopos Yakobos], aptal insanların yaydığı sahte itibarının ne kadar arttığını görerek, bizim inancımıza uçları meşe koruyla sertleştirilmiş oklar atmaya başladı. Çünkü son derece büyük bir propagandacıydı ve hitabetiyle pek çok kişiyi büyüledi. Böyle bir dayanakla kutsal kiliseyi devirebileceğini düşünüyordu. Rabbin emrini ve Petrus’un sadık sözünü hatırlamadı: “Sen bir kayasın ve bu kayanın üzerine Kilisemi kuracağım ve Cehennemin ateşi ona galip gelemeyecek” **[Matta 16.18]**. Ancak [Yakobos] buna inanmadı; daha ziyade, bu müstesna sözleri sıradan bir adamın sözleriymiş gibi düşündü. Bu nedenle, [g121] [145] kilisenin şöhretiğini kırpmayı düşünerek savaşa girdi, tıpkı eski zamanlarda fahişenin Samson’un buklelerini keserek yenilmez ada-

mın yabancıların elinde düşmesi için onu ele vermesi gibi. [Yakobos] da Kilise'yi nifak ekicilerin ellerine vermek istedi, Bu kilise ki Rab İsa Mesih'in kanıyla diyeti verilmiş, yenilmez Haç'la yüceltip taçlandırılmış ve içinde gizemli bir mihrap dikilmiş olup Tanrı'nın "bedenimden yiyen asla ölmeyecektir" şeklindeki ermi uyarınca ölümsüz meyvesi hayat verenin bedeni olan Cennet'teki Hayat Ağacı'na benzer. Şimdi onun usta kurnazlığına bakın, nasıl da ikiyüzlü iblis gibi inançlı olanlara kirli zehrini enjekte etmeyi tasarlamakta.

İlk önce, değersiz sessiz kalmasını söyleyerek, değerlerine göre rahipler arasından seçim yapmaya başladı. Bu, pek çok kişiyi memnun edince, [Yakobos] daha sonra ona başka şeyler de ekledi: O, değerli [rahiplerin] yılda yalnızca üç kez ayin yapmalarını emretti. Şimdi, Nicea (İznik) Konseyi kanunlarında, bir kişinin aşırı derecede günahkar olmasına rağmen günah çıkarmasının kabul edilmesi, Rab'bin bedeni ve kanıyla bağ kurmasının kabul edilmesi ve Hristiyanların bütün ritüel ve ayinlerine saygılı olunması gerektiği yazılıdır. Fakat [Yakobos] bunu kabul etmeyi reddetti. Aksine, O, günahkâr bir kişi bizzat bireysel olarak tövbe etmiyor ise ne anma törenlerinin de ayinlerin ona yardım edebileceğini öğretiyordu. Sonra yordakçılarıyla birlikte [günahkarı] aşağılamaya maruz bırakarak onunla güldüler. [Kurban için getirilen] hayvanı ileri sürerek ve şöyle dedi: "Talihsiz hayvan, yaşamı boyunca günah işleyip ölmesi yeteri kadar kötü, fakat onunla ölmeni gerektirecek nasıl bir suç işledin? Bu tür öğretilerle insanlar iki gruba ayrıldı: Bazıları bunu kabul etti, ancak diğerleri [g122] kabul etmedi. Herkesin kafası karışmış ve şüpheliydi ve aynı sorunun cevabını arıyorlardı. Bu, o zamanlar mağaralarda ve inzivada Tanrı'nın buyruğunu yerine getirip gözyaşartıcı niyazlar ve iç çekmelerle hayırsever Rab'den bir karşılık bekleyenleri kapsıyordu. Şimdi, hesapsız sayıda insan, sayısız [kilise] babası, patrik, rahip ve hatta din adamı olmayanları da kapsayan iki toplantı düzenlediler.

Ancak bölgedeki tüm prensler [Yakobos'un] aldatıcı iddialarına zincirlerle bağlanmış gibi onunla toplanmadan önce, savaşta kendilerini feda edeceklerine dair yemin ettiler. Bu arada, Nestorius'u andıran [Yakobos], büyük ölçüde cesaretlenip evde oturdu ve habercilerle toplantılara cevaplar gönderdi. Umutlarını Tanrı'ya değil de prenslerin hedeflerine bağladı. [147], Davidic ilahisinde söylediği gibi düşünmedi, "Rab'be güvenmek prenslere göre daha iyidir" **[Mezmurlar 117.8]**. Sefil adam, insanların desteğiyle yenebileceğini düşündü. Bununla birlikte, Tanrı, günahkârların

gücünün erdemlilere yaklaşmasına izin vermez ve böylece Erdemli kişi, elini kötüye uzatmaz. [Tanrı], kendisinden korkanların arzularını yerine getirir, O, O'na dua edenlerin dualarını duyar, [Tanrı], yalnızca tek bir insanın duaları için, fırtınaları dindirir ve kuraklık döneminde yağmur yağdırır. Ayrıca bizi ziyaret etti ve halkını kurtardı. Derin bilgeliği sayesinde, Tanrı çok büyük meselelerin temellerinin nasıl kurulacağını uzaktan bilir. Gerçekten de bu konuda da olayları çok yararlı bir şekilde bertaraf etti. [Olaylar] aşağıdaki gibi vuku buldu.

Karin bölgesinden dindar bir aileden gelen Esayi adında bir rahip, faziletiyle ün kazanan [Yakobos]'un cazibesine kapılarak gidip ona mürit oldu. Şimdi [Yakobos] hakkında tahkikatlar başlatılınca, [Esayi] meseleleri dikkatli bir şekilde izlemeye devam etti. Oldukça bilgili bir adamdı ve [Yakobos]'a karşı büyük bir samimiyet sergileyerek, [Yakobos]'un müritlerinden biri olduğunu ilan etti. [Yakobos] Mcghneay inancını gözlemleyip hakkında bilgi sahibi olan [Esayi] hemen [148] gidip kutsanmış Patrik Sargis'i haberdar etti. Şimdi Patrik bunu öğrenince, olaylar da devam ederken, kibar bir şekilde bu sefil adamı davet etti ve karşılaştıklarında ona hak ettiğini verdi. Ondan rahiplik ünvanını aldı ve bir tilki resmiyle [Yakobos]'un yüzünü damgalayarak yüksek sesle şöyle vaaz etti: “Her kim Kutsal Aydınlatıcı'nın inancını bırakır ve insan kılığındaki bu hayvanlarını sürüsüne katılırsa, kâfir T'ondrakeans ve onlarla birleşenler aynı şekilde yargılanıp ve cezalandırılacaktır.” [Sargis], tövbe etmesi ve bu menfur hizipten uzak durmaya söz vermesi için bu çok rezil adamın hapsedilmesini emretti. Çünkü bir ruhun kaybından büyük endişe duyuyordu.

Ancak Yeremya'nın dediği gibi, ateş yakmayı unutamaz, Hintliler kendi esmerliklerini kaybedemezler ve leopar lekelerini kaybedemez, bu yüzden de kötü kişi de kendi kötü yolundan sapamaz. Gece [Yakobos] hapisten firar edip kraliyet şehri Konstantinapolis'e ulaşana kadar Bizans toprakları boyunca kaçtı. Orada [Ermeni Apostolik] inancımıza iftira etti ve onların [Ortodoks] törenlerine göre vaftiz olmak istedi. [Bizanslılar] bilgelikleriyle konu hakkında bilgi sahibi oldular ve ne olduğunu anladılar. [149] “İnanca ilişkin Ermeniler her kimi reddedip itibarlaştırırlarsa, biz de onu kabul etmeyiz,” diyerek [Yakobos'un isteğini] geri çevirdiler. Bunu başaramayınca [Yakobos] ortaya çıktı ve Apahunik bölgesinde, Şeytan'ın ikametgâhı, ateistler topluluğu ve hayvanların ini olarak adlandırılan T'ondrak'a geldi ve geçici olarak [g124] gizlice burada barındı. Ancak, oradaki insanların benzer şekilde aşırı samimi-

yetsizliğinden dolayı onu kabul etmediği söyleniyor. Sonuç olarak, o yeri terk etti ve Xlat' dağına gitti, burada kendi halkını tarlalara ve açık yerlere yerleşmiş buldu ve onlarla kaldı. Orada biraz zaman geçirdikten sonra, kötü bir şekilde öldüğü Muharkin (Tigranakerd/Martyropolis/Mufarghin) kentine doğru yola çıktı. Her kim İncil kanunlara göre yaşamaz ve Hristiyanlarla birleşmezse reddedilecektir. Bu yüzden [Yakobos] bir eşek gibi öldü ve tıpkı geride kötü bir hatıra bırakan biri gibi gömüldü ve bu hikâyeyi duyan her kes onu lanetleyecek.

2.23. Bu Sapkınlığın Ateşi Aynı Zamanda Mananaghi Sınırlarını Nasıl Alevlendirdi?

[150] Shirni kasabası (bugün de oraya verilen isimdir) yakınlarında yaşayan Kuncik adında bir zina papazı vardı. İleri yaşta olan [Kuncik]'in içinde kirli bir maya var vardı. O, Aghbania/Aghuania'lı [Kafkas Albanyası] olduğunu iddia eden ancak aslında Şeytanın ilk doğan oğlu ve planlarının kaynağı olan bir kilise keşişi ile çalışmıştı. Bu nedenle Cehennem fırınından çıkan duman onun ağzından çıkıyor ve çoğu kişi ondan zehirlenip oluyordu. Şimdi şeytanın gayretli hizmetkârı olan bu Kuncik, yönetici ve iyi bir soydan gelen, tarlaların patroniçesi ve kendi komşusu olan Hranoysh adında bir kadına talimat verdi. Ölüm getiren zehirden enfekte olan [Hranoysh] kendi mahfiyla yetinmeyip, onların sapkın düşüncelerine iştirak için başkalarını da hazırladı. Axni ve Kamara (gerçekten şeytanın gönüllü suç ortakları (kamarar))adındaki iki kadın en başta gelenleri ve onun kadın klan üyeleri idi. [g125]. Bu ikisi gerçekte kız kardeşlerdi, onların cemaatlerinin kendine has sefih hastalıklarına aşırı derecede enfekte oldular. Büyücülük sanatıyla şeytanın vardapetleri oldular ve tüm kötülüklerin babası onları güçlü yaptı. Dürüstlerin kalplerini hedef alarak "dillerini kılıç gibi bilediler ve oklar gibiacı sözler [151] sarfettiler." Birçok masum canı vurup ölümcül şekilde yaraladılar. [Bu iki kız kardeş], sahip oldukları atalarından kalma iki köyü, bu kurnaz ejderha yılanı için yüvaya ve meskene dönüştürmüşlerdi. [Yakobos] orada yuvalandı ve kinini/safrasını şiddetle kustu. [Kız kardeşler zehir topladı] ve saki olarak hizmet ederek civarda yaşayan rahiplere içip mahvolmaları için verdiler. Musa, bu tür insanlar için şöyle yazmıştı: "Onların şarabı iyileştirilmesi imkânsız yılanların zehiri ve engerek yılanının acımasız zehridir." [Mezmurlar 63.4].

Vrverh adında bir prens, bu büyücü kadınlara gönüllü bir kardeş oldu. Önce-leri, inancında doğru ve hayır işlerinde öne çıkıp atalarından kalma topraklarda bir din adamı için inziva yeri inşa ederek, münzevi kardeşleri orada topladı. Kapsamlı sınırları içerisinde, onları gereksinimlerden kurtardı. Onların yöneticileri, rahiplerle alakalı yarışmalarda ünlenen Andreas adında biriydi. Bu prens [Vrverh] her yıl Büyük Perhiz sırasında onları ziyaret eder ve Paskalya gününe kadar onlarla birlikte kalarak [152] ihtiyaçlarını giderirdi. Yoksullara bağışta[g126] ve rahiplerin isteklerine tevazu göstermede herkesten daha fazla kendisini kanıtladı. Şeytan, akrabalılık bağını düşünmeyen hastalıklı fahişeler olupayım gözetmeksizin onunla ilişkiye giren bu kadınlar vasıtasıyla onu tuzağa düşürdü. Bu onların lanetli yatağıydı. Bu, Süleyman'ın bahsettiği ve ilahi Havari'nin buyurduğuşülüğün dördüncü kızıdır: “Tanrı'yı tanımayan dinsiz gibi şehvet tutkusuna düşmeyin” **[I Selanikliler 4. 5]**. Bu hastalığın pagan olduğunu görüyor musunuz? İlahi bir şekilde kutsanmış Süleyman'ın bunu nasıl ortaya koyduğunu görün: “Oğlum, kendini yabancı kadınlarla ziya etmekten koru, çünkü onlar kimi yeterince aptal bulurlarsa, ballı sözleriyle kendileriyle birlikte kalmaya ikna ederler. Zira gevşek bir kadının dudakları bal damlatır ve konuşması yağdan daha kaygandır, ama sonunda pelin otundan daha acıdır. Çünkü sevgililerini alır, köpekler gibi bağlar ve kasaplık bir dana gibi sürükler ve karaciğerinden bir okla vurulan bir keçi gibi [seni öldürür]. Ölüp Cehenneme ulaşana kadar bunun bir tedavisi yoktur, çünkü onun evi Cehennemin en derinidir” **[Vecizeler 5.3]**.

Onlar tarafından tuzağa düşürülen, zavallı Vrverh sağduyusunu ve inancını kaybetti ve Tanrı ve azizlerinin düşmanı oldu. [153] Vaftiz edildiği kutsanmış vaftiz kurnasında Tanrı'yı terk etti; Onu bedeni ve kanıyla besleyen Tanrı'yı unuttu. Evden ayrılınca onurunu kaybetti. İlahi ahdi unuttu ve münzevi emirler ile birlikte mezhepten ayrıldı. [g127] Onun çok büyük masraflar ve emeklerle inşa ettiği, içinde ilahi bir eşlik ile [g127] mezmurlar okuyanların ve rahiplerin Tanrı'yı öven tatlı şarkılar söyledikleri ve din adamları için bir toplanma yeri olan mekân şimdi ıssız, harap ve tanhaydı. Sence bundan sonra ne oldu? Sefil adam gitti ve şeytani kadınlarla birleşti. Ve biraz önce bahsini ettiğimiz Kashe ve Aghiwoy adındaki doğuştan onlara ait olan bölgelerin tüm sakinlerini kendilerine kattılar. Şeytani öfkeyle kudurmuş olarak, yılanların istila ettiği yerlerinde, uzun zaman önce inşa edilmiş kiliseleri harap ettiler. Şeytani babalarının intikamını almak için uygun bir an bulduklarında, köylerde Tan-

rı'nın zaferinin silahı (Haç) olan kurtuluşumuzun sembolünü utanmadan yok ettiler. Haç sayesinde ölümün zaferi boşa çıkarıldı ve kurnaz düşmanın ayartması bertaraf edildi. Saygıdeğer Paul, yaratılmış varlıkları görmezden gelerek, diyor ki: "Gururumuz İsa Mesih'in Haç'ından başka hiçbir şeyle iftihar etmedim" **[Galatyalılar 6.14]**. Haçtan [154] bahsetmişken, bu anlatıma tüm dinleyicileri dehşete düşürecek harikulade bir izahatta bulunmama izin verin.

Günümüzde Gaylaxazut adı verilen Paxra dağının bir bölümünde, Bazmagh-biwr [Çok Çeşmeler] adında antik bir yer vardı ve burada harika bir şekilde büyüleyici bir Haç dikilmişti. Bu Haç'tan dolayı köy, bu güne kadar Xach (Haç) diye anıldı. Büyük Paskalya yortusu gününde, geceleyin, şeytanın gönüllü hizmetkârları geldi ve ilahi sembolün tacına çekiçlerle vurarak kırdılar ve yere attılar. Sonra gizlice kaçıp yılanların istila ettiği inlerine girdiler. [Yaptıklarına] gökyüzü şaşırdı ve yeryüzü acıyla titredi. Akşam karanlığında, Aurora (Şafak/tan kızılığı), bu yapılanı ağıt yaktı [g128] ve yas tuttu. Şimdi normal adetlere göre, sabahın ilk ışıklarında, papaz kalktı ve büyük Pazar günü seremonisini gerçekleştirmek için Haç'ın önüne gitti. Bu ürkütücü sahneyi görünce, yakasını tuttu ve kıyafetlerini parçaladı. Sonra, yüksek sesle yöre sakinlerinin ortaya çıkmaları için bağırdı ve onları topladı. [Tahrip görmüş Haç] görünce şaşırdılar, yüksek sesle feryat edip göğüslerini dövdüler ve bu halde evlerine döndüler. [155] Sonra erkek, kadın, yaşlı, genç herkes hep birlikte iç çekip yas tuttular. Çok kötü oldukları bu esnada, Tanrı'nın bilgeliği sayesinde, akıllarına bir fikir geldi. Bu olayın gerçekleştiği gece, ansızın kar yapmış ve her tarafı beyazlatmıştı. Böylece, dinsizlerin ayak izlerini takip ederek, onların inlerine gittiler. Derhal büyük bir kalabalık ile oraya varmış olan kutsanmış Patrik Samuel'i bilgilendirdiler. Bölgenin piskoposlarını, papazlarını ve babalarını toplayıp gittiler. Kâfirlerini inlerini ateşe verdiler vekimse onlardan bir şey almaya cesaret edemesin diye geçmişte tıpkı Joshua'nın Jerciho'yu kahrettiği gibi onların mallarını ve mülklerini lanetlediler. Ayrıca bu kötü ve pis dinin vadetliğini yapan onlardan altı kişiyi de tutuklattı ve kalabalık ile birlikte Jarma adındaki kasabaya geldi. Ve yüzlerinin tilki resmiyle damgalanmasını emretti. Böylece bu her daim onlara bir uyarı işlevi görecek, onlar herkesçe açık ve tananabilir olacak, cahil hiç kimse onlarla iletişim kurmayacak, aksine herkes tarafından kötü canavarlar olarak bilinecekler. Bundan sonra [Samuel] meslektaşları olan insanları kutsadı, sonra onları barış içinde yolladı [g129].

[156] Şimdi yaz gelince [Bizans] imparatoru, ülkedeki meselelerle ilgilenmesi için Eghia adında bir yargıç gönderdi. Yargıç, Ekegheac' bölgesine ulaştığında, çok kötü Vrverh onun yanına gitti ve muhterem Patrik Samuel ve onunla olan diğer piskoposları şikâyet ederek şöyle dedi: "Onlar benim evimi yağmaladılar ve kasabayı yakıp kül ettiler." Dahası, [Vrverh] onları birçok hazine ve maldansorumlu tuttu. Yargıç bunu duyduğunda, öfkesi daha fazla arttı ve saygıdeğer piskoposları huzuruna getirmesi için askerler gönderdi. Askerler gelir gelmez, piskoposların başı, rahiplere, papazlara ve manastır üyelerine derhal onun yanında toplanmaları için emirler yazdı. Haberin ulaşması üzerine, -sanki herkes Tanrı'nın rızasıyla bilgilendirilmiş gibi- yalnızca rahipler değil sıradan halktan da oluşan pek çok insan hemen bir yerde toplandı, onların sayısı yazamayacağım kadar çoktu. Onlar, tek vücut olarak Fırat ve Mananaghi nehirlerinin birleştiği, Fırat kıyılarına gittiler. O sırada öyle oldu ki, yağmur yağmaya başladı ve sağanak yağış oldu, Fırat yükseldi ve yatağından taşıtı. Bir tekne getirmiş olan askerler, yaşlı piskopos Samuel ve erkek kardeşinin oğlu T'eodoros'u, yargıcın bulunduğu Kot'er adındaki [157] kasabaya götürmek için acele ediyorlardı. Ancak, insanlar piskoposları zorla tutup askerlerin onlara dokunmasına izin vermedi. Şimdi askerler "ilk önce o [piskoposlar]ı ve sonra da halkınehrin karşı sahiline geçireceğiz" dediler. Böylece insanları razı ettiler. Sonra piskoposları alıp nehrin karşı kıyısına götürdüler. Tekneleri bırakıp piskoposları hapse attılar. İnsanlar [askerlerin] [g130] hilelerini algıladıklarında - kendilerine söz verdikleri gibi botlarla onlar görmemişlerdi- birbirlerini yüksek sesle ve yüceltici ifadelerle cesaretlendirmeye başladılar ve suyu geçerken ölmek, imanın koruyucusunun sitepleri duyması izin vermekten daha iyidi dediler. Akşam oldu. Güneş, ışınlarını dağıtarak ve gökyüzünü süsleyen yıldızlara cesaret vererek batıyordu. İlerleyen rahipler, haçın mucizesiyle sulara temas etmeden suları böldüler, aksine, Rab'bin zaferinin sembolünü ellerinde tutup omuzlarına kaldırdılar ve tıpkı inatçı bir atı, [inançlarının] gücüyle ansızın dizginlemeleri misali sarsılmaz bir inançla dalgaları parçalara ayırdılar ve insanlara karşıya geçiş yolu açtılar. Bütün kalabalığın içinde tek bir insan bile [158] incinmedi. Onlara karşıya geçtiklerinde, bütün gecelerini Tanrı'ya şükran şarkıları söyleyerek geçirdiler. Birliğin lideri olarak, temiz Mariam (ki kutsanmış kilisedir) elinde (inancın doğruluğu olan) bir davul tutuyordu; onlar sessiz değillerdi ve sanattan yoksun olarak din dışı hastalıklar tarafından kuşatılmışlardı, kutsal ruhun hararetiyle saf ve şarkı söylemeye hazırlardı, David'in lirin mızrapıyla herkesin duyacağı şekilde yankılandırdı-

lar: “Tanrıya şükür, O mucizeler yarattı.” **[Mezmurlar 97.1]**, vb. Bu tür şarkılarla Tanrı'ya dua ederek, bütün geceyi aydınlattılar.

Şimdi yargıç, ilahi bölmeyi ve mucizeyi duyunca, Rab'bin bizim [Ermeni] halkımızı ziyaret ettiğini anladı. Aşırı şaşkınlıktan titreyerek, tövbeyle dua etti ve “Ben, cahil değilim” diyerek Tanrı'nın yardımını diledi ve “Yasaların çarpıtıldı, Tanrım” dedi. Lord.” Bir Pazar günü, gün doğduğunda [g131]. Yargıç, P'rris adındaki piskopos için adil bir duruşma istedi ve davayı halkın şeflerine emanet etti. Davada hazır bulunması için değersiz ve suçlu Vrverh'e emir verdiler. Avcılardan kaçmak için renk değiştirdiği söylenen mürekkep balığı olarak bilinen bir yaratık var. Öyleyse, [159] [Vrverh] adaletin güçlendiğini görünce, karşı koyamadı, zira ışık doğduğunda karanlık dağılır ve hakikat görüldüğünde yanlışlık ortadan kalkar. Şimdi o, ne yapabiliyordu, hangi hileyi bulabiliyordu? Roma inancını [Chalcedonian] benimseyeceğine ve Episarhat adında bir piskoposa rüşvet vererek onun evlatlığı olmayı kabul etti. Piskopos duruşmaya katıldı ve onlardan [Vrverh'i] bağışlamalarını isticram etti ve yargıç da buna rıza gösterdi. Bunun sebebi, dinsizlerden birinin soylu konumu, cesareti ve yiğitliğiyle imparatorun yakın ve seçkin adamlarından biri oluşu, yargıçın bu konu hakkında çok düşünceli olmasıydı. Sonuç olarak, onun talebi doğrultusunda [Vrverh'i] piskoposa teslim etti. Bununla birlikte, [Vrverh'in] arkadaşlarına gelince, onları şiddetli eziyet ve dayaklara maruz bırakarak işkence ettikten sonra ve evlerini harab etti. Meclis yargıcı kutsadı ve barışı erteledi.

Bununla birlikte, [Vrverh] [insanların] cezalandırmalarından kaçabilmiş olmasına rağmen, Tanrı'nın hükmü onu buldu ve O'un elinden kaçamadı. Ansızın, humma bedenini yaktı, - tıpkı Herod gibi- ve parmakları cansızlaştığı için yemek yiyemedi; her ne yuttuysa, yemek borusu tıkanırdığı için çıkardı [160]. Ölene kadar böyle devam etti ve sonra bedeni cüzzam/frengi nedeniyle çürüdü. Buna rağmen ne tövbe etti, ne de geçmişteki dindarlığını hatırladı. Buna karşın, son nefesini verene kadar aynı şeytani sapkınlıkla yanmaya devam etti. Vücudunun ağırları, sürekli bir Cehennem hatırlatıcısıydı ki orada işkence görecekti. [g132]

Ancak, onların müstehcen amelleri çok iğrençti ve bunları yazıya dökmenin uygunsuz olduğunu varsaydık, çünkü işitildiği zaman herkes değişmez değildir ve çoğu günahın anlatımı dinleyiciyi benzer şeyler yapmaya teşvik bile edebilir. Sonuç olarak, bundan kaçındım. Bununla birlikte onlar hakkında bilinenler ve benim onlar

hakkında duyduklarım şudur: Kilise ya da Kilise'nin vaftiz, büyük ve büyüleyici bir yığın gizemi/mucize, haç, oruç gibi ritüellerinin hiçbirini kabul etmiyorlar. Ama Kutsal Üçleme'deki gerçek inananlar, kutsal Babalardan öğrendiğimiz doğrulanmış ışık öğretilerine sıkı sıkı sarılalım. Ateist meclislerinden uzaklaşarak üzerlerine küfürler savuralım.

2.24. Dünyaca Ünlü Ani Şehri Nasıl Kılıçtan Geçirildi?

[161] Şehvet ve uygunsuzluk nedeniyle birçok sanrı ve yanılsamaya kapılan insan ırkı, kahramanlıklarına sığındı. Karşı konulamayan ve mücadele edilemeyen güçlü ve devasa devler kendilerini tanrı addettiler. Bazıları, kendilerini kuleler/burçlarla tahkim ederek yüksek yapılarını zaptedilmez varsayarak, büyük bir güçlülükle inşa edilen ancak kolay bir şekilde yıkılan ilk yapının aptal kurucuları misali ya da güçlü yapıları dolayısıyla Jericho sakinleri ve kendilerini Kenanlı görmeyen, Tanrı'nın sağ kolunun onları da yönettiğini veya kadir-i mutlakın (Omnipotent) kılıcının onların yanında olduğunu düşünmeden Tanrı'nın iyilik kâsesinden tatmak istemediler. Zira inşa eden ve yok eden Rab, kaleleri titretir [g133] ve azametli binaları yıkar. Davut'un Lübnan dağlarında Şamlılara karşı inşa ettiği, kılıçlar ve kalkanlarla güçlendirdiği kule, ne Süleyman'ın düşmanı Eder'e dayandı ne de saldırılarını püskürttü, çünkü kale kutsallık, duvar seçimi ise dindarca bir davranıştır.

Şimdi eski hikâyemize dönelim. Tövbe etmeyen veya pişman olmayacakların veya kendilerine yakın ve komşuları olan insanların cezalarını [162] –işlenen suçlara göre verilen cezaları- göremeyenlerin günahlarının az veya önemsiz olduğu düşünülsün. Selvi çam için ve iğde zeytin için ağlamalı, çünkü Rab'in emri uyarınca üzerlerine kulenin çökmesi ayırım gözetmeksizin ölümü hak etmeleri değil, daha ziyade yakınların ve diğerlerinin günahları anlaması ve uzaktakilerin de onları öğrenip ibret almaları içindir. Arcn ile ilgili gerçekleşen felaket olayları uzun zaman önce gerçekleşmediği gibibulutlarla kaplanmalarının üzerinden de çok zaman geçmedi. Pek çok kişi onlara olanların canlı tanığıdır ve dinleme ihtiyacı duymaz, birçok bölge ve şehir de bu baskından kurtulmuştur. Bununla birlikte onlar, insanoğluna değil de onların yüce kuelerini yerlere seren ve güvenli şehirlerini enkaza dönüştüren Tanrı'ya karşı ayaklanıp isyan ettiler.[İnsanlar] günahkârlar içsin diye kupalarını alçaltan Rab'bin ne korku ve tehditlerini ne de O'nun öfke ve gazabından kalanları hatırlayıp

anladılar. Onlar, [kupayı] boş buldular. Bu özellikle Tanrı İran Kralı'nı O'nun yerine [g134] elip nelerin olup bittiğini görmesi için hareke geçirmişken, Ani Kalesi ve daha ziyade kibirlenip Cennet'e karşı el çırpın çevresindeki kızlar içindi. [163] [Selçukluların] mülklerini genişletmek ve Bizans imparatorluğunun öteki sınırlarını yönetmek istemeleri yüzünden Ermenistan ülkesinde savaş vardı. Bu, bizim [Ermeni] takviminin 513'cü yılında [1063/64] vuku buldu.

Şimdi [Selçuk] kralı sayısız silahlı askerle geldi ve ülkemize girerek uzakta-kilere ve yakındakilere korku ve dehşet saldı. Günahkârlık sınırına ulaşmış olan [Ani] şehrine ulaşana kadar pek çok yeri ezip alt üst etti. Çadırını Ani şehrinin karşısına kurdu ve ordusunu ülkenin geneline yaydı. O, iktidarına karşı olan [şehrin] demir kapılarını ve bakır kilitleri imha etmek için savaş taktikleri düzeneleyip denedi, ancak savaş yoğun olarak devam etmesine rağmen, [yerin] muhkem oluşu umutsuzluğunu artırdığı için ayrılmak istedi. Fakat o, Ani hâkiminin nöbetçileriyle prensler arasında anlaşmazlık, ihtilaf ve çatışmanın yerleştiğini bilmiyordu. Tam o sırada [muhafızlar] savaşmayı bırakıp kaçtılar, korkunun yarattığı telaşla kim akrabaları ve yakınlarıyla ilgilenmedi. Bilakis her kes dehşete kapıldı. Dışarıda savaşan [Selçuklu] birlikleri bunu görünce, surların üzerinde bir yol yaparak köpüren deniz dalgaları gibi şehre girdiler. İranlılar kılıçlarını çalıştırdılar. Kimseye merhamet etmediler, çoğu erkek ve kadın güvende olacaklarmış gibi kral sarayına müracaat ettiler. Diğerleri de Nerk (İç) Kale diye nitelenen kaleye kaçtılar. Şehirde saklananlara gelince, düşman onların hazırlıksız, savaş kabiliyetinden, yiyecek ve içecekten yoksun adamlar olduklarını görünce, [Selçuklular] etraflarını sararak dehşete düşürdüler. Öyle ki saklandıkları yerlerden çıktılar [g135].

Orada her yaştan insan evladının felaket ve musibetinin varlığı görülebilir. Zira çocuklar annelerinin kucaklarından alınmış ve anneleri onları gözyaşları ve kanla ıslatırken acımasızca kayalara savrulmuşlardı. Baba ve oğul aynı kılıçla katledildi. Yaşlılar, gençler, rahipler ve cemaatler aynı kılıçla öldürüldüler. Şehir, baştan sonra maktullerin cesetleriyle doldu ve [katledilenlerin cesetleri] bir yol oldu. Sayısız cesetlerden ötürü, kentin içinden geçen büyük akarsu kanla boyandı. Yabani ve evcil hayvanlar, bu cesetlerin mezarlıkları [165] oldu, çünkü maktullerin cesetlerini toprakla örtecek ve onları gömecek kimse yoktu. Yüce ve güzel saray, içinde işlenen

adaletsizliklerden dolayı yakıldı, diğer bütün yapılar ise yerle bir edildi. Orada tefecilik ve hainlik son buldu.

Bu, başkalarının kanı ile inşa edilen, müflislerin teriyle lüks hale getirilen, evlerini tefecilik ve haksızlıklarla tahkim eden, fakir ve muhtaçlara acımayan şehirlerin kaderidir. Onlar yalnızca zevk ve rahatlığıumar ve kötülük yapmaktanda da vazgeçmezler. Aksine, onları ele geçiren arzuların sarhoşudurlar. Rab'bin öfkesi isabet ettiğini ne hale gelirler? İster kral olsun, ister prens, anlatılanlarda gördüğümüz üzere ateşe düşen balmumu misali eriyip yok olurlar. Sayısız bölgelere hükmeden Pers kralı ise tahmin edilemez ganimetle kendi ülkesine döndü [g136].

2.25. Pers Kralı Tarafından Tutuklanan Yunan Kralı Hakkında

Şimdi kimse bize böyle bir görev vermemiş ya da talep etmemişken anlaşılmaz ya da son derece zor olan konuları yazılı olarak kaydetmeye ya da anlatmaya gerek yok. Ki buna muktedir de değiliz. Bu nedenle, bu tür kategoriler arasında yer alan pek çok önemli izahatı ihmal ettik ve bunları bizden daha iyi ve zeki [yazarlara] bıraktık. Belki birileri onlardan ricada bulunabilir veya [belki] ben bunun üstesinden gelebilecek birilerini teşvik edebilirim. Bununla birlikte, iki hükümdar arasındaki savaşı ihmal etmek bu tarihe oldukça zarar verebileceğinden ötürü kısaltılmış bir hali olsa bile böylesine büyük bir olayı anlatmayı gerekli buluyoruz.

İmparator Diogenes [Romanus IV Diogenes, 1068-1071], imparator sıralamasına göre Büyük Konstantin'den sonra aşağı yukarı altmışıncı kraldı. Pers kralının, onun krallığının küçük bir bölümünü almakla yetinmeyip Yunanlı teğmenleri kaçırtıp büyük ganimetler ve pek çok tutsakla kendi topraklarına götürdüğünü görünce, [Bizans imparatoru] [167] adam değilmiş ve korkmuş görünmemek, savaşa çıkmamak gibi kendisi için kötü bir izlenim bırakmamak maksadıyla on yıl sonra savaş yapmaya karar verdi. Kibir ve büyük bir öfkeyle, denizi geçip karaya çıktı. Biwt'ania'da bekleyerek, sayısız bir ordu topladı, zira o, Phoenicia (Fenike) vadilerinden (büyük [Antakya şehri] burada bulunur) Van Kalesi'ne ve Her'in karşısında bulunan bütün Rhshtunik ülkesine kadar geniş bir krallığa sahiptir. [g137] Tek bir yerde toplanmış böylesine sayısız birlikleri görünce, kibirli bir şekilde bu dünyada doğan herhangi bir kral tarafından mağlup edilmenin imkânsız olduğunu düşündü. Fakat o, peygamberin

kral ne askerlerinin çokluğuyla zafer kazandı ne de gücüyle büyük zaferler elde etti bilakis kadir-i mutlak'ın inayetiyle başardı şeklindeki sözlerini hatırlamadı.

Şimdi imparator yersiz bir plan ile [imparator] komutanların emrine çok sayıda asker vererek farklı yollardan gönderdi, kendisi de kalabalık bir orduyla doğuya yürüyerek büyük T'eodupolis [Karin / Erzurum] şehrine geldi ve burada şövalyelerini düzene soktu. Günah korkunçtur ve günahkârlar Tanrı'nın bilgeliğini ve onu tanımayınkar ederler, ama hepsinden kötüsü geçmişte yok olmuş olan kibrin hafızalarını yok ettiği milletlerden öğrenilemeyen prenslerin ve kralların müptela olduğu kibirdir [168]. Bu kötü hastalık, kendisinden etkilenen herkesi yok eder, çünkü darbimeselle-re göre, kibrin düşmanı, Tanrı'nın kendisinden başka bir şey değildir. Sonuç olarak, [imparator], öteki birliklerinin gelmesine kadar birliklerinin dinlenmesine izin vermedi, bu vesileyle yiğitlik ve kahramanlıkla bir birlerini cesaretlendirecek ve büyük bir ordu haline gelerek düşmanı korkutabileceklerdi. (Ama)hayır, [imparator] savaşı sadece bu sırada onunla birlikte olan birliklerle kazanmak istedi. Hızlı bir şekilde Pers Kralı'nın Manazkert (Malazgirt) sınırlarında karargâh kurduğu yere ulaştı. Pers birliklerinin karşısında kraliyet çadırını kurdu ve karargahının çevresini tahkim ederek savaş gününü belirledi.

Ancak kurnaz Pers kralı korkusuz bir şekilde, imparatorun dağınık birliklerinin ulaşip onu güçlü kılmasından önce savaşı başlatıp, savaşı onun için imkânsız kılmaya çalıştı. O, iki kitleye karşı savaşmanın üçe karşı daha iyi olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Grekler, [169] hazırlanmış ve örgütlenmiş İranlılara karşı çıkmaya zorlanana kadar hazırlıklarını hızlandırdı. Ve her iki taraf da hakarete geçip birbirleriyle çarpışmaya girdiklerinde ve henüz iki taraf da mağlup duruma düşmemişken [g138], ansızın dindarlıktan yoksun büyük bir askeri birlik imparatora isyan ederek düşmanın tarafına geçti. Sonuç olarak, birçok asker öldürüldü ve daha sonra cesurca ve organizeli bir şekilde savaşmadılar. Bu sırada, Persler canlanıp cesur ve yenilmez hale geldi. Fakat Bizans İmparatoru, meydana gelenler konusunda bilgilendirilmemiş, neden olayların beklenmedik yönde geliştiğinden de habersiz olup Ermeni birliklerine ve insanlarına karşı öfkeyle doldu ve onlara nefretle baktı. Ancak, İran okçularından korkmadan ve sadakatle savaşmışlarını, ama daha ziyade dirençli mukavemetlerini, sırt çevirmeden ve kralı terk etmeksizin çoğunun (öldükten sonra sadık bir

cesaretle iyi bir nam bırakmak adına ölümü göze aldıklarını) görünce onlar için büyük bir şefkat göstermiş ve duyulmamış ödüllerin vereceğine söz verdi.

Şimdi bulunduğu yerden savaşçıları seyreden imparator, kendi birliklerinin [170] şaşkınlık içinde kaçtığını gördü. Bu nedenle hızla kalktı, giyindi ve bir savaşçı gibi silahlanarak savaş alanına bir yıldırım gibi atıldı. Pek çok İranlı cesuru öldürdü ve hızla birliklerin arasına korku saldı. Ancak Yuşa'a görünüp ona zafer kazandıran Tanrı'nın birliklerinin generallerinin onunla olmadığından haberi yoktu. Ne Tanrı, kılıç ve kalkanla bizim birliklerimize geldi, ne de kılıcını düşmana karşı kınından çıkarıp onları durdurdu. Ve Tanrı'nın gücü ne müdahil oldu ne de bizim için bir kurtuluş ve ümit dürtüsü oldu. Aksine [g139] gücünü kendisinde tuttu ve bizi düşmanlarımızın eline, komşularımızın tahkirene terk edip bizi kurbanlık kuzular olarak verdi. Yaylarımız toza döndü, silahlarımız imha edildi, güçlerimiz zayıfladı ve ıssızlaştı, çünkü Rab, gücü ve cesaret arzusunu, birliklerimizden ve prenslerimizden aldı. O, onlardan kılıcı ve yeteneği aldı ve kötü davranışlarımız nedeniyle onu düşmana verdi.

Şimdi, -büyük tahtın dünyaya hükmeden sahibi- [Bizans imparatoru]'nu ele geçirdiler ve sanki bir korkak ve suçlu bir köleymiş gibi elleri bağlı bir şekilde Pers kralı önünde götürüldü. Fakat isabet ettiren ve şifa veren Tanrı'nın insani yardımseverliği sınırsız olup [171] kendisine nasihat ettiği kimseyi yok etmez. Aksine, zayıflığımızı anlayabilmemiz için bizi biraz cezbedici/denemeden sonra bağışlar. [Diogenes] 'i sevgili bir kardeşi gibi gören canavar kalpli Pers kralı'nın kalbinde şefkat ve endişe duyarak ayak taburesinde tuttuğunu affetti. Böylece onu nezaketle ve özenle salıverdi.

Ancak, Tanrı'nın yabancıların elinden kurtardığı kişi haince, utanç verici bir şekilde kendi halkı tarafından kör edildi ve sonra öldürüldü. Sonrasında krallığa sivilinmez kan yağdı. Bundan sonra prenslerin ve askerlerin gücü sona erdi ve o krallığa artık zafer bahşedilmedi. Prensler birbirlerine karşı haince ve sinsice davrandılar ve mahkemelerin adaleti son buldu. Onlar sadece ülkenin kurtuluşunu değil yok oluşunu da sağladılar. Bu arada, Rab öfkeyle doldu ve intikam almak için birçok [yabancı] insanlar gönderdi. O, fişkırان sular gibi topraklarımızı istila etmeleri, karargahlarını büyük denizin (Hazar Denizi ?) kenarında kurmaları, çadırlarını büyük şehrin karşı-

sında kurup ölkemizi kan ve cesetlerle doldurmalari, Hristiyanlik inancini ve emirlerini ortadan kaldirmak için Ay Dağları'ndan ve Hindistan'ın kuzeyinden akan büyük nehirden yabancı diller konuşan acımasız insanlar getirdi [172].

İran kralı Albaslan [Sultan Alp-Arslan, 1063-1072], daha sonra [g140] kazanmış olduğu üç büyük zaferi ve galibiyeti kutladı. Manazkert ilk seferde zapt edilemez olmuş olsa da kılıç ve esir almayla pek çok yeri ele geçirebilmişti. Ayrıca, ikinci [istilası] sırasında Ani'yi kılıçla zapt etti ve ardından ateşe vererek ıssız hale getirdi. Bu [zaferlerden] dolayı [Alp-Arslan] korkusuzca ve gururla Bizans imparatorunun karşısında çıktı. Ancak [Diogenes] yakalaması durumunda, krallığına sevgi ve onurla dönmesi için serbest bırakacağına yemin etmişti. Bunu, İran ve Bizans krallıkları arasında barış olması için bir yeminle onayladı. Dolayısıyla, bu [son] savaştan muzaffer olarak çıktığında, arzu ettiği şey gerçekten olunca, korktuğu ve titrediği kişi bağı ve bir hizmetçisi gibi önünde dikilince [Alp-Arslan], Tanrı ile yaptığı sözleşmeyi hatırladı. [Alp-Arslan] onu kaldırdı ve [Diogenes'i] sağına oturttu. [173] Ardından onu sadık bir arkadaş gibi yüceltti ve “bundan sonra seninle aramızda bir anlaşmazlık olmasın; aksine, krallığını barış içinde yönet ve biz de Pers krallığında aynısını yapacağız. Ama savaşta aldıklarımı elimde tutacağım ve artık topraklarını istila etmeyeceğim,” diyerek ahitleştiler. Sonra [Alp-Arslan] büyük bir onurla onu serbest bıraktı. Daha sonra [Alp-Arslan] [Diogenes]'in kendi lordları tarafından yakalandığını ve haince kör edildiğini, hükümdar olarak hüküm sürmediğini ve aksine derisinin yüzüldüğünü öğrenince öfke ve hiddet ile doldu. Kendisinin değer verdiği bu kişinin intikamını almak istedi. Ama sonra ölüm [Alp-Arslan'ı, d. 1072] yakaladı ve dünyanın kaidesi uyarınca bütün herkesi takip ederek bu dünyadan ayrılarak kralar ile yoksulların beraber yaşadıkları yere gitti [g141].

2.26. Bu Kitabın Kolofonu

Tıpkı başlangıçta Tanrı'nın tedbir ve sınırsızlığından kısaca bahsettiğimiz gibi belli ve bilindik olayları açıklayıp yazılı olarak sevgili kardeşlerimize hatırlatmanın önemli olduğunu düşündük. Olaylar, yeryüzüne bakan hızlı hareket eden, güzel, aydınlık unsurla [“element” “kuyruklu yıldız” “süper nova”] karşılaştırılabilir. Tamamen aydınlanmışken, [174] yolun ortasında, hızla dünyaya doğru bir küre yöneldi, uzun bir süre boyunca işlenen günahlardan oluşan pahallı bir elbise giyiyordu. Ama

giydiği elbise öylesine kalın sarmıştı ki onu, inanılmaz derecedeki parak ışınları engellemişti. Ancak [kuyruklu yıldızın parlaklığı], gözle bakamayacak kadar güçlüydü, sonra [uzak] yıldızlardan daha zayıf hale geldi ve sadece ana hatları görüldü. [kuyruklu yıldız] örneği, ruhun parlaklığının karanlık ve görünmez hale gelişi kadar aydınlığın, kilisenin açık emirlerinin aydınlık ve de erdem yolundaki parlak ışınların tutulmasını sembolize eder. Daha sonra, yukarıda belirttiğim gibi, Ermeni takviminin 482. [1033/34] yılında gerçekteşen bu göksel olayın zamanından günümüze, kutsal ahit ve Kilise'nin buyrukları zayıfladı ve yozlaştı. Ne birbarış hahsini ne de iyi şeylerin habelerini duymadık; krallar ve prensler tarafından kazanılan herhangi bir zafer anıtı da olmadı. Hepsi bu kadar değil: çünkü rahipler savaş seven iblise karşı koyamadılar; daha ziyade zayıflayıp güçsüz düşerek, ölçüsüz ve hilekar halde düşmanın eline düşmüşlerdi. Ülke anlaşmazlık ve öfkeyle doldu. Düşüşün kehaneti adım adım gerçekteşti, çünkü daha sonra düşmanlarımız bize saldırıp bize [175] yas ve kederli elbiseyi giydirdi ve sevinç ülkeyi terk etti.

şimdi, bu tür korkunç felaketler ve dünyayı sarsan talihsizlikler bütün ülkeye yayılınca, güneyin ateşi yükselip muazzam kaleleri ve zaptedilemez yapıları bir bal mumu misali yaktı, krallar ve prenseler zayıflayıp yok oldu, beklenen bir sığınak umuda bizi terk etti. Dahası Tanrı'nın gazabı hepimizi ziyaret etti. Zira ibadet yerleri yerle bir edildi, yabancıların yaptıkları sarayların temellleri daha önce kutsal yağla yağlanmış taşlarla atıldı, kutsal ayinler son buldu ve bizler dinsizlerin alaylarına ve hakaretlerine maruz kaldık. Kötü muamale gördük, kaybolduk ve yerlere düştük; bir nefes veya hayat umudundan yoksun olarak kuru bir kemiğe döndük. Babalarımızın günayları bizlere yüklendi ve atalarımızın günahlarının intikamı bizden talep edildi. Bize yedi kat ceza yüklendi, zira Hristiyan ismi alay ve hakaret nesnesi olarak görüldü. Hak ve adalet bizi terk etti, onların [Selçuklu'nun] dindarlığı mahrum etmek, soymak ve öldürmekten ibaret olduğundan iç çekmelerimize ve gözyaşlarımıza yer yoktu. Çıplaklığımızı örtmek için gereken kıyafetler [176] onlara kötü görünüyordu. Böylece bizi çıplak ve utangaç gördüklerinde daha çok sevindiler. Maruz kaldığımız felaketlerden dolayı zayıf düşüp telef olduk veböylece titreyerek ve korkuyla ülkeye dağıldık. Yiyeceklerimiz bize güç vermedi ve içeceklerimiz de korkudan ve efendilerimizin tehditleri yüzünden acıydı. Çünkü gökyüzünce bir Tanrı'ya sahip olduğumuza, ibadet ve niyazlarımızın O'na ulaşacağına inanmadılar. Zira Tanrı, cezaya müsta-

hak bir halk ve bir suçlu gibi eziyet görüp içkence edilmemizi, her yaştan kişinin ızdırap çekmesini, sürgün edilip red edilmemizi, yabancı halklar arasında yaşamak üzere dağıtılıp uzaklara sürülmemizi; böylece isyankâr, itaatsiz ve durulmayan mizacımızın dizginlenmesini ve İlyas günlerindeki İsrail ve Samarya’da olduğu gibi O’nun nasihat esasına tabi olmamızı buyurdu. Yine de, her durumda, umut ışıkları, kralların ve prenslerin idaresi hala vardı— daha da önemlisi- Rab tarafından maruz bırakıldıkları zorlu imtihanlara karşı dayanabilmelerini sağlayan ve onları güçlendiren peygamberin hayat veren merhametli sözlerine sahiplerdi. Durumumuz diğer herkesinkinden daha zor ve ciddiydi, çünkü [177] kral, prens, lord ya da gözetmen- den mahrum bir halde, manevi ve fiziksel olarak sığınabilecek tek bir yer dahi bulamadık. Aksine zayıflatılıp dinsiz krallara itaat ettirildik ve her gün onların idarelerinden ağır darbelere düşer kaldık. Çünkü Rab’e hizmet etmediğimiz için yabancılara hizmet etmeliyiz ve Rab korkusunu küçümsemediğimiz için de şimdi her günü [Selçukluların] korkusuyla geçiriyoruz.

Zira Rab’e tembel bir şekilde ibadet ettik, şimdi ise gece ve gündüz onları ululayıp hizmet etmeliyiz. Yine de, Tanrı bizi suçlarımıza göre cezalandırmadı, aksine aklımızı başımıza getirmek ve yararlı hale gelmemiz için nezaket ve merhametle bizi nasihat fırınına attı.

Eğer günahlarımızı teraziye koyarsanız, Siz’den maruz kaldığımız cezalardan daha ağır geleceklerdir ve Siz’in işkenceleriniz bizim suçlarımızdan daha hafiftir. Tanrım, bizi tüm işkencelere ve talihsizliklere maruz bırak, ama bizi terk etme; tüm imtihanları ve felaketleri bize devredin, ama Tanrım, bizi sevginizden mahrum bırakmayın. Bizim için Siz’in elinizde olmak, sizden gelecek ızdırap ve nasihatleri kabul etmek, cahil ve Siz’den uzakta olmaktan daha iyidir. İşkence ve zorluklarla Siz’e yaklaşmak, Siz’den uzaklaşıp rahat ve huzur içinde yaşamaktan daha iyidir [178]. Bizim için kutsanmış adınızın üzerimizde olması, [Mirasınıza] layık olduğumuzun, bizi Mesih’in saygıdeğer kanıyla [mühürlenmiş] Yeni Antlaşma’nın İnsanları olarak kabul etmeniz önemlidir. Yaratıcı iradenizle [g144], elinizi üzerimizden çekmezsenize, Siz’den nefret eden paganların işkenceleriyle tamamıyla yıpranmayacağız. Bu kitapta yazılan bütün bunlar ve daha fazlası günaylarımızdan ötürü bize isabet etti.

Şimdi, yer, bölge ve şehirlere göre bölümlere ayırarak anlattığımız, günümüzde meydana gelen çalkantılı felaketler ve putperestlerden çektiklerimiz hakkında yazdıklarımızı yeterli görüyoruz. Zira huzurlu veya kolay bir an veya gün ile karşılaşmadık. Aksine günlerimizin her anı endişe ve zorluklarla doluydu ve zaman ilerledikçe daha fazla işkence ve felaket meydana geldi. Ve uzun yıllar bizimle birlikte yaşamalarına rağmen onların [Selçukluların] arasında bize karşı iyi muamele eden bir kişi bile yoktu. Engereğe benzeyen öfkeleri dinmediği gibi ateşe benzeyen açgözlülüklerinin de hududu yoktu. Çünkü bizim için niyet ettikleri şey kötüydü. Sözleri ihanet doluydu. Bu nedenle [179] her sabah, onların bir başka kötülükleriyle ağarıyordu. Onların tüm planları şuydu: Bizi canlı görmemek ve bulamamak için eski bir palto gibi bizi yıpratmak ve zihnimizdeki her bir hatırayı yok etmektir. Mezarlıklarımız onların ayaklarının altında kayboluyordu.

Bu hikâyeyi anlatmaktaki gaye, vuku bulanları geride bırakarak, geçmişte ve şimdiki zamanda meydana gelenleri hatasız olarak bir araya getiren ve bu kitabı uygun ve doğru sözcüklerle teyit eden eski kronikçilere sahip olmamız gerektiğidir. Seleflerimizin anlatıları bunu yaptı. Fakat bu kitapta yazdıklarımıza gelince, onlar tamamlanmadı, yalnızca meydana gelenleri başlangıcı ve yaşadıklarımızdı, zira her şeyi hatırlayıp yazamadık. Bununla birlikte, onların hepsinin sebeplerinin bizim günahlarımız olduğunu bilip okuyasınız, bizim yazdıklarımıza bakarak Tanrı'dan korkar ve O'nun azameti karşısında korkuyla titreyesiniz; onun cezalandırmasına maruz kalmadan itiraf ve kefarete bulunasınız diye bütün bunları yazdık. [g145] Böylece onlardan tevarüs edenlere karşı koymak zorunda kalmazsınız.

SONUÇ

Ermeni tarih yazıcılığının en önemli isimlerinden biri olan Arsitakes Lastiverts'i'nin hayatı hakkında detaylı bilgi sahibi olamasak da Karin (Erzurum) bölgesinde, Arzen (Ardzen) şehrinin yakınlarındaki Latsivert köyünde dünyaya geldiği bilinmektedir. Ermeni bir papaz olmasının yanında bir gözlemci olarak savaş ve çatışmaları kayıt altına almasıyla tarihçiliğini de ortaya çıkarmaktadır. Eserinde kullandığı dil ve Kutsal Kitaplardan yaptığı alıntılar dolayısıyla iyi eğitim almış bir din adamı olduğu anlaşılmaktadır. Ölüm tarihi de bilinmemekle birlikte, eserinin sona erdiği 1071-1072 yılı ya da sonrasında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Çeviri ve değerlendirmesini yapmaya gayret ettiğimiz Aristakes'in bu eseri daha önce de ifade ettiğimiz üzere 1000-1001 yılında Davit Küropolates'in ölümü üzerine Bizans İmparatoru II. Basil'in Ermenistan ve Gürcistan'a karşı yaptığı sefer ile başlayıp 1071 yılındaki Malazgirt savaşıyla son bulmaktadır. Eser, söz konusu zaman diliminde Bizans ve Selçukluların Ermenistan ve Doğu Anadolu'ya yönelik faaliyetleri ve Ermeni prensliklerinin durumlarına dair büyük oranda kendi gözlem tanıklığına dayalı bilgiler sunmaktadır. Bu bakımdan Doğu Anadolu ve Ermenistan bölgelerini ele alarak yapılacak bir araştırma için Bizans, Ermeni, Gürcü ve Selçuklu tarihi açısından ilk müracaat edilmesi gereken kaynaktır.

Aristakes XI. yüzyıl Ermeni tarih yazıcılığının yegâne temsilcisi konumundadır. Onun eseri vesilesiyle Ermeni topraklarında meydana gelen siyasî, sosyal ve dinî hadiselerin çoğunu açıkça öğrenebilmekteyiz. Söz konusu zaman diliminde Ermeni milletin tarihi ve yaşadıkları tarihî coğrafyanın değişimine tanık olmuştur. Buna göre Bizans İmparatoru II. Basil ile birlikte Bizans'ın Ermenistan'a doğrudan hâkim olmak üzere başlattığı seferler sonucunda, önce Van Gölü havzasına ardından IX. Konstantinos ile Ani merkez olmak üzere Şirak bölgesine egemen olmasının en yakın anlatıcısıdır. Dolayısıyla Ermeni krallıklarının ilgası hadiselerini onun sayesinde çağdaş bir müelliften öğrenebilmekteyiz. Hakeza Bizans'ın ardından Selçukluların bölgeye gelişi ve Ermenistan'a yerleşmesi sürecini de yine bölge merkezli olarak onun aracılığıyla daha ayrıntılı bir şekilde bilebilmekteyiz. Öte yandan gerek Bizans gerekse de Selçukluların seferlerini anlatırken duygusal bir dil kullanmaktadır. Yine Bizans, Selçuklu ve diğer bazı olaylardan bahsederken öteki Ermeni kronikleri ve

farklı dillerdeki kaynaklara yansımayan pek çok Ermeni yerleşim yeri, dinî, sivil ve askerî mimarî yapıyı zikrettiği gibi Tondrakeliler diye tabir ettiği dinî bazı oluşumlar hakkında da malumatlar vermektedir.

Bizans İmparatorluğu'nun Herakleios (610-641) döneminden sonra doğudaki en geniş sınırlarına ulaştığı ve Doğu Anadolu'nun doğrudan Bizans topraklarına dâhil olduğu zaman diliminin çağdaşı yani kendi dönemindeki olaylar için ana kaynak konumundadır. Ermenistan-Doğu Anadolu kökenli bir yazar olarak II. Basil'in 1000-1001 yılında başlayıp 1071 yılına kadar Bizans'ın bölgeye müdahalesi, Bizans lehine veya aleyhine söz konusu coğrafyada meydana gelen olaylara dair ayrıntılı bilgiler aktaran ilk müverrihlere dendir. Nitekim Aristakes vesilesiyle II. Basil'in 1021-1023 yılları arasındaki Gürcistan-Ermenistan seferinde Senekerim'in topraklarını imparatora devretmesi, Ani Kralı Hovhannes Simbat'ın ülkesini imparatorluğa miras bırakması, Abhaz Kralı Georgi'nin Şhghpa'da (Sehpa) Basil tarafından mağlup edilmesi ve sonrasında Her'e (Hoy) kadar uzanan seferinde olduğu gibi Bizans ve öteki Ermeni kroniklerinde bulunmayan farklı ayrıntılar öğrenebilmekteyiz

Aristakes'in Bizans İmparatorluğu hakkında en az bir Bizans kronikçisi kadar bilgiye sahip olduğunu görmekteyiz. Saray entrikaları, taht kavgaları ve tahtın değişiklik gösterdiği zamanları olay ve nedenlerini açıklayarak kaydetmektedir. Söz gelimi olaylar bağlamında, VIII. Konstantin (1025-1028)'in yönetim becerisinden yoksunluğunu *Sklytzes* ile aynı bilgileri içerirken, III. Romanos (1028-1034)'un Kraliçe Zoe'nin emriyle banyoda boğdurulduğunu anlatıp dönemin diğer tarihçileri olan *Matteos* ve *Ebü'l Ferec* ile farklı bir tarihî olayı kaydetmektedir. Buna mukabil, IV. Michail (1034-1041) döneminde önemli makamlara akrabalarını tayin ettiğini, yine Sezar olarak bilinen V. Michael'in altı ay tahtta kaldığını ve bir Bizans tarihçisi olan *Attaleiates*'in aksine IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1045)'un devlet işlerinde iyi olmadığını izah etmektedir. Bununla birlikte bu dönemde Ani Krallığı'na Asit adında bir prensin tayin edildiğini Aristakes sayesinde öğrenmekteyiz. Diğer önemli bir husus da Theodora (1055-1056)'nın Tuğrul Bey'e Ermeni topraklarına saldırması için bolca ganimet gönderdiğini görebilmekteyiz.

Ariskes'in *History* (Tarih) adlı eseri aynı zamanda Gürcü tarihi açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki, II. Basil'in 1021 yılında Gürcistan seferine çıkmasıyla anlattığı Gürcü tarihi, Georgi'nin Bizans'ın elinden Tayk ve Pasinler bölge-

sini almasını *yıkımın başlangıcı* olarak telakki eder. Yine sefer esnasında Gürcü topraklarında yaşanan yıkımı dile getiren Aristakes, Bizans askerlerinin Gürcü askerlerini takip ederek, gün batımına kadar onları öldürmeye devam ettiğini, bunun nede-nini de Bizans'a itaatte isteksiz olan bölge halkına gözdağı vermek ve korkutmak için yapıldığını açıklamaktadır. Daha sonra 1027 yılında, Georgi'nin (1014-1027) ölümünden sonra çocuk yaştaki oğlu Bagrat'ın (1027-1072) tahta çıkması üzerine VIII. Konstantin'in Gürcülere karşı ordu gönderdiğini ve ordunun başında haremağası Nikit ve ardından Simon'u göndermesini yine Aristakes sayesinde öğrenmekteyiz. Yine Aristakes'in aktardığına göre, 1064 yılında Sultan Alparslan Gürcistan seferi ile Gürcistan'ın birçok yerini alıp Kral Bagrat'ı yıllık vergi vermek zorunda bıraktırmıştı.

Aristakes'in *Tarih (History)*'ini önemli kılan bir diğer önemli konu da Selçuklular hakkında verdiği bilgilerdir. Öyle ki, Selçuklular'ın Anadolu ve Ermeni topraklarına yaptıkları seferlere şahit olmuş ve bu esnada gelişen akınları Selçuklu askerlerini tarif etme ve aldıkları yerleri Mazlagirt Savaşına kadar tek tek aktarmaktadır. Bununla birlikte Ermeni topraklarının Bizans tarafından ilhakının ilki olan Vaspurakan Kralı Senekerim'in Selçuklu akınlarından dolayı Sivas'a karşılık bırakmasını kaynağımız sayesinde öğrenmekteyiz. Yine, İbrahim Yinal ve Kutalmış'ın 1048 yılında yaptıkları Ermenistan harekâtını *Tuğrul Bey'in emriyle (...) bir kez daha öfke dolu acı tortuları, devasa dalgalar halinde İran'dan harekete geçti* gibi ifadelerle dönemin diğer kaynaklarına nazaran daha net bilgilerle sunmaktadır. Devam eden Selçuklu akınlarından Kutalmış'ın Kars şehrini almasını (1053) duygusal bir dille betimlerken, aynı zamanda 1054 yılında Tuğrul Bey'in ordusunun başında Ermeni topraklarına yaptıkları akınları *bir değil üç kez birbirinin peşi sıra* olarak tanımlamaktadır. Bunun üzerine Tuğrul Bey'in Malazgirt'i kuşatırken *baban* diye telaffuz ettiği mancınığı yine Aristakes sayesinde öğrenmekteyiz. Aynı şekilde 1064 yılında Alparslan'ın Gürcistan seferini aktarırken bu seferin amacını *Selçukluların topraklarını genişletmek ve Bizans'ın sınırlarını yönetmek amacıyla yapıldığını* açıkça söylebilmektedir. Yine bu seferle birlikte Ani'nin alınışını, savaş esnasında meydana gelen Anili asker ve yöneticilerin yaşadıkları anlaşmazlıktan dolayı olduğunu kaynağımızın verdiği bilgiler ışığında gün yüzüne çıkmaktadır. Kaynağımızı önemli kılan bir diğer husus da muhakkak ki Malazgirt savaşıdır. Öyle ki, savaşın öncesini Bizans

açısından *onun krallığının küçük bir bölümünü almakla yetinmeyip Yunanlı teğmenleri kaçırtıp büyük ganimetler ve pek çok tutsakla kendi topraklarına götürdüğünü görünce* gibi ifadelerle ve Romanos Diogenes hakkında *kadınca ve korkmuş görünmemek, savaşa çıkmamak gibi kendisi için kötü bir izlenim bırakmak istememesine* karşın yapıldığını aktarmaktadır. Aynı zamanda Alp Arslan hakkında, savaş başlamadan Bizans askerlerinin hazırlanırken saldırdığını ve bununla Alp Arslan'ın kurnaz ve korkusuz olduğunu nitelemektedir.

Netice itibarıyla Aristakes'in *History (Tarih)* adlı eserine genel anlamda baktığımızda bölge halkının yaşayış ve kültürlerini, çatışma ve savaşlarını, zaman içerisinde sözü edilen Ermeni ve Anadolu topraklarının nasıl el değiştirdiğini, Selçukluların bu topraklara ne zaman geldiği ile ilgili konularda bilgi veren ana kaynaklardan birisidir.

BİBLİYOGRAFYA

ANANIAS OF SHIRAK, *Ashkharhatsoys, The Geography of Ananias of Shirak*, çev. Robert H. Hewsen, Weisbaden 1992.

ANDREASYAN, Hrand D., “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, I/1, İstanbul 1949, s. 95-118.

_____, “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, I/2, İstanbul 1949 s. 401-438.

ATÇEKEN, Zeki-Yaşar Bedirhan, *Malazgirt’ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Konya 2019.

ATTALEİATES, Mikhael, *Tarih*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008.

ATTAR, Aygün, “Ermeni Tarih Yazıcılığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/1, İzmir 2007, s. 1-18.

AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2018.

AZİMÎ TARİHİ, *Azîmi Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, çev. Ali Sevim, Ankara 2006.

BRAND, Charles M. -Anthony Cutler, “Basil II”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 261-262.

_____, “Constantine VIII”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 503-504.

_____, “Zoe”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, s. 2228.

_____, “Constantine IX Monomachos”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 504.

_____, “Theodora”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, s. 2038.

BRAND, Charles M., “Tughrul Beg” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, s. 2127.

BRAND, Charles M. -Anthony Cutler, “İsaac I Komnenos”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, II, s. 111-112.

_____, “Constantine X Doukas”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 504.

BROSSET, Marie Fêlicite, *Historie de la Gêorgie*, Hrand D. Andreasyan, Tercümesini Yayına Hazırlayan, Erdoğan Merçil, *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Ankara 2003.

BRYENNİOS, Nikephoros, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, İstanbul.

EBÜ’L-FEREC, *Abü’l-Farac Tarihi*, I, çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1945, I-II.

ERSAN, Mehmet, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/I, İzmir 2010, s. 147-154.

_____, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara 2019.

el-HAMEVÎ, Yakut, *Mu’cemü’l-Buldân*, I, Beyrut 2007.

el-İDRİSÎ, *Kitâbu Nuzhetü’l-muşâtâk fî ihtiraki’l- âfâk*, II, Kahire 2002.

GARSOIAN, Nina G., “Duin”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 665-666.

_____, “Kars”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, II, s. 1108.

_____, “Taron” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, s. 2012.

_____, “Vaspurakan”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, s. 2154.

_____, “Gagik II” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, II, s. 814.

_____, “Bagratids”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 244.

_____, “Kars”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, II, s. 1108.

GREENWOOD, Tim, “Armenian Sources”, *Byzantines and Crusaders in non-Greek Sources 1205-1204*, ed. Mary Whitby, Oxford 2007, s. 221-252.

GROUSSET, René, *Başlangıçtan 1071’e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005.

HACİKİYAN Agop J.-Gabriel Basmajian-Edward S. Franchuk- Nourhan-Ouzounian, *The Heritage of Armenian Literature from the Sixth to the Eighteenth Century*, II, Detroit 2002, s. 81-82.

HEWSEN, Robert H., *Armenia A Historical Atlas*, Chicago 2001.

_____, “The Armenian People from Ancient to Modern Times”, ed. Richard G. Hovannisian, New York 1997, I, s. 1-17.

HILLENBRAND, Carole, *Malazgirt Muharebesi (Türklerin Efsanesi İslam’ın Simgesi)*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2015.

HONİGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşrik İle’l-Mağrib, çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008.

İBN HAVKAL, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.

İBN HURDÂZBÎH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008.

İBN RÜSTEH, *el-A'lâku'n-Nefîse (Dünya Coğrafyası)*, trc. Ali Fuat Ekber, Ankara 2017.

İBNÜ'L-ADÎM, Kemâlüddin, *Zübdetü'l- Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, Ankara 2014.

_____, *Buğyat at-Talab fî Tarih Halab (Selçuklularla ilgili Hal Tercümeleri)*, çev. Ali Sevim, Ankara 2011, s. 67-68.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fî't-Tarih (İslam Tarihi)*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul 2016, VIII.

İBNÜ'L-EZRAK, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1975.

İBNÜ'T-TIKTAKA, *El-Fahrî Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632-1258*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016.

İSTAHRÎ, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015.

JAMES R.-Issa Verdens, *Armenia And The Armenians*, Venice, 1874.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti*, İstanbul 1953.

KANZHDAN, Alexander, "Battle of Mantzikert" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, II, s. 1288-1289.

_____, "Arcruni or Artsruni" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 161.

_____, "Armenians" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 181-182.

KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî-yi, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2018.

KELEŞ, Nevzat, *Şeddâdîler, Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı (951-1199)*, İstanbul 2016.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.

KOCA, Salim, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 2000, I-III.

_____, “Tuğrul Bey”, *İA*, XII/II, İstanbul 1988, s. 25-41.

LASTİVERTC’İ, Aristkes, *History*, Ermeniceden çev. Robert Bedrosian, New York 1985.

MAKDİSÎ, Muhammed b. Ahmed, *İslâm Coğrafyası, Ahsenü’t-Takâsîm*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2015.

MATEOS, Urfalı, *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi 952-1136) ve Papaz Gri-gor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Adreasyan, Ankara 2000.

MERÇİL, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti (Siyasi Tarih)*, Ankara 2012.

MES’ÛDÎ, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Arapçadan Çeviri ve Notlar. Ahsen Batur, İstanbul 2017, s. 89.

MOVSİSYAN, Artak, *Ermenistan Tarihi (Özet Kitap)*, Yerevan 2017.

NORWİCH, John Julius, *Bizans (Yükseliş Dönemi M.S. 803-1081)*, çev. Se-len Hırçın Riegel, İstanbul 2013.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2017.

SEVİM, Ali, *Anadolu’nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*, Ankara 2014.

_____, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1983.

_____, “Çağrı Bey”, VIII, *DİA*, İstanbul 1993, s. 183-186.

SEVİM, Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, Ankara 2014.

SIBT İBNU'L-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, Ankara 2011.

SKYLİTZES, John, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, translate: John Wortley, New York 2010.

STRECK, M., "Dvin", *İA*, Eskişehir 1997, III, s. 682-683.

SÜMER, Faruk, "Tuğrul Bey", XXXXI, *DİA*, İstanbul 2012, s. 344-346.

THOMSON, Robert W., "Armenian Literature", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 179-181.

_____, "Ananias of Şirak" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 84-85.

_____, "Tayk (Tao)", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, III, s. 2018.

_____, "Aristakes Lasticertc'i" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, I, s. 168.

TUNÇ, Zekiye, "1015-1064 Yılları Arasında Kafkasya Bölgesi'nde Selçuklu-Ermeni İlişkileri" *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, VIII, 2017, s. 307-315.

VARDAN, Müverrih, *Türk Fetihleri Tarihi*, çev. Hrant D. Adreasyan, İstanbul 2017.

YA'KUBÎ, *Kitâbu'l-Buldan (Ülkeler Kitabı)*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Çağrı Bey", III, *İA*, Eskişehir 1997, s. 324-328.

ZONARAS, Ioannes, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSE BİLGİLER

Adı-Soyadı	ÖMER İM
Doğum Yeri	MARDİN/NUSAYBİN
Doğum Tarihi	09.10.1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	BATMAN ÜNİVERSİTESİ
Fakülte	FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
Bölüm	TARİH

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YÖKDİL: 80
-----------	------------

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	MARDİN İL SAĞLIK MÜDÜRLÜĞÜ
Görevi/Pozisyonu	SAĞLIK TEKNİKERİ (TIBBİ SEKRETER)
Tecrübe Süresi	5 YIL (Hala devam etmekte)

İLETİŞİM

Adres	Mardin İl Sağlık Müd., Atama Birimi, No: 221.
E-mail	omer.im@outlook.com

KATILDIĞI

Kurslar	SACES LANGUAGE HOUSE
---------	----------------------

